

รายงานผลการสังเคราะห์
ประวัติศาสตร์ลำปางผ่านมุมมองยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง
โครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง

คณะผู้วิจัย

ชุตินา คำบุญชู
สุภาพ ต๊ะใจ
อุบลพรรณ วรรณสัย
ทัตพิชา ชลวิสูตร
ตุลาภรณ์ แสนปรน

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).และ
สถาบันรามจิตติ ร่วมกับ คณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

สถาบันรามจิตติ
RAMAJITTI INSTITUTE

กิตติกรรมประกาศ

“โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง” ได้รับความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัย ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) **ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย** ผู้อำนวยการฝ่ายชุมชนและสังคม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนโครงการวิจัย ขอขอบคุณสถาบันรามจิตติ **ดร.อมรวิชช์ นาครทรรพ** ผู้อำนวยการสถาบันรามจิตติ **รองศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ **เรณู อรรถฐาเมศร์** ผู้ทรงคุณวุฒิจากชุดโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ ที่ได้ให้กำลังใจ คำปรึกษา ข้อคิดเห็น คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย

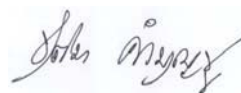
ขอขอบคุณ **คุณฉวีรัตน์ เกษตรสุนทร เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ** สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ที่ให้การสนับสนุนโครงการและกิจกรรมการอบรม “สร้างสรรค์ เติมแต่ง สารคดียุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง โรงเรียนทำหนังวัฒนธรรม” ร่วมกับโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัยของเยาวชนในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในด้านการผลิตสื่อเผยแพร่ และส่งเสริมการผลิตสื่อเผยแพร่ของยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ขอขอบคุณยุววิจัย **คุณครูที่ปรึกษาทีมยุววิจัย** ชุมชนพื้นที่ที่ยุววิจัยสนใจศึกษา ผู้ปกครอง ผู้ห่วงใยยุววิจัยทุกท่าน ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดลำปาง เขต 1-3 ที่ร่วมดำเนินงาน โครงการและสนับสนุนการดำเนินงานโครงการด้วยความตั้งใจ เสียสละ และทุ่มเทในการดำเนินงานอย่างดียิ่ง

ขอขอบคุณอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางที่สนับสนุนให้คณาจารย์ในมหาวิทยาลัยดำเนินโครงการวิจัยร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และโรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 1-3 จนถึงวันรายงานผลการดำเนินงานโครงการระยะ 6 เดือนที่สอง

ขอขอบคุณ **คุณอาภา อนันตกุล** นักวิชาการจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย **ดร.จุฬารัตน์ มาเสถียรวงศ์ คุณเกณีสักดิ์ ศรีสวาย** นักวิชาการจากสถาบันรามจิตติ **คุณสรรัช หนองตรุด “ครูใหญ่โรงเรียนทำหนังวัฒนธรรม”** และนักวิชาการ “**คุณครูโรงเรียนทำหนังวัฒนธรรม**” ทีมสารคดีของสถาบันรามจิตติทุกท่าน ขอขอบคุณนักวิจัยในทีมประสานงานทุกท่าน ที่ช่วยดำเนินงานโครงการด้านต่างๆ ด้วยความทุ่มเทตั้งใจอย่างยิ่ง และท้ายที่สุดนี้ ขอขอบคุณ **ผู้ช่วยศาสตราจารย์จำลอง คำบุญชู** ที่ให้กำลังใจ คำปรึกษาการดำเนินงานวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์ชุมชน และข้อคิดจากประสบการณ์การวิจัย “ชีวิตในอดีต” และ “โครงการกล่องข้าว ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ฯ”

คำขอบคุณ ณ หน้ากระดาษนี้ ไม่อาจเทียบได้กับ “น้ำใจ” “องค์ความรู้” ที่ทีมงานวิจัยได้รับจาก “ทุก ๆ ท่าน ที่ได้เอ่ยนามมาทั้งหมด” และไม่อาจเทียบได้กับ “ความรู้ลึกปิติ...ความหวังอันสดใส” ที่ได้รับจากพลังแห่งความดีงามและความอุทิศสละของยูววิจัยจังหวัดลำปาง “ความทรงจำที่ประทับใจจากการร่วมกิจกรรมในวันวานที่ผ่านมา” เป็น “กำลังใจ” ให้ทีมประสานงานโครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง ดำเนินงานวิจัยด้วยกำลังใจอันอบอุ่นจนเสร็จสิ้นโครงการ เพื่อ “พลิกฟื้นประวัติศาสตร์ ประกาศอัตลักษณ์ ประจักษ์ภูมิปัญญาสถานคุณค่ายูววิจัย” บนเส้นทางแห่งการเรียนรู้ยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและสามารถยื่นหยัคบนพื้นที่ที่ดีในจังหวัดลำปางอย่างเข้มแข็ง

(อาจารย์ชุตินา คำบุญชู)

หัวหน้าโครงการ

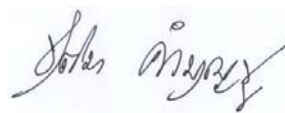
ความนำ

โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปางดำเนินงานพร้อมกับการเรียนรู้แนวทางในการดำเนินงานบนพื้นแผ่นดินจังหวัดลำปางอย่างต่อเนื่อง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประสานงานติดตามและสนับสนุนให้เยาวชนที่กำลังศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ในจังหวัดลำปางทำวิจัยในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์และวิถีชีวิตในเชิงวัฒนธรรมท้องถิ่น ภายใต้ชุดโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง นอกจากนี้ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ และการถอดบทเรียนระหว่างเยาวชน นักวิจัย นักวิชาการและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในโครงการ โดยมีการประสานงานกันเพื่อส่งเสริมบทบาทของสถานศึกษาและชุมชน ตลอดจนเป็นกลไกสนับสนุนการวิจัยให้กับเยาวชน เพื่อสังเคราะห์และประมวลองค์ความรู้อื่นจะนำไปสู่การให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้การวิจัยของเยาวชน และด้านการพัฒนาท้องถิ่น

ในวันนี้จังหวัดลำปางมีต้นไม้ยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น 71 โครงการย่อย จาก 24 โรงเรียน บนเส้นทางแห่งการเรียนรู้กระบวนการประสานสายสัมพันธ์ให้ก่อเกิดทีมยุววิจัยและประทับประคองให้ต้นไม้ยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปางต้นเล็ก ๆ ค่อย ๆ เติบโตและหยั่งรากลึกอย่างเข้มแข็งนั้น พบว่าต้นไม้ยุววิจัยที่ยังรากและเติบโตบนพื้นแผ่นดินของจังหวัดลำปางมิได้เติบโตอย่างโดดเดี่ยว ทว่ามีพลังแห่งความรัก ความปรารถนาดี และพลังแห่งการเรียนรู้ร่วมกันจากเครือข่ายผู้ใหญ่ใจดีหลากหลายเครือข่าย กระบวนการเรียนรู้ของยุววิจัยจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันด้วยความรักและความสุข ระหว่าง ทีมยุววิจัย ครูที่ปรึกษา ชุมชน นักวิชาการ โรงเรียนทำนุวัฒนธรรม สื่อผู้ให้ความสนใจ ทีมประสานงาน บนพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมกันในชุมชนของยุววิจัย โดยที่ผู้บริหารสถานศึกษาของทีมยุววิจัย ๑ แต่ละโรงเรียนให้ความสนับสนุนอย่างเต็มที่ และปัจจัยสนับสนุนที่เพิ่มเครือข่ายมาอีกนั้นเป็นปัจจัยสนับสนุนที่เข้มแข็งและน่ารัก คือเครือข่ายคุณพ่อคุณแม่ ครอบครัวของยุววิจัย

จากการสานความฝันเมื่อ 480 วันที่ผ่านมา ความหวัง ความจริง และความสำเร็จขั้นต้นในการดำเนินงานนั้น ไม่อาจแบ่งแยกให้เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรมในลักษณะที่แยกออกจากกันโดยสิ้นเชิง เนื่องจาก ความฝัน ความหวัง ความจริง และความสำเร็จ ยังมีเงาที่ทาบทับและทอดประกายต่อเนื่องกันมาจนถึงวันนี้และวันต่อ ๆ ไป แม้เมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว ผู้เขียนยังมีความหวังต่อไปอีกว่า การสังเคราะห์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในระหว่างการทำงาน โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง จะสานต่อกระบวนการเรียนรู้ยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและ

กระบวนการเรียนรู้อย่างมีความสุขอย่างต่อเนื่อง และทีมประสานงานจะพยายามดำเนินงาน
บนเส้นทางแห่งการเรียนรู้ “ยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง” ด้วยความตั้งใจ
ประสานงานกับทีมยุววิจัยของโรงเรียน ให้เกิดงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีคุณภาพต่อไป

(อาจารย์ชุดิมา คำบุญชู)

หัวหน้าโครงการ

โครงการวิจัยเรื่อง	โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง
ผู้สนับสนุนทุนวิจัย	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
คณะผู้วิจัย	นางชุตินา คำบุญชู (หัวหน้าโครงการ) นายสุภาพ ตะใจ นางสาวอุบลพรรณ วรรณสัย นางสาวทัศนพิชา ชลวิสูตร นางสาวตุลาภรณ์ แสนปรน
ปีที่ทำการวิจัย	พ.ศ. 2551-2553

บทคัดย่อ

โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง มีวัตถุประสงค์เพื่อประสานงานติดตามและสนับสนุนให้เยาวชนที่กำลังศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ในจังหวัดลำปาง ทำวิจัยในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์และวิถีชีวิตในเชิงวัฒนธรรมท้องถิ่น เกิดกระบวนการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ การถอดบทเรียนระหว่างเยาวชน นักวิจัย นักวิชาการและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในโครงการ โดยมีการประสานงานกันเพื่อส่งเสริมบทบาทของสถานศึกษาและชุมชน ตลอดจนเป็นกลไกสนับสนุนการวิจัยให้กับเยาวชน เพื่อสังเคราะห์และประมวลองค์ความรู้อันจะนำไปสู่การให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้การวิจัยของเยาวชน และด้านการพัฒนาท้องถิ่น

การดำเนินงานโครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปางมีกิจกรรมและผลการดำเนินงานที่ทำให้เกิดการประสานงานและการจัดประชุมเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยสำหรับยววิจัยในจังหวัดลำปาง มีการประชาสัมพันธ์โครงการและแนวทางการพิจารณาสนับสนุนโครงการยววิจัย ฯ ผ่านสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดลำปางเขต 1-3 เว็บไซต์ www.childwatchlanna.com, www.lpru.ac.th และหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น มีกระบวนการพิจารณาสนับสนุนข้อเสนอโครงการยววิจัย ฯ โดยผู้ทรงคุณวุฒิและทีมประสานงาน ร่วมกันพิจารณาจากเกณฑ์พิจารณาใน 3 ด้าน คือ เรื่องที่เสนอมีคุณค่าและความน่าสนใจ ความหลากหลายและกระจายของหัวข้อที่เสนอในพื้นที่ระดับจังหวัด และความสามารถของทีมวิจัยและครูที่ปรึกษาที่จะทำวิจัยให้สำเร็จและบรรลุวัตถุประสงค์ตามข้อเสนอโครงการ มีการจัดประชุมชี้แจงเพื่อปรับปรุง แก้ไขข้อเสนอโครงการให้มีความสมบูรณ์โดยผู้ทรงคุณวุฒิและทีมประสานงาน นอกจากนี้มีการประชุมประสานงานครูที่ปรึกษาและยววิจัย (นักเรียน) ในแต่ละโครงการ ครูที่ปรึกษาได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และสรุปแนวทาง

บทบาทหน้าที่ของครูที่ปรึกษาโครงการร่วมกันและได้เสนอแนวคิดในการจัดทำแผนการดำเนินงานร่วมกัน เกิดกิจกรรมการประชุมปฏิบัติการกลุ่มย่อยเรื่อง วิธีการวิจัย การเก็บข้อมูล การสังเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งกลุ่มย่อยตามพื้นที่โรงเรียนที่มีพื้นที่ใกล้เคียงกัน 6 กลุ่มย่อย และการประสานงานติดตามความก้าวหน้าของการดำเนินงานโครงการวิจัยแต่ละโครงการด้วยการติดตามประเมินผลการเก็บข้อมูลและผลของการฝึกปฏิบัติเก็บข้อมูล และการสังเคราะห์ข้อมูล ภาคสนาม ในการประชุมกลุ่มย่อยทั้ง 6 กลุ่ม โครงการวิจัยระดับโรงเรียนมีความก้าวหน้าอยู่ในระดับขั้นการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งแต่ละโครงการได้เริ่มต้นการวิจัยช้ากว่าแผนที่กำหนดเพราะต้องปรับปรุงแก้ไขข้อเสนอโครงการ

การดำเนินงานสามารถสังเคราะห์กระบวนการและพลังในการประสานงานเพื่อพัฒนาให้เกิดทีมวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปางได้ดังนี้

1. กระบวนการประสานงานด้วยการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผ่านทางหนังสือราชการและพัฒนาเครือข่ายเว็บไซต์

2. กระบวนการประสานงานด้วยกิจกรรมการมีส่วนร่วมกับ Child Watch ภาคเหนือตอนบน

3. กระบวนการประสานสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจ และเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักเรียน ครู ผู้บริหารสถานศึกษา นักวิชาการ และทีมประสานงาน

4. กระบวนการประสานสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจ และเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักเรียน ครู นักวิชาการ ความทรงจำร่วม และทีมประสานงาน โดยการสนับสนุนกำลังใจจากผู้บริหาร

5. กระบวนการประสานสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจ และเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักเรียน ครู ชุมชน ความทรงจำร่วม และทีมประสานงาน โดยการสนับสนุนกำลังใจจากผู้บริหาร

6. กระบวนการประสานสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจ และเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักเรียน ครู ชุมชน ผู้ปกครอง ความทรงจำร่วม นักวิชาการ โรงเรียนทำหนังสือวัฒนธรรม สื่อผู้ให้ความสนใจ และทีมประสานงาน โดยการสนับสนุนกำลังใจจากผู้บริหาร

มีกิจกรรมประชุมเรียนรู้ร่วมกันกับเครือข่ายวิจัย ครูที่ปรึกษา ผู้บริหารสถานศึกษา ชุมชน นักวิชาการ สื่อ และผู้ปกครอง บนพื้นฐานของ “กัลยาณมิตรทางวิชาการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” และผลการดำเนินงานที่ทำให้มีโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จังหวัดลำปาง ระดับโรงเรียน รวม 24 โรงเรียน รวมจำนวนโครงการย่อย 71 โครงการย่อย รวมจำนวนผู้วิจัย 281 คน และรวมคุณครูที่ปรึกษา 62 ท่าน

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
ความนำ	ค
บทคัดย่อ	จ
สารบัญ	ซ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของการเรียนรู้...	1
บนเส้นทางยูวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง	
บทที่ 2 บ้านแก่มืองเก่าจากมุมมองยูวิจัย	10
สรุป	114
บทที่ 3 คำเหง้าฮีดฮอยปาเวณีจากมุมมองยูวิจัย	115
สรุป	155
บทที่ 4 อยู่ดีกินม่วนจากมุมมองยูวิจัย	157
สรุป	233
บทที่ 5 บทสรุป ประวัติศาสตร์ลำปางในมุมมองของยูวิจัยลำปาง	234
บรรณานุกรม	236

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของการเรียนรู้...

บนเส้นทางยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง

งานวิจัยเป็นการสร้างความรู้ งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการสร้างความรู้และอาจไปต่อเติมความรู้ที่ผู้ใหญ่สร้างไว้แล้ว เติมนิสันให้สิ่งที่ผู้ใหญ่คิดค้นไว้แล้ว เยาวชนที่เข้าร่วมโครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะได้รับทั้งสาระความรู้และได้รับความสัมพันธ์มากมายที่เป็นความสัมพันธ์ที่ดี กับคนต่างชุด ต่างวัย ต่างถิ่นที่มีความสวยงามของความหลากหลายของสิ่งที่เยาวชนสามารถทำได้มากมาย ที่สำคัญงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีเสน่ห์สำหรับเยาวชน เยาวชนมีโอกาสเรียนรู้กับตำราพูดได้ คือ พี่ป้าน้าอาในชุมชนมากมาย มีโอกาสเรียนรู้สาระของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่น่าสนใจ และไม่ใช่เพียงประวัติศาสตร์ของชื่อเท่านั้น ยังมีโอกาสเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชีวิต ความเอื้ออาทรที่มีต่อกันในสมัยก่อน รวมทั้งประวัติศาสตร์ของภูมิปัญญาหลายเรื่อง ประวัติศาสตร์ของอาชีพ ประวัติศาสตร์ของคนในอำเภอ ประวัติศาสตร์ของคนรุ่นแรก ๆ ที่มาตั้งรกรากอยู่ในชุมชนเป็นต้น ซึ่งเยาวชนจะได้เรียนรู้ความเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่หลากหลายด้วยตนเอง จากความสนใจของตนเองและจากประสบการณ์จริง (อมรวิรัช นาคทรพ. 2551)

การเรียนรู้ประวัติศาสตร์มีความจำเป็นสำหรับเยาวชน เนื่องจากประวัติศาสตร์ เป็นเสมือนความทรงจำร่วมกันของสังคม ที่ทำให้สมาชิกของสังคมหนึ่ง ๆ รับรู้ว่าจะอะไรคือความสำเร็จและความล้มเหลวในอดีตที่ผ่านมา สาเหตุหรือปัจจัยของความสำเร็จและความล้มเหลวเหล่านั้นมีอะไรบ้าง ทิศทางที่สังคมได้ดำเนินแต่อดีตนั้นเป็นทิศทางที่เหมาะสมแล้วหรือไม่ เพียงใด และเป้าหมายที่สังคมกำลังดำเนินไปสู่คืออะไร และจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้อย่างไร ประวัติศาสตร์จึงเป็นกลไกสำคัญในการก่อรูปลักษณะของสังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคต การสร้างและการถ่ายทอดประวัติศาสตร์จึงเป็นพันธกิจของมนุษย์ในทุกสังคมเสมอมา (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2548. หน้า 7)

เยาวชนคือความหวังและพลังแห่งความดีของสังคมในอนาคต ดังนั้นการศึกษา “ความทรงจำร่วมกันของสังคม” จึงมีความสำคัญสำหรับเยาวชน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2548. หน้า 8) กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาเกี่ยวกับ “ความทรงจำร่วมกันของสังคม” มีความสำคัญใน 2 ด้าน ดังนี้

ด้านหนึ่ง การศึกษาเกี่ยวกับ “ความทรงจำร่วมกันของสังคม” ทำให้เข้าใจพลังทางความคิดที่จรโลงโครงสร้างสังคมในแต่ละช่วงเวลา เหตุที่กล่าวว่าความทรงจำร่วมกันของสังคมเป็นพลังสำคัญ

ในการจรรโลงสังคมให้อยู่ร่วมกันเป็นสังคมอยู่ได้นี้ เป็นเพราะความทรงจำร่วมกันของสังคมจะนำไปสู่การสร้าง “ตัวตน” ของคนในสังคมให้หมายรู้ได้ว่าตนเองนั้นมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคมในฐานะไหน และในสถานะที่ตนดำรงอยู่นั้นจะทำให้ตนเองมีความหมายได้อย่างไร ที่สำคัญที่สุดก็คือ ผู้ที่ร่วมอยู่ในความทรงจำเดียวกันนี้ย่อมสำนึกว่าทุกคนอยู่ร่วมกันทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังนั้น “ความทรงจำร่วมกันของสังคม” จึงเป็นเสมือนสายใยที่เชื่อมโยงทุกคนในสังคมเอาไว้ด้วยกัน

อีกด้านหนึ่ง การศึกษาเกี่ยวกับ “ความทรงจำร่วมของสังคม” เป็นการแสวงหาเส้นทางที่จะสร้าง “ความทรงจำใหม่” หรือปรับเปลี่ยน “ความทรงจำเดิม” เท่าที่จำเป็น เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการแก้ไขปัญหาการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เสมอภาคของคนในสังคม อันมีฐานอยู่บน “ความทรงจำเดิมของสังคม” และเมื่อสังคมมีความเปลี่ยนแปลงเกินกว่าที่ความทรงจำร่วมของสังคมแบบเดิมจะคงพลังในการอธิบายต่อไปได้ ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างความทรงจำร่วมของสังคมแบบใหม่ก็เกิดขึ้นเพื่อที่จะทำให้สังคมเคลื่อนต่อไปโดยไม่เสื่อมสลายไป

จากความสำเร็จในการเรียนรู้ตัวตนและชุมชนท้องถิ่นของตนเองผ่านกระบวนการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การวิจัยในลักษณะของยูวิจัย และกลไกทางการเรียนรู้ร่วมกับเยาวชนด้วยกันเอง ครู โรงเรียน ชุมชน และนักวิชาการ ทำให้ยูวิจัยของจังหวัดลำปาง (โครงการยูวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง ระหว่างเดือนสิงหาคม 2551 – เดือนตุลาคม 2552) นำเสนอความทรงจำร่วมกันจากท้องถิ่นของตนเอง ในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดลำปาง รวม 11 อำเภอ คือ อำเภอเมืองลำปาง อำเภอห้างฉัตร อำเภอแม่เมาะ อำเภอเถิน อำเภองาว อำเภอแม่ทะ อำเภอเกาะคา อำเภอสบปราบ อำเภอเมืองปาน อำเภอแจ้ห่ม และอำเภอวังเหนือ (การดำเนินงานในครั้งนี้ ไม่มีโครงการที่นำเสนอโดยยูวิจัยในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในอำเภอเสริมงาน และอำเภอสบปราบ ซึ่งจังหวัดลำปางในปัจจุบันแบ่งเขตการปกครองรวม 13 อำเภอ) ยูวิจัยเป็นนักเรียนในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 1-3 โรงเรียนในสังกัดเทศบาล และโรงเรียนเอกชน รวม 24 โรงเรียน ดังนี้

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 1 (อำเภอเมือง)

1. โรงเรียนลำปางกัลยาณี

- “ย่านตลาดจีน” ความเจริญในความทรงจำ
- ตามรอยคุ้มเจ้าหลวงลำปาง

2. โรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย

- ปูน! ปูน! สถานีนครลำปาง...สู่...อุทยาน
- แก้วจาว ถนนแห่งชีวิต
- ประวัติและผลงานของครูบาคำปัน ปากโร อริยสงฆ์ของจังหวัดลำปาง ยุคปัจจุบัน
- ภูมิปัญญาแกะสลัก วิถีชีวิตบ้านหลุก

3. โรงเรียนเขลางค์นคร

- วิถีชีวิตคนประตู่มา จากอดีต...ปัจจุบัน
- หะคั่ว...ภาษาไทลื้อ

4. โรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก

- พระพุทธรูปกับวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของชุมชนบ้านคำ – ชุมชนบ้านปลายนา
- ตามรอยวิถีชีวิตของชุมชนบ้านหนาคำ ในอดีต มาถึงบ้านเอี่ยมในวันนี้

5. โรงเรียนปงแสนทองวิทยา

- บ้านหลังสุดท้ายของชาวล้านนา
- ประเพณีเก่าแก่ในชุมชน(ประเพณี “ตานข้าวใหม่”)
- สืบสานประเพณีตานก๋วยสลากชุมชนตำบล ปงแสนทอง
- สืบสานตำนานใบตาลหล่อข้าว

6. โรงเรียนเทศบาล 4 (บ้านเชียงราย)

- ย้อนรอย อดีต...ปัจจุบัน ณ กำแพงเมืองเขลางค์
- วัดพม่าในเขตเทศบาลนครลำปาง
- ทำไมถึงวงเล็บ (บ้านเชียงราย)
- 3 หมู่ย้อนรอยตลาดมืดสู่ตลาดบริบูรณ์ปราการ
- ประเพณีล่องสะเปาแห่งแห่งแม่น้ำวังในวันยี่เป็ง
- แกงฮังเล...อร่อยทะลุมิติของชุมชนบ้านกาดเมฆ บ้านสบค่อม และบ้านม้า

7. โรงเรียนวิชานารี

- สืบค้นประวัติโรงเรียนวิชานารี
- กู้ก กู้ก ไก่ สู่การเรียนรู้ชุมชนลำปาง เขตอำเภอเมือง
- วิถีชีวิตคนอำเภอห้างฉัตรกับวัฒนธรรมการฟ้อนผีเม็ง
- พิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ วิถีชีวิตชาวเมืองปาน

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 1 (อำเภอห้างฉัตร)

8. โรงเรียนห้างฉัตรวิทยา

- สืบสานตำนานการเข้าทรง “ผู้ผีลง”
- ย้อนเวลาตามหา “เปรตพลี”
- อ่วมฮู้ อ่วมสาน พิธีทำงานปอยบ้านเฮา
- บอด้สะแลม รุ่งเก้า

9. โรงเรียนแม่สันวิทยา

- เก้าไม้เป็นเงิน

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 1 (อำเภอแม่เมะ)

10. โรงเรียนแม่เมะวิทยา

- คนแบกช้างที่แม่เมะ
- ปฏิบัติการยึดข้าวควบ
- เตานี้ที่รอกอย

11. โรงเรียนบ้านสบป่าด

- เปิดประตูคู่ประเพณี “ตานข้าวใหม่”

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 1 (อำเภองาว)

12. โรงเรียนประชาราชาวิทยา

- พิธีกรรมความเชื่อเรื่องการเลี้ยงผี กับวิถีชีวิตของชุมชนปงเตา อำเภองาว

13. โรงเรียนประชารัฐธรรมคุณ

- สะพานโยงกับวิถีชีวิตของคนเมืองงาว
- แกะรอยวัดแห่งแรกในอำเภอเมืองงาว
- ตามติด... วิถีชีวิตของ ป้อหนาน
- ตามรอยวิถีชีวิตคนทำดุงชาวาว

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 2 (อำเภอแม่ทะ)

14. โรงเรียนสุนทรศึกษา

- ป่าเวียงความทรงจำถิ่นวัฒนธรรมลุ่มน้ำจ้าง
- “คอยศักดิ์สิทธิ์” กับจิตศรัทธาชาวบ้านหนองฆ้องคำ
- นักแกะลายรุ่นเดอะ

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 2 (อำเภอเถิน)

15. โรงเรียนเถินวิทยา

- สัมเกลี้ยงสืบสานตำนานเมืองเถิน
- แก้วโป่งข่าม มนต์ลึงที่กำลังจางหาย

16. โรงเรียนแม่มอกวิทยา

- คาน้ำห้วยน้ำอุ่นกับความศรัทธาของชุมชน
- ย้อนรอย ความเชื่อ ความศรัทธา เจ้าปู่ันตาแห่งบ้านแม่มอก

17. โรงเรียนแม่ถอดวิทยา

- แม่ถอดวิทยาสถานศึกษาศูนย์รวมของชุมชน
- สืบสานภูมิปัญญา ปัญญาชาวบ้าน น้ามนต์เมือง
- ย้อนอดีตการละเล่นผี ประเพณีบ้านเฮา

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 2 (อำเภอเกาะคา)

18. โรงเรียนไหล่หินวิทยา

- วัดไหล่หินหลวง...จากปัจจุบันสู่ความทรงจำ...วิถีชุมชนไหล่หิน
- ครูบาเจ้าวัดไหล่หินหลวงความเชื่อจากอดีตสู่ปัจจุบัน

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 2 (อำเภอสบปราบ)

19. โรงเรียนสบปราบพิทยาคม

- ย้อนรอยถอยอดีต วิถีชีวิตชาวบ้านนายาง
- น้ำตกแม่ไซ้ในความทรงจำที่เลือนราง
- ฮีตฮอยบ่อไซ้ตำนาน บ่าเก่า
- หอมกลิ่นกำข้าว เล่าเรื่องพิธีกรรม

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 3 (อำเภอเมืองปาน)

20. โรงเรียนเมืองปานวิทยา

- ตามรอยวิหารชุมชนเมืองปาน
- ดอยฮอย ดอยเต่าคำ
- สืบสานตำนานพระธาตุดอยซาง
- คร.หมอเมือง
- ย้อนรอยที่บนดอยป่าเหมี้ยง

21. โรงเรียนทุ่งอุดมวิทยา

- เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : สืบสานประวัติศาสตร์ วัดพระธาตุจอมก้อย
  - เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : หมอเมี่ยง
  - เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : ตวยฮอยจักสาน สืบสานวัฒนธรรมตำบลบ้านเฮา
  - เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : สายธารการเปลี่ยนแปลงด้านความบันเทิง
- จากฐานข้อมูลของชุมชนบ้านขอ

22. โรงเรียนทุ่งกว้าววิทยาคม

- ภูมิพะหลูสีล้อมผ้าทอบ้านเฮา
- ฮ่วมฮักษา ภูมิพะหลู ผ้าทอทุ่งกว้าว

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 3 (อำเภอแจ้ห่ม)

23. โรงเรียนแจ้ห่มวิทยา

- อศีตลุ่มน้ำสอย ย้อนรอยเกษตร
- แอ่ววัดคอย กอยวัดผาแดง แสงวิถีชุมชน
- ยุววิจัยน้อยย้อนรอยพระพุทธบาท

โรงเรียนในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปาง เขต 3 (อำเภอแจ้ห่ม)

24. โรงเรียนวังเหนือวิทยา

- ย้อนรอยเมืองวัง
- โบราณสถานน่ารู้ คู่สมัย “เจ้าพ่อหอคำ”

ประเด็นความสนใจของยุววิจัย พอจะสรุปได้เป็น 3 ประเด็นคือ “ความทรงจำร่วมกันบนพื้นที่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของบ้านแก้มองเก่า” “ความทรงจำร่วมกันบนพื้นที่ประวัติศาสตร์ของเมืองเก่าแห่งฮัตฮอยปาเวณี” “ความทรงจำร่วมกันบนพื้นที่ประวัติศาสตร์ของวิถีชีวิต อยู่ดีกินม่วน” ดังนี้

“บ้านแก่เมืองเก่า”

ลำดับ	ชื่อโครงการ	โรงเรียน
1	ย้อนรอยเมืองวัง	วังเหนือวิทยา อ.วังเหนือ
2	โบราณสถานน่ารู้ คู่สมัย “เจ้าพ่อหอคำ”	วังเหนือวิทยา อ.วังเหนือ
3	อดีตลุ่มน้ำสอย ย้อนรอยเกษตร	แจ้ห่มวิทยา อ.แจ้ห่ม
4	แอ่ววัดคอย กอยวัดผาแดง แง่ววิถีชุมชน	แจ้ห่มวิทยา อ.แจ้ห่ม
5	ยุววิจัยน้อยย้อนรอยพระพุทธบาท	แจ้ห่มวิทยา อ.แจ้ห่ม
6	ย้อนรอยถอยอดีต วิถีชีวิตชาวบ้านนายาง	สบปราบพิทยาคม อ.สบปราบ
7	น้ำตกแม่ไซ้ในความทรงจำที่เลือนราง	สบปราบพิทยาคม อ.สบปราบ
8	ตาน้ำห้วยน้ำอุ่นกับความศรัทธาของชุมชน	แม่มอกวิทยา อ.เถิน
9	เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : สืบสานประวัติศาสตร์ วัดพระธาตุจอมก้อย	ทุ่งอุดมวิทยา อ.เมืองปาน
10	ตามรอยวิหารชุมชนเมืองปาน	เมืองปานวิทยา อ.เมืองปาน
11	ตวยสอย คอยเต่าคำ	เมืองปานวิทยา อ.เมืองปาน
12	สืบสานตำนานพระธาตุคอยซาง	เมืองปานวิทยา อ.เมืองปาน
13	ป่าเวียงความทรงจำถิ่นวัฒนธรรมลุ่มน้ำจาง	สุนทรศึกษา อ.แม่ทะ
14	“คอยศักดิ์สิทธิ์” กับจิตศรัทธาชาวบ้านหนองผ้องคำ	สุนทรศึกษา อ.แม่ทะ
15	พระพุทธศีกากับวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของชุมชนบ้านคำ - ชุมชนบ้านปลายนา	โป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก อ.เมือง
16	ตามรอยวิถีชีวิตของชุมชนบ้านหนาคำ ในอดีต มาถึงบ้านเอื้อมในวันนี้	โป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก อ.เมือง
17	สะพานโยงกับวิถีชีวิตของคนเมืองจาว	ประจักษ์รัฐธรรมคุณ อ.จาว
18	แกะรอยวัดแห่งแรกในอำเภोजาว	ประจักษ์รัฐธรรมคุณ อ.จาว
19	แม่ถอดวิทยาสถานศึกษาศูนย์รวมของชุมชน	แม่ถอดวิทยา อ.เถิน
20	วัดไหล่หินหลวง...จากปัจจุบันสู่ความทรงจำ...วิถีชุมชนไหล่หิน	ไหล่หินวิทยา อ.เกาะคา
21	สืบค้นประวัติโรงเรียนวิชานารี	วิชานารี อ.เมือง
22	กูก กูก ไก่ สู่การเรียนรู้ชุมชนลำปาง เขตอำเภอเมือง	วิชานารี อ.เมือง
23	ย้อนรอย อดีต...ปัจจุบัน ณ กำแพงเมืองเขลางค์	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
24	วัดพม่าในเขตเทศบาลนครลำปาง	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
25	ทำไมถึงวงเล็บ (บ้านเชียงราย)	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
26	3 หมู่ย้อนรอยตลาดมืดสู่ตลาดบริบูรณ์ปราการ	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
27	วิถีชีวิตคนประดู่มา จากอดีต...ปัจจุบัน	เขลางค์นคร อ.เมือง
28	ปูน! ปูน! สถานีนครลำปาง...สู่...กุฎกฐนกร	บุญวาทย์วิทยาลัย อ.เมือง
29	แก้วจาว ถนนแห่งชีวิต	บุญวาทย์วิทยาลัย อ.เมือง
30	“ย่านตลาดจีน” ความเจริญในความทรงจำ	ลำปางกัลยาณี อ.เมือง
31	“ตามรอยคุ้มเจ้าหลวงลำปาง”	ลำปางกัลยาณี อ.เมือง

“เล่าเหง้าฮึดฮอยป่าเวณี”

ลำดับ	ชื่อโครงการ	โรงเรียน
1	พิธีกรรมความเชื่อเรื่องการเลี้ยงผี กับวิถีชีวิตของชุมชนปงเตา อำเภองาว	ประชากรวิทยา อ.งาว
2	วิถีชีวิตคนอำเภอยางน้ำกับวัฒนธรรมการฟ้อนผีเมือง	วิชานารี อ.เมือง
3	ย้อนอดีตการเล่นผี ประเพณีบ้านเสา	แม่ออดวิทยา อ.เถิน
4	สืบสานตำนานการเข้าทรง “สู่ผีลง”	ห้างฉัตรวิทยา อ.ห้างฉัตร
5	ย้อนเวลาตามหา “เปรตพลี”	ห้างฉัตรวิทยา อ.ห้างฉัตร
6	ร่วมรู้ ร่วมสาน พิธีงานปอยบ้านเสา	ห้างฉัตรวิทยา อ.ห้างฉัตร
7	บ้านหลังสุดท้ายของชาวล้านนา	ปงแสนทองวิทยา อ.เมือง
8	ประเพณีล่องสะเปาแห่งแห่งแม่น้ำวังในวันยี่เป็ง	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
9	ย้อนรอย ความเชื่อ ความศรัทธา เจ้าปู่ันตาแห่งบ้านแม่มอก	แม่มอกวิทยา อ.เถิน
10	สืบสานภูมิปัญญา ปัญญาชาวบ้าน นำนมต์เมือง	แม่ออดวิทยา อ.เถิน
11	พิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ วิถีชีวิตชาวเมืองปาน	วิชานารี อ.เมือง
12	ฮึดฮอยบ่อโง้งตำนาน บ่า เก้า	สบปราบพิทยาคม อ.สบปราบ
13	หอมกลิ่นกำข้าว เล่าเรื่องพิธีกรรม	สบปราบพิทยาคม อ.สบปราบ
14	เปิดประตูสู่ประเพณี “ตานข้าวใหม่”	บ้านสบป่าด อ.แม่เมะ
15	ประเพณีเก่าแก่ในชุมชน(ประเพณี “ตานข้าวใหม่”)	ปงแสนทองวิทยา อ.เมือง
16	สืบสานประเพณีตานถ้วยสลากชุมชนตำบล ปงแสนทอง	ปงแสนทองวิทยา อ.เมือง
17	ครูบาเจ้าวัดไหล่หินหลวงความเชื่อจากอดีตสู่ปัจจุบัน	ไหล่หินวิทยา อ.เกาะคา
18	ประวัติและผลงานของครูบาคำปิ่น ปากาโร อริยสงฆ์ของจังหวัดลำปาง ยุคปัจจุบัน	บุญวาทย์วิทยาลัย อ.เมือง
19	ตามคิด... วิถีชีวิตของ ป้อหนาน	ประชากรวัฒนธรรมคุณ อ.งาว
20	ตามรอยวิถีชีวิตคนทำตุงชาววา	ประชากรวัฒนธรรมคุณ อ.งาว
21	คนแบกช้างที่แม่เมะ	แม่เมะวิทยา อ.แม่เมะ

“อยู่ดีกินม่วน”

ลำดับ	ชื่อโครงการ	โรงเรียน
1	ปฏิบัติการยัดข้าวควบ	แม่เมาะวิทยา อ.แม่เมาะ
2	เตาไม้ที่รอคอย	แม่เมาะวิทยา อ.แม่เมาะ
3	แกงฮังเล...อร่อยทะลุมิติของชุมชนบ้านกาดเมฆ บ้านสบค่อม และบ้านมั่ว	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
4	เก้าไม้เป็นเงิน	แม่สตันวิทยา อ.ห้างฉัตร
5	คร.หมอเมือง	เมืองปานวิทยา อ.เมืองปาน
6	เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : หมอเมี้ย	ทุ่งอุดมวิทยา อ.เมืองปาน
7	เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : ตวยฮอยจักสาน สืบสานวัฒนธรรมตำบลบ้านเฮา	ทุ่งอุดมวิทยา อ.เมืองปาน
8	เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : สายธารการเปลี่ยนแปลงด้านความบันเทิงจากรุ่นสู่รุ่นของชุมชนบ้านขอ	ทุ่งอุดมวิทยา อ.เมืองปาน
9	ย้อนรอยที่บนคอยป่าเหมี้ยง	เมืองปานวิทยา อ.เมืองปาน
10	สัมผัสถึงสืบสานตำนานเมืองเถิน	เถินวิทยา อ.เถิน
11	แก้วโป่งข่าม มนต์ขลังที่กำลังจางหาย	เถินวิทยา อ.เถิน
12	ภูมิพะญาสี่ล้อมผ้าทอบ้านเฮา	ทุ่งกว๋าววิทยาคม อ.เมืองปาน
13	ฮ่วมฮักษา ภูมิพญา ผ้าทอทุ่งกว๋าว	ทุ่งกว๋าววิทยาคม อ.เมืองปาน
14	หะดู่เว...ภาษาไทลื้อ	เขลางค์นคร อ.เมือง
15	นักแกะลายรุ่นเดอะ	สุนทรศึกษา อ.แม่ทะ
16	สืบสานตำนานใบตาลกล่องข้าว	ปงแสนทองวิทยา อ.เมือง
17	ภูมิปัญญาแกะสลัก วิถีชีวิตบ้านหลุก	บุญวาทย์ อ.เมือง
18	ครบเครื่องเรื่องช่างซอ (จั่งซอเพลง...บรรเลง แจ้ห่ม)	แจ้ห่มวิทยา อ.แจ้ห่ม
19	บอด้ี่สะแลม รุ่นเก่า	ห้างฉัตรวิทยา อ.ห้างฉัตร

สรุป

จากความสนใจของยูววิจัยและการเรียนรู้บนเส้นทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง ดังกล่าวนี้นี้ สะท้อนให้เห็นความทรงจำร่วมกันบนพื้นแผ่นดินจังหวัดลำปางใน 3 ประเด็น คือ “บ้านเก่าเมืองเก่า” “เค้าเหง้าฮึดฮอยปาเวณี” “อยู่ดีกินม่วน” และสามารถมองเห็นรอยต่อของยุคสมัย ความสัมพันธ์ ความเปลี่ยนแปลงที่เชื่อมโยงกันระหว่างข้อค้นพบของยูววิจัยจังหวัดลำปาง ดังที่จะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 2

บ้านเก่าเมืองเก่าจากมุมมองวิจัย

ประวัติศาสตร์ลำปาง...จากข้อค้นพบของนักวิชาการ

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาและข้อค้นพบของนักวิชาการ (สร้อยดี อ่องสกุล. 2552. หน้า 25-29) ลำปางเป็นเมืองในดินแดนล้านนา ตามจารึกของรัฐโบราณไม่มีเขตแดนแน่นอน ดินแดนสำคัญของล้านนาอยู่ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบด้วยเมืองใหญ่น้อย แบ่งตามสภาพภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มเมืองล้านนาตะวันตก มีเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา เนื่องจากถูกผนวกเข้าด้วยกันตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายตอนต้น จึงมีประวัติความเป็นมาร่วมกัน ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในยุคฟื้นฟูล้านนา เมื่อดังกล่าวมีเจ้านายเชื้อสายเจ้าเจ็ดตนแยกย้ายกันปกครอง จึงมีความสัมพันธ์กันตลอดมา และกลุ่มเมืองล้านนาตะวันออกมีเมืองแพร่ น่าน ทั้งสองเมืองตั้งอยู่บนพื้นที่ราบขนาดเล็ก และมีประวัติความเป็นมาคล้ายกัน คือในสมัยแรกเริ่มต่างมีฐานะเป็นรัฐอิสระ มีราชวงศ์ของตนเอง มีความใกล้ชิดกับอาณาจักรสุโขทัย และเพิ่งผนวกดินแดนได้ในสมัยพระเจ้าติโลกราช จึงไม่ค่อยผูกพันกับล้านนาเชียงใหม่ ครั้นในสมัยฟื้นฟูบ้านเมืองยุครัตนโกสินทร์ เจ้าผู้ครองนครเมืองน่าน เมืองแพร่ เป็นคนละสายกับเจ้าเจ็ดตน นอกจากนั้นยังมีดินแดนชายขอบล้านนาด้านใต้ ซึ่งอยู่ในส่วนตอนบนของจังหวัดตาก จังหวัดสุโขทัย และจังหวัดอุตรดิตถ์ วัฒนธรรมล้านนา ในปัจจุบันดินแดนล้านนาหมายถึงดินแดน 8 จังหวัดภาคเหนือ คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน ศูนย์กลางสำคัญของดินแดนล้านนาคือเมืองลำปาง ปัจจุบันคือเชียงใหม่ ซึ่งมีอายุกว่า 700 ปี

ลักษณะสภาพภูมิประเทศมีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์เมืองลำปาง สร้อยดี อ่องสกุล (2552. หน้า 29-34) ให้คำอธิบายไว้ดังนี้

“ดินแดนล้านนาอยู่ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งตั้งอยู่ตอนในภาคพื้นทวีป อาณาจักรล้านนามีสภาพเป็นรัฐในหุบเขา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและหุบเขา มีพื้นที่ราบน้อย และที่ราบมีลักษณะกระจัดกระจายอยู่กลางหุบเขาต่าง ๆ เมืองในล้านนาจึงแยกตัวกันอยู่ ลักษณะเช่นนี้เป็นจุดอ่อนต่อการสร้างเสถียรภาพของรัฐ ด้วยเมืองราชธานีควบคุมหัวเมืองขึ้นยากลำบาก กล่าวได้ว่า เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างของรัฐในหุบเขา อย่างไรก็ดี ดินแดนล้านนาก็ยังสามารถรวบรวมเมืองน้อยใหญ่ต่าง ๆ เกาะเกี่ยวกันเป็นอาณาจักรเป็นเวลากว่าสองร้อยปี ขณะที่เมืองในแถบทางตอนบนของล้านนา เช่น รัฐฉานและสิบสองปันนา เป็นรัฐในหุบเขาที่มีพัฒนาการเพียงขั้นนครรัฐ ไม่อาจรวมตัวเป็นรัฐระดับอาณาจักรได้

การเป็นรัฐในหุบเขาที่ปิดล้อมด้วยแผ่นดิน ไม่มีทางออกสู่ทะเล มีผลต่อการสร้างอำนาจรัฐในระยะยาว เนื่องจากความมั่งคั่งของรัฐมีที่มาจากการค้า เมืองภายในภาคพื้นทวีปเป็นได้เพียงศูนย์การค้าในระดับภูมิภาค ขณะที่เมืองท่าชายทะเลติดต่อกับค้าขายกับโลกภายนอกได้สะดวก จึงมีฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายระดับนานาชาติ รัฐในหุบเขาจะต้องอาศัยการส่งผ่านสู่รัฐเมืองท่าชายทะเล ลักษณะการค้าแบบส่งผ่านของรัฐในหุบเขาจึงเป็นข้อจำกัด นอกจากนั้น รัฐในหุบเขาซึ่งตั้งอยู่ตอนในภาคพื้นทวีปมีข้อจำกัดด้านการสื่อสารและรับวิทยาการจากชาวตะวันตกที่ผ่านเข้ามาทางเมืองท่า ดังนั้นเมื่อรัฐโบราณต่างก็ขยายอำนาจกันอย่างเข้มข้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา รัฐในหุบเขาจึงยากที่จะเป็นอิสระ โดยเฉพาะอาณาจักรล้านนาซึ่งถูกขนาบด้วยรัฐใหญ่คือพม่ากับสยาม อาณาจักรล้านนาจึงสลายตัวเป็นเมืองขึ้นของพม่าและสยามในเวลาต่อมา

ภูมิประเทศ ลักษณะทางกายภาพของล้านนาต่างกับดินแดนส่วนอื่นของไทยอย่างชัดเจน เพราะในเขตภาคกลางเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ ส่วนภาคเหนือภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสูงที่ต่อเนื่องมาจากเทือกเขาหิมาลัยและเทือกเขาในแคว้นยูนนานของจีน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและหุบเขา มีที่ราบเพียงหนึ่งในสี่ของพื้นที่ทั้งหมด ลักษณะทิวเขาในภาคเหนือเป็นแนวยาวขนานกันเป็นส่วนใหญ่ ในทิศเหนือ-ใต้ ได้แก่ ทิวเขาแดนลาวอยู่ทางเหนือสุด ทิวเขาถนนธงชัยอยู่ทางตะวันตก ทิวเขาผีปันน้ำอยู่ทางตอนกลางของภาค และทิวเขาหลวงพระบางอยู่ทางตะวันออกสุดของภาค ที่ราบในภาคเหนือมีลักษณะแคบและยาวในแนวเหนือ-ใต้ แม่น้ำสายสำคัญก็ไหลในแนวเหนือ-ใต้เช่นเดียวกัน

บริเวณภาคเหนือเป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำหลายสาย โดยปันน้ำออกเป็น 3 ทาง แม่น้ำส่วนใหญ่ไหลลงไปทางใต้ คือ น้ำปิง วัง ยม และน่าน เป็นสาขาสำคัญของแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำทางทิศตะวันตกของภาคคือน้ำปาย ยวม เมย ไหลสู่แม่น้ำสาละวิน ส่วนแม่น้ำทางตอนบนคือแม่น้ำกก อิง ผาง ลาว ไหลสู่แม่น้ำโขง แม่น้ำทางตอนบนเป็นน้ำสายสั้นและไหลเชี่ยว จึงมีความสำคัญน้อยกว่าแม่น้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำที่มีบทบาทในการติดต่อทางการค้าและคมนาคมมากกว่าแม่น้ำอื่นคือแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นเส้นทางสายสำคัญมาแต่โบราณ บริเวณสำคัญของล้านนาคือพื้นที่ราบ ซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งระหว่างหุบเขา ขนาดของพื้นที่ราบจะสัมพันธ์กับขนาดของเมือง พื้นที่ราบกว้างเป็นที่ตั้งของเมืองใหญ่ ส่วนพื้นที่ราบแคบเป็นที่ตั้งเมืองขนาดเล็กลงตามลำดับ

ดินแดนล้านนาแบ่งเป็นสองส่วน คือ ล้านนาตะวันตกและล้านนาตะวันออก ล้านนาตะวันตก ได้แก่ เมืองเชียงใหม่ ลำพูน เชียงราย พะเยา ลำปาง ซึ่งตั้งอยู่บนที่ราบ 3 แห่ง คือ แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน แอ่งเชียงราย และแอ่งลำปาง ส่วนล้านนาตะวันออก คือ แอ่งน่านและแอ่งแพร่

ที่ราบลุ่มน้ำปิงตอนบน “แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน” อยู่ระหว่างทิวเขาถนนธงชัยกลางและทิวเขาผีปันน้ำตะวันตก เป็นหุบเขากว้างใหญ่ มีแม่น้ำปิงเป็นสายสำคัญ ที่ราบลุ่มแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ และเป็นที่ราบติดต่อกันเป็นผืนใหญ่ เป็นผลให้ศูนย์อำนาจตั้งอยู่ที่ที่ราบแห่งนี้เสมอมา

ที่ราบลุ่มแม่น้ำกก “แอ่งเชียงราย” เป็นที่ราบลุ่มค่อนข้างกว้างใหญ่ พื้นดินอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม อย่างไรก็ดี เมื่อเทียบกับที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงแล้วพบว่า ที่ราบลุ่มแม่น้ำกกมีที่สูงชันเป็นตอน ๆ ที่ราบจึงไม่ต่อกันเป็นผืนใหญ่ ที่ราบแห่งนี้เป็นที่ตั้งเมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสนซึ่งเป็นเขตทางตอนบนของล้านนา ที่ราบทั้งสองแห่งดังกล่าวทำให้ดินแดนล้านนาเกิดสองแกนหลัก คือเขตตอนล่างมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง และเขตทางตอนบนมีเชียงรายเป็นศูนย์กลาง แอ่งเชียงรายแบ่งเป็นตอนเหนือมีเชียงราย-เชียงแสน และตอนใต้มีพะเยาอยู่ในลุ่มน้ำอิง

ส่วนหุบเขาลุ่มแม่น้ำวังมีที่ราบเป็นตอน ๆ ที่มีขนาดใหญ่ คือที่ราบลำปางเป็นที่ตั้งอำเภอเมืองลำปาง อำเภอห้างฉัตร อำเภอเกาะคา อำเภอแม่เกาะ อำเภอแม่ทะ ส่วนที่ราบแคบ ๆ ได้แก่ที่ราบอันเป็นที่ตั้งอำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอสบปราบ และอำเภอเถิน ที่ราบส่วนหนึ่งเป็นที่ราบขั้นบันไดทำการเพาะปลูกไม่ค่อยได้ผล โดยสภาพอุดมสมบูรณ์น้อยกว่าแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ส่วนเมืองแพร่และเมืองน่านมีที่ราบน้อย และมีที่ราบเป็นตอน ๆ ผลผลิตข้าวได้น้อย

ด้านการตั้งถิ่นฐาน กลุ่มเมืองในภาคเหนือกระจายตัวตามแอ่งหรือที่ราบลุ่มแม่น้ำ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยาวตามลำน้ำ ตามที่ราบมีชุมชนหนาแน่น ส่วนบนที่สูงมีประชากรเบาบาง เป็นที่อยู่ของชาวลาหู่และชาวยอง (กะเหรี่ยง) (และชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ซึ่งเคลื่อนย้ายเข้ามาภายหลัง) ดำรงชีวิตด้วยการปลูกข้าวไร่และปลูกพืชไร่ต่าง ๆ คนพื้นราบและคนบนที่สูงมีวิถีชีวิตต่างกัน แต่ก็มี ความเข้าใจกันและอยู่ร่วมกันอย่างปกติ ผลจากการกระจายตัวของเมืองตามแอ่งต่าง ๆ ทำให้แต่ละเมืองติดต่อกันยากลำบาก เพราะมีเทือกเขาวางกั้น แต่ละเมืองจึงมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ดังเช่นภาษาท้องถิ่นสำเนียงของคนแต่ละเมืองแตกต่างกัน และมีคำศัพท์เฉพาะถิ่น ส่วนศิลปวัฒนธรรม หากสังเกตจะพบลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น

วิธีเลือกทำเลที่ตั้งเมือง ตามความคิดของชาวไทยวนจะพิจารณาจากกายภาพ 3 อย่าง เรียงตามลำดับความสำคัญดังนี้

1. มีแม่น้ำที่ให้น้ำอุดมสมบูรณ์เพียงพอ ถือเป็นชัยมงคลที่สำคัญ เมืองในล้านนาจึงตั้งอยู่ริมแม่น้ำ อาจเรียกชื่อเมืองตามชื่อแม่น้ำ เช่น เมืองพริ้งค์เชียงใหม่ เมืองแกน (แม่แตง) เมืองพาน (สันป่าตอง) เมืองวัง (วังเหนือ) เมืองน่าน

2. มีที่ราบเพื่อตั้งบ้านเมืองและทำนาในที่ลุ่ม เวลาเลือกพื้นที่จะดูความอุดมสมบูรณ์ของดิน และขนาดพื้นที่ซึ่งปลูกข้าวได้ในปริมาณที่มาก ดังตำนานเจ้าสุวรรณหำแดง อ้างว่า บริเวณแอ่งเมืองเชียงใหม่อุดมสมบูรณ์ ขนาดปลูกข้าวปีหนึ่งกินไปได้ถึงเจ็ดปี เป็นต้น

3. “ภูเขา” ในเขตล้านนาเต็มไปด้วยภูเขาและหุบเขา มีความเชื่อสืบต่อกันมาว่า ภูเขาควรตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองจึงเป็นมงคล เมืองที่มีชัยภูมิแบบนี้มีหลายแห่ง ดังเช่นเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน

การเลือกที่ตั้งของเมืองจึงเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมานาน ในสมัยโบราณมีผู้รู้ช่วยกันพิจารณาเลือกที่ตั้งเมืองให้เหมาะสม หากทำเลไม่เหมาะสม เมืองอาจล่มสลายลงได้ ดังพบในสมัยโบราณมีบางเมืองในล้านนาที่น้ำท่วมจนกระทั่งเมืองจมหายไป (เมืองสุวรรณโคimbra, เวียงหนอง) วิชาภูมิศาสตร์ดูทำเลสร้างเมืองในสมัยโบราณเรียก “ชัยภูมิ” ซึ่งต้องรู้กายภาพอันเป็นสิ่งมงคลของเมือง เช่น เมืองเชียงใหม่มีชัยมงคล 7 ประการ เมืองพะเยามีชัยมงคล 3 ประการ เป็นต้น”

ก่อนที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการสังเคราะห์จากข้อค้นพบและกระบวนการเรียนรู้ยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง ผู้วิจัยขอแนะนำแนวคิดของนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึง “ลำปาง” ในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน ที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในดินแดนล้านนา ซึ่ง “ลำปาง” ก็เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนล้านนา (สรุปจาก สรัสวดี อ๋องสกุล. 2552. 660 หน้า) ดังนี้

1. ร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์
2. ประวัติศาสตร์ยุค “แคว้นแคว้น-นครรัฐ” ในดินแดนล้านนา ก่อนกำเนิดอาณาจักรในพุทธศตวรรษที่ 19
3. อาณาจักรล้านนา (พ.ศ.1839-2101)
4. ล้านนาสมัยพม่าปกครอง (พ.ศ.2101-2317)
5. ล้านนาสมัยเมืองประเทศราชแห่งอาณาจักรสยาม (พ.ศ.2317-2442)
6. สมัยการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.2442-2476)
8. ภาคนโยบายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตั้งแต่ พ.ศ.2475 จนถึงปัจจุบัน

ความสนใจและความทรงจำร่วมกันของยูววิจัย ครูที่ปรึกษา และชุมชนท้องถิ่น ที่ปรากฏในข้อค้นพบและกระบวนการเรียนรู้ยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง สะท้อนให้เห็น “บ้านเก่าเมืองเก่า” ของจังหวัดลำปางที่มีความสัมพันธ์กับร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนล้านนา ยุค “แคว้นแคว้น-นครรัฐ” ในดินแดนล้านนา และสมัยอาณาจักรล้านนา ผู้วิจัยจึงขอแนะนำแนวคิดจากข้อค้นพบของนักวิชาการประวัติศาสตร์มานำเสนอเพื่อเชื่อมโยงไปถึงแนวคิดจากข้อค้นพบของยูววิจัย ดังนี้ (สรัสวดี อ๋องสกุล. 2552. หน้า 34-41 และหน้า 85-95)

“...ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนล้านนาพบร่องรอยของมนุษย์กระจัดกระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ และเป็นการพบที่แสดงความหลากหลาย บ่งชี้ระดับขั้นพัฒนาการของมนุษย์ด้วย ดังเช่นลำปางมีร่องรอยของมนุษย์สมัยดึกดำบรรพ์เก่าแก่มากแห่งหนึ่งในประเทศไทย แม้ต้องสอพบเครื่องมือหินและร่องรอยกระดูกสัตว์หลายประเภท และเชียงใหม่และลำพูนพบมนุษย์ยุคสำริดและ

ยุคเหล็ก เป็นต้น นอกจากนั้นร่องรอยที่พบมนุษย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน กล่าวคือ พบในถ้ำเพิงผา เิงเขา พื้นที่สูง และที่ราบใกล้แม่น้ำ แสดงว่ามีการเคลื่อนย้ายไปตามแหล่งต่าง ๆ

ร่องรอยดังกล่าวบ่งชี้ว่าดินแดนล้านนามีมนุษย์อยู่อาศัยมาหลายแสนปีแล้ว หรือกล่าวได้ว่ามีมนุษย์มาตั้งแต่สมัยเริ่มแรกหรือยุคหินเก่า นับว่าล้านนาเป็นดินแดนเก่าแก่มากในแง่ประวัติศาสตร์ เป็นมาและพัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ แบ่งตามพัฒนาการด้านความเจริญทางวัฒนธรรมออกเป็นยุคสังคมนายพราน ยุคสังคมเกษตรกรรม และยุคสังคมโลหะ

1. ยุคสังคมนายพราน หรือยุคก่อนกลีกรรม (Hunting and food gathering society)

พออนุโลมตรงกับสมัยหินเก่า (ประมาณ 500,000 ปีลงมา) และสมัยหินกลาง (ประมาณ 10,000 ปี ถึง 5,000 ปี) กลุ่มชนพวกนี้หาอาหารจากธรรมชาติ ใช้ชีวิตแบบนายพราน คือล่าสัตว์และเก็บพืชป่าเป็นอาหาร มีเครื่องมือเครื่องใช้อย่างหยาบ ๆ ทำจากหิน ยังไม่รู้จักเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ และยังไม่ตั้งถิ่นฐาน ใช้ชีวิตเร่ร่อนอยู่ตามถ้ำและเพิงผา และเคลื่อนย้ายไปตามบริเวณที่ราบเชิงเขาและที่ราบลุ่มแม่น้ำ ดังพบร่องรอยเครื่องมือหินกะเทาะบริเวณเชิงดอยคำในจังหวัดเชียงราย และพบเครื่องมือหินกะเทาะแบบเดียวกันตามชายฝั่งแม่น้ำโขง

ในดินแดนล้านนาพบร่องรอยของมนุษย์ดึกดำบรรพ์หรือมนุษย์โฮโมอีเรกตัส (*Homo erectus*) ลักษณะเป็นมนุษย์เดินตัวตรง สูงอย่างมาก 1.60 เมตร มีขนาดของม้ามสมองเพียงสองในสามของคนปัจจุบัน มีกะโหลกหนา หน้ากว้าง นับเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์อย่างเรา ๆ (*Homo sapiens*) จุดที่พบร่องรอยของโฮโมอีเรกตัส โดย สมศักดิ์ ประมาณกิจ และคณะ เมื่อ พ.ศ.2542 อยู่ที่บ้านหาดปู่ด้าย ตำบลนาแสง อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง เป็นการพบชิ้นส่วนของกะโหลก ผู้เชี่ยวชาญได้พิสูจน์และมีความเห็นว่าเป็นฟอสซิลในยุคมมนุษย์โฮโมอีเรกตัส อายุประมาณห้าแสนปี และยังพบฟันสัตว์หลายชนิดที่สูญพันธุ์ไปแล้ว และก่อนหน้านั้นใน พ.ศ.2524 ที่เขาป่าหนามในเขตบ้านหาดปู่ด้าย เจฟฟรีย์จี. โป๊ป (Geoffrey G. Pope) นักโบราณคดีชาวอเมริกัน ได้พบเครื่องมือหินกะเทาะและหินกรวดแม่น้ำอยู่ใต้ชั้นหินบะซอลต์ คาดว่าเครื่องมือหินมีอายุกว่าเจ็ดแสนปีมาแล้ว การค้นพบร่องรอยของมนุษย์โฮโมอีเรกตัสในเขตจังหวัดลำปาง ทำให้คาดว่าบริเวณประเทศไทยคงเป็นเส้นทางเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างทางตอนเหนือของประเทศจีนและทางใต้ในชวา มนุษย์ดึกดำบรรพ์ซึ่งพบที่ลำปางแสดงร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ที่เก่าแก่มากที่สุดแห่งหนึ่ง จัดเป็นกลุ่มชนเริ่มแรก ยังชีพด้วยการหาอาหารจากธรรมชาติ...

2. ยุคสังคมเกษตรกรรม พัฒนาการครั้งสำคัญของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ คือ การเริ่มรู้จักเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ทำให้กลุ่มชนอยู่ติดที่ ไม่เร่ร่อนไปตามที่ต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้การสร้างสรรค์ความเจริญจึงเกิดขึ้นได้ สังคมในสมัยเกษตรกรรมมีการตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้าน มีผู้นำชุมชนคอยดูแลและตัดสินปัญหาต่าง ๆ ในสมัยนี้รู้จักพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ให้ดีขึ้น ดังพบเครื่องมือที่ทำจากหิน

ประณีตขึ้น เป็นขวานหินขัดหรือขวานฟ้า จึงเรียกยุคนี้ว่า ยุคหินใหม่ มนุษย์ยุคนี้รู้จักทำเครื่องปั้นดินเผาอย่างหยาบ ๆ และการทอผ้าใช้ ร่องรอยแหล่งโบราณคดียุคสังคมเกษตรกรรมในประเทศไทยที่อายุเก่าที่สุดเริ่มขึ้นเมื่อประมาณ 4,300 ปีมาแล้ว และแหล่งโบราณคดียุคสังคมเกษตรกรรมพบในเขตลุ่มน้ำน้อยมาก ส่วนใหญ่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง

แหล่งสำคัญอยู่ที่ประดู่ผา จังหวัดลำปาง บริเวณประดู่ผาเป็นแหล่งฝังศพของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และที่หน้าผามีภาพเขียนสี บริเวณนี้คงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ใช้ประกอบพิธีศพ มีอายุราว 3,000 ปีมาแล้ว จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบโครงกระดูกและเครื่องประกอบการฝังศพ เช่น ขวานหินขัด ทั้งมีใบและไม่มีใบ หั้วธนู หินขัด กำไลหิน ลูกปัดหิน เครื่องมือหินขนาดเล็ก เครื่องปั้นดินเผาหลายเชือกทาบ และแบบอื่น ๆ มีข้าวเปลือกบรรจุในภาชนะจักสาน น่าสังเกตว่า ไม่พบโบราณวัตถุประเภทโลหะ ทั้งสำริดและเหล็ก เป็นเครื่องประกอบการฝังศพ อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการแห่งจักรวรรดิ นักโบราณคดีผู้ขุดค้นตั้งข้อสังเกตว่า โบราณวัตถุที่พบในหลุมศพอาจจะผลิตจากเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากโลหะ ดังเช่นพบข้อันไม้ ทัพพีไม้ หนาเพียง 0.2 เซนติเมตร หรือร่องรอยการใช้ของมีคมจากไม้ ซึ่งแสดงความคมมาก เป็นต้น

ด้านหลังของหลุมฝังศพเป็นหน้าผา มีภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์แหล่งใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำด้วยมีจำนวนภาพมากถึง 1,872 ภาพ ประกอบด้วยภาพมือมากที่สุด รองลงมาเป็นภาพคน ภาพสัตว์ ภาพภาชนะเครื่องใช้ ภาพพืชพันธุ์ไม้ และภาพเชิงสัญลักษณ์ หลักฐานจากภาพเขียนสะท้อนสังคมเกษตรกรรม มีการเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งาน ดังพบภาพการไล่จับวัวและห้ามวัวที่กำลังต่อสู้กัน มีการเพาะปลูกพืช ดังพบภาพวาดเป็นภาพข้าวโพดหรือข้าวฟ่าง ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานที่พบในหลุมขุดค้น มีหินเจาะรู (digging stone) และข้าวเปลือก สังคมที่รู้จักทำเครื่องปั้นดินเผา ดังพบภาพคล้ายขาม ซึ่งสอดคล้องกับ โบราณวัตถุที่พบในหลุมฝังศพมีภาชนะดินเผา และรู้จักทอผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่ม เพราะมีภาพคนนุ่งผ้าและประดับชายผ้า กลุ่มชนบริเวณประดู่ผาคงตั้งถิ่นฐานอยู่ตามพื้นที่ราบซึ่งอยู่ใกล้เคียง โดยใช้พื้นที่หน้าผาเป็นเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม นอกจากที่ประดู่ผาแล้ว ในเขตเหมืองแม่เมาะ อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง จากการสำรวจของ พิสิฐ เจริญวงศ์ และคณะ พบร่องรอยของมนุษย์ยุคหินกระจายอยู่หลายแหล่ง ทั้งในถ้ำและพื้นที่ราบ เช่น ถ้ำบนดอยผาซีพบเครื่องมือขวานหินขัด ไม่มีใบ เศษภาชนะดินเผา ชิ้นส่วนกระดูกและฟันของมนุษย์ กระดูกสัตว์ สันนิษฐานว่าคงใช้ถ้ำเป็นที่ฝังศพ ส่วนพื้นที่ราบคงเป็นพื้นที่ตั้งชุมชน พบขวานหินมีใบขนาดเล็ก และพบเครื่องมือหินกะเทาะ สันนิษฐานว่ากลุ่มชนในสังคมเกษตรกรรมที่แม่เมาะและประดู่ผาซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน น่าจะมีความสัมพันธ์กัน

3. ยุคสังคมโลหะ แบ่งเป็นยุคสำริดและยุคเหล็ก แหล่งโบราณคดีในยุคนี้พบในเขตลำนานา น้อยมาก ส่วนใหญ่พบในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง ในเขตลำนานาเท่าที่ได้ขุดค้น โบราณคดีอยู่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดลำพูน...

...นักโบราณคดีให้ความเห็นว่าเหล็กเริ่มปรากฏเมื่อ 2,500 ปีเป็นต้นมา จากการใช้เหล็กเป็น สาเหตุให้ประชากรเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว และมีพัฒนาการทางสังคมที่ซับซ้อนขึ้น โดยมีผู้ปกครอง (Chiefdom) ที่สืบทอดตำแหน่งทางเชื้อสาย สังคมในสมัยนั้นมีการแบ่งชนชั้น และแบ่งงานกันตาม ความสามารถ ซึ่งเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคเหล็กที่มีการแลกเปลี่ยนการค้าระหว่าง ชุมชนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ทำให้มีบางพวกมีโอกาสเป็นผู้นำ กลุ่มชนในยุคนี้อยู่ในสังคมขนาดเล็ก หรือหมู่บ้าน ทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ดังพบแหล่งโบราณคดียุคเหล็ก ทั้งสามแห่งอยู่ที่ราบลุ่มน้ำกว๊นาในเขตลุ่มน้ำวัง ที่บ้านจอมปิง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง พบหลักฐาน โบราณคดีเป็น โบราณวัตถุของมนุษย์ยุคโลหะ สะท้อนว่าสังคมเกษตรกรรมในยุคนี้เคลื่อนย้ายจาก พื้นที่สูงลงมาอยู่บริเวณพื้นที่ราบ และอาศัยพื้นที่ราบกว้างขวางทำการเพาะปลูก และใช้แม่น้ำเป็น เส้นทางติดต่อกับดินแดนที่อยู่ทางใต้

...ประวัติศาสตร์นครรัฐเขลางค์ในลุ่มน้ำวัง ยุคแคว้นแคว้น-นครรัฐ

การศึกษาประวัติศาสตร์นครลำปางในสมัยโบราณ มีอุปสรรคของการศึกษาที่สำคัญคือ ความไม่สมบูรณ์ของหลักฐาน... ไม่พบ “พื้นเมือง” หรือตำนานฝ่ายบ้านเมืองซึ่งมุ่งเสนอเรื่องราวของ ราชวงศ์และบ้านเมือง แต่ที่มีอยู่เป็นตำนานฝ่ายวัด ประเภทตำนานพระธาตุ มีโครงเรื่องเน้นการเสด็จ ของพระพุทธเจ้าตามสถานที่ต่าง ๆ ในลำปาง และทรงทำนายอนาคตว่าที่นั่นจะเกิดเป็นบ้านเมือง ตำนานสำคัญ ได้แก่ ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตำนานพระธาตุแก้วดอนเต้า ตำนานจอมพิดนคร (วัดจอมปิง) ซึ่งกล่าวถึงความสำคัญของพระธาตุที่สถิตในท้องถิ่น โดยกล่าวถึงประวัติของพระธาตุ การทำนุบำรุงพระธาตุ มีเรื่องราวของบ้านเมืองแทรกอยู่บ้าง ตำนานพระธาตุลำปางหลวงซึ่งเป็น หลักฐานสำคัญ ได้เสนอเนื้อหาเป็นตอน ๆ โดยไม่อธิบายให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านยุค สมัยต่าง ๆ อย่างสืบเนื่อง ดังพบว่าเสนอตอนจามเทวีจบแล้ว ตามด้วยสมัยพระเจ้าติโลกราชเลย เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ถูกทิ้งหายไปกว่า 600 ปี ทำให้ไม่เห็นความสืบเนื่องจากสมัยพระนาง จามเทวีจนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราช ส่วนตำนานพระธาตุแก้วดอนเต้ากล่าวถึงเรื่องราวในอดีตที่กำหนด ยุคสมัยไม่ได้ชัดเจน และมีลักษณะเป็นนิทานพื้นถิ่นสูง หากนำมาใช้ในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ จำเป็นต้องผ่านการวิพากษ์หลักฐานให้ดี ดังนั้นตำนานท้องถิ่นในลำปางมีความไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะ เรื่องราวในสมัยนครรัฐเขลางค์ ซึ่งอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14-19 เนื่องจากหลักฐานระบุพระนาม กษัตริย์เพียงสององค์ กษัตริย์องค์แรกคือ เจ้านันทยศ ซึ่งพระนางจามเทวีส่งมาให้สร้างบ้านแปงเมือง และองค์สุดท้ายคือ พญาเบิก ซึ่งพ่ายแพ้แก่พญามังราย ส่วนกษัตริย์องค์อื่น ๆ และเรื่องราวของ

บ้านเมืองขาดหายไป นอกจากนั้น ผู้เขียนสันนิษฐานว่าตำนานที่ผลิตในลำปางส่วนใหญ่เขียนขึ้นในยุคพื้นฟูบ้านเมืองของเจ้าหลวง ตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์ประมาณสมัยรัชกาลที่ ๒-๕ และเป็นตำนานที่มีขนาดสั้น แต่ละเรื่องมีเนื้อหาเพียงหนึ่งผูก

หลักฐานศิลาจารึกของลำปางเท่าที่มีในประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์ พ.ศ.2508 มีจารึกลำปาง 4 หลัก หลักที่เก่ามากที่สุดคือหลักที่ 65 เขียน พ.ศ.2019 หลักที่ 70 ศิลาจารึกที่วัดพระธาตุลำปางหลวง เขียน พ.ศ.2039 และหลักที่ 78 ศิลาจารึกที่วัดพระธาตุลำปางหลวง เขียน พ.ศ.2339 ส่วนอีกหลักหนึ่งไม่ระบุศักราช ข้อจำกัดของหลักฐานจากจารึกมีน้อยและเป็นเรื่องราวการทำนุ การศึกษาประวัติศาสตร์ของลำปางสมัยโบราณจำเป็นต้องใช้หลักฐานศิลาจารึก ตำนาน ร่วมกับหลักฐานโบราณคดี และศึกษาโดยใช้วิธีวิทยาแบบสหวิทยาการ...

การสร้างบ้านแปงเมืองในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ลักษณะที่ราบลุ่มน้ำวังเป็นแนวยาวจากทิศเหนือสู่ทิศใต้ ด้านตะวันตกเป็นเทือกเขาผีปันน้ำตะวันตก (ขุนตาล) ทอดยาวจากอำเภอวังเหนือถึงอำเภอแม่พริก ด้านตะวันออกเป็นเทือกเขาผีปันน้ำกลาง ที่ราบลุ่มน้ำวังมีลักษณะเป็นที่ราบไม่ต่อเนื่อง แบ่งได้เป็นสามกลุ่ม คือ กลุ่มตอนเหนือของลุ่มน้ำวัง กลุ่มตอนกลาง และกลุ่มตอนใต้ กลุ่มตอนเหนือเป็นแหล่งต้นน้ำวัง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา มีที่ราบพอสมควร ประกอบด้วยสามเมือง คือ เมืองแจ้ห่ม เมืองวังหรือวังเหนือ และเมืองปาน มีเมืองโบราณมีคันดิน คูน้ำ ประมาณ 10 เมือง ส่วนใหญ่มีขนาดเล็กและตั้งอยู่บริเวณขอบแอ่ง ซึ่งเป็นเชิงเขาค่อนข้างสูง ในยุคสร้างบ้านแปงเมืองประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 พบว่าเมืองดังกล่าวเป็นรัฐอิสระ มีสายสัมพันธ์กับรัฐโยนกและรัฐพะเยา แต่ต่อมาถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนา โดยขึ้นตรงต่อการปกครองของเชียงใหม่

กลุ่มตอนกลางมีที่ราบใหญ่กว่าบริเวณอื่น จึงเป็นที่ตั้งของชุมชนขนาดใหญ่และเป็นศูนย์กลางแห่งลุ่มน้ำวังตลอดมา บริเวณนี้อยู่ในเขตหกอำเภอ คือ อำเภอเมือง ห้างฉัตร เกาะคา แม่ทะ แม่มา และเสริมงาม เมืองเขลางค์นครเป็นเมืองโบราณรุ่นแรก สร้างประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 14 ร่วมสมัยกับเมืองหริภุญไชย ผังเมืองเป็นรูปหอยสังข์เช่นเดียวกัน เมืองนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำวังด้านทิศตะวันตก สันนิษฐานว่าในสมัยล้านนาประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-20 ได้ขยายเมืองออกมาทางด้านใต้ตรงบริเวณวัดปางสนุก โดยสร้างคันดินต่อเติมจากเมืองหอยสังข์ลงมา ต่อมาในสมัยเจ้าหลวงดวงทิพย์ พ.ศ.2351 ได้ย้ายมาสร้างเมืองใหม่ด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำวัง ตรงกันข้ามกับเวียงเขลางค์นคร เมืองใหม่ที่สร้างขึ้นเป็นเวียงละครหรือเมืองนครลำปาง ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของส่วนราชการและศูนย์การค้าต่าง ๆ ชุมชนใหญ่จึงอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำวัง ส่วนฝั่งเวียงเขลางค์เป็นด้านเมืองเก่า

เวียงเขลางค์เป็นศูนย์การเมือง เป็นที่อยู่ของกษัตริย์และชนชั้นปกครอง โดยมีเวียงบริวารประมาณ 9 แห่งอยู่ล้อมรอบ ทำหน้าที่ช่วยป้องกันข้าศึก เมืองสำคัญได้แก่ เวียงพระธาตุลำปางหลวง

เมืองโบราณมีกำแพงล้อมรอบสามชั้น บริเวณเวียงพระราชดูลำปางหลวงเป็นชุมชนเก่าแก่ มีตำนานกล่าวถึงการเสด็จมาที่นี้ของพระนางจามเทวี ซึ่งสอดคล้องกับการขุดค้นทางโบราณคดีพบร่องรอยวัฒนธรรมของหริภุญไชยในชั้นดินอยู่อาศัยชั้นแรก แสดงว่าชุมชนลำปางหลวงอยู่ร่วมสมัยหริภุญไชย ส่วนกำแพงเมืองสามชั้นนี้น่าจะสร้างในสมัยล้านนา เวียงพระราชดูลำปางหลวงมีความสืบเนื่องมานานและเป็นชุมชนใหญ่คู่กันกับเวียงขลางค์ นอกจากนั้นมีเวียงนางตองและเวียงใจเวียงฮีในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และเวียงตาลในเขตอำเภอห้างฉัตร เป็นต้น กลุ่มเมืองโบราณในเขตลุ่มน้ำวังตอนกลางมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน และมีรูปแบบศิลปวัฒนธรรมเป็นแบบเฉพาะของลำปาง กล่าวได้ว่าเมืองต่าง ๆ ทั้งหมดอยู่ภายใต้อำนาจของขลางค์นครหรือเมืองลำปาง

ส่วนที่ราบตอนใต้เป็นที่ตั้งของเมืองสบปราบ เมืองเถิน และแม่พริก โดยมีเมืองเถินเป็นเมืองสำคัญ จากการสำรวจพบเมืองโบราณสบปราบตั้งอยู่ริมน้ำวัง ในเขตอำเภอสบปราบจำนวนหนึ่งแห่ง มีอายุอยู่ในสมัยล้านนา และพบเมืองโบราณสามแห่งในเขตเมืองเถินหรืออำเภอเถิน คือ เวียงป้อม เวียงเป้ง และเวียงพญากัณฑ์ ตามประวัติเมืองเถินในยุคสร้างบ้านแปงเมืองเคยเป็นรัฐอิสระมาก่อน หลังจากนั้นก็ตกเป็นเมืองขึ้นเชียงใหม่ เมืองเถินมีความสำคัญด้านยุทธศาสตร์ เนื่องจากตั้งอยู่ตรงปากทางเข้าสู่อาณาจักรล้านนาได้ ดังนั้นเชียงใหม่จึงดูแลเมืองเถินค่อนข้างใกล้ชิด นอกจากนั้น พบว่าเวียงพญากัณฑ์สร้างอย่างแข็งแรงและมีลักษณะเป็นค่ายคล้ายรูปนกกางปีก เพื่อให้เป็นป้อมปราการ

กำหนดนครรัฐขลางค์ ประวัติศาสตร์นครรัฐขลางค์และแคว้นหริภุญไชยมีพัฒนาการร่วมกันมานับตั้งแต่การสร้างเมืองในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 และสิ้นสุดยุคนครรัฐพร้อมกันในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ดังนั้นเมืองทั้งสองช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 มีความสัมพันธ์ในฐานะบ้านพี่เมืองน้องที่เกื้อกูลกัน

สภาพก่อนกำหนดนครรัฐขลางค์บนที่ราบลุ่มน้ำวัง บริเวณนั้นมีชุมชนของชาวพื้นเมืองหรือลัวะอยู่ก่อนแล้ว แต่ตำนานในลำปางไม่ให้ภาพเรื่องนี้ชัดเจนมากนักหากเปรียบเทียบกับตำนานในเขตเชียงใหม่-ลำพูน อย่างไรก็ตาม หากสังเกตร่องรอยในตำนานพระราชดูลำปางหลวงก็พอมีให้เห็น เพราะได้อ้างถึงในบริเวณพระราชดูลำปางหลวงเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมามีหมู่บ้านชื่ออัมพการีวัน และมีลัวะอาศัยอยู่ แสดงถึงการมีชุมชนของชาวลัวะมาก่อน นอกจากนั้น ตำนานจามเทวีวงศ์กล่าวถึงหลังจากพระพรหมฤๅษีสร้างขลางค์นครให้เจ้านันทยศแล้ว ก็มี “พวกคนชาวป่า คือ พวกละว้า กะเหรี่ยงทั้งหลายที่อยู่โดยรอบในตำบลนั้น ก็พากันมาอยู่โดยมาก แวดล้อมพระนครนั้น ด้วยบุญคุณภาพของพระเจ้าอนันทยศ แลด้วยกำลังฤทธิ์ของพระฤๅษี ตำนานเมืองเถินกล่าวว่ามีชุมชนลัวะในเขตที่ราบลำปางตอนใต้ และใช้สัญลักษณ์ “ยักษ์แทนลัวะ”

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ในเขตลำปาง...พบร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนอย่างสืบเนื่องหลายยุคสมัย ตั้งแต่พัฒนาการของมนุษย์ในช่วงต้น ๆ จนถึงยุคสังคม

เกษตรกรรม กระจายตัวอยู่ในเขตอำเภอแม่เมาะและอำเภอแม่ทะ รวมทั้งพบแหล่งโบราณคดียุคโลหะที่บ้านจอมปิง อำเภอเกาะคา เป็นหลักฐานแสดงการตั้งถิ่นฐานมีชุมชนเกิดขึ้นมาช้านานแล้ว และดำรงอยู่ต่อมา สันนิษฐานว่ามนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่พบตามแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ คงพัฒนามาเป็นชาวพื้นเมือง ซึ่งตำนานเรียกว่า ลัวะ

จินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากยึดครองนครเขลางค์จากพญาเบ็กและพญาฮีบมาแล้ว พญามังรายได้แต่งตั้งชนชาติมิลักขุผู้หนึ่งครองนครเขลางค์ “ชนชาติมิลักขุ” ที่ตำนานใช้หมายถึงชาวพื้นเมืองลัวะ ขุนกนิเมืองเขลางค์ผู้นี้คงเป็นชาวลัวะอยู่ในเมืองเขลางค์นั่นเอง ดังที่เคยกล่าวมาแล้วว่า การขยายอำนาจของพญามังรายได้รับความช่วยเหลือจากชาวพื้นเมือง จากหลักฐานข้างต้นได้ให้ภาพของชนเผ่าลัวะซึ่งตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนระดับ “หมู่บ้าน” ในที่ราบลุ่มน้ำวังมาก่อนแล้ว ยุคต่อมามีกลุ่ม “เม็ง” เข้ามาสร้างเมืองเขลางค์นคร จึงเกิดเป็นสังคมเมืองขึ้น แต่น่าสังเกตว่าชนชั้นปกครองดูเหมือนยังแยกกันกับชาวพื้นเมืองในลักษณะต่างเผ่าพันธุ์ ลักษณะเช่นนี้จะค่อย ๆ สลายไปในสมัยล้านนา

เงื่อนไขของการเกิดเมืองเขลางค์นครเกิดจากการสร้างบ้านแปงเมืองของแคว้นหริภุญไชย ซึ่งขยายข้ามขุนตาลมาสร้างเมืองแห่งใหม่ในบริเวณที่ไม่ห่างไกลกันมากนัก โดยพระนางจามเทวีส่งพญานันทยศ โอรสมาครองเขลางค์นคร ดำเนินอ้างถึงฤๅษีสุพหรมเป็นผู้ให้คำแนะนำเลือกทำเลสร้างเมืองเขลางค์ที่ริมน้ำวังฝั่งตะวันตก เขลางค์นครเมืองรุ่นแรกตั้งอยู่ที่ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ฝั่งเมืองรูปหอยสังข์หรือวงรีขนาดประมาณ 600x1,400 เมตร การสร้างใช้วิธีปรับกำแพงเมืองให้โค้งตามแนวของแม่น้ำวัง วัดสำคัญที่อยู่ในเวียงคือวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม นอกเวียงด้านตะวันตกมีวัดพันเชิง วัดพระเจ้าทันใจ วัดกู่ขาว ที่วัดพันเชิง จากการสำรวจของ รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม พบเศียรพระพุทธรูปปั้นศิลปะหริภุญไชย ซึ่งน่าสังเกตว่า ร่องรอยโบราณวัตถุศิลปะหริภุญไชยที่พบในเขตเมืองเขลางค์นครมีน้อยมากเมื่อเทียบกับเมืองต่าง ๆ ในเขตลำพูน-เชียงใหม่

...เรื่องราวการเสด็จมาของพระนางจามเทวีในเขตลำปางเป็นนิทานที่เล่าสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยจะโยงสถานที่ต่าง ๆ ให้เกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวี ดังเช่นผู้คนในเขตเวียงพระธาตุลำปางหลวง เขตวัดปงยางคก และในเขตเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร มักกล่าวถึงสิ่งที่พระนางจามเทวีสร้าง เช่น บ่อน้ำเลี้ยงภายในเวียงวัดพระธาตุลำปางหลวงเกิดจากการอธิษฐานของพระนาง วิหารจามเทวีในวัดปงยางคกก็เชื่อว่าวิหารเดิมสร้างสมัยจามเทวี และเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร ก็เป็นเวียงที่พักของพระนางจามเทวี ยิ่งกว่านั้นเรื่องพระนางจามเทวียังเป็นนิทานไปถึงเมืองเถิน ซึ่งเชื่อกันว่าต้นขนุนในวัดบ้านเวียงเป็นต้นขนุนที่พระนางจามเทวีปลูกไว้ ทั้งหมดนี้สะท้อนความสำคัญของพระนางจามเทวี ในฐานะผู้นำความเจริญเข้ามาสู่ดินแดนลุ่มน้ำวัง ซึ่งเป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ให้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในเขตนั้น

เรื่องของเมืองเขลางค์นครในสมัยหลังจากพระนางจามเทวีแล้ว ดำเนินมูลศาสนาและชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงไทยะอำมาตย์ครองเมืองหริภุญไชย และต่อมาตำนานก็ข้ามมากล่าวถึงสมัยพญามังรายยึดครองหริภุญไชยและเขลางค์นคร ตำนานดังกล่าวจึงเล่าแบบขาดเป็นตอน ๆ ไม่ต่อเนื่อง ซึ่งเป็นปัญหาต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยโบราณยิ่ง อย่างไรก็ตาม เท่าที่มีหลักฐานสันนิษฐานว่าเขลางค์นครมีฐานะเป็นนครรัฐเช่นเดียวกับหริภุญไชย

นครรัฐเขลางค์ในลุ่มน้ำวังสลายตัว การสลายตัวของแคว้นหริภุญไชย โดยรวบรวมเข้ากับแคว้นโยนก แล้วก่อรูปเป็นอาณาจักรล้านนา มีผลกระทบต่อความมั่นคงของนครรัฐเขลางค์อย่างยิ่ง เนื่องจากหริภุญไชยและเขลางค์มีที่ตั้งอยู่ใกล้กัน และมีความสัมพันธ์ในฐานะบ้านพี่เมืองน้อง ความพ่ายแพ้ของหริภุญไชยย่อมได้รับความช่วยเหลือจากเขลางค์ และร่วมกันกอบกู้เมืองหริภุญไชยคืน การอยู่รอดของเมืองเขลางค์จึงเป็นอันตรายต่ออาณาจักรที่ก่อตัวขึ้นใหม่ ดังนั้นการยึดครองเมืองเขลางค์มีความจำเป็นต้องกระทำพร้อม ๆ กับยึดครองหริภุญไชย

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้เขียนถึงชัยชนะที่มีต่อหริภุญไชยและเขลางค์ไว้ละเอียด ส่วนตำนานฝ่ายวัด ทั้งมูลศาสนาและชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวอย่างสรุป ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่อธิบายอย่างชัดเจนว่า พญาธิบาลได้นำทัพไปพิงพญาเบิกผู้เป็นราชบุตรที่เขลางค์ พญาเบิกนำกำลังมาล้อมเวียงกุมกาม และได้ชนช้างกับพญาไชยสงคราม พญาเบิกพ่ายแพ้หนีกลับเขลางค์แต่ไม่ทัน ถูกประหารที่ขุนตาล ส่วนพญาธิบาลหนีไปพึ่งเมืองสองแคว เมืองเขลางค์นครจึงรวมกับอาณาจักรล้านนา

จากนครเขลางค์เป็นเมืองนครลำปาง คำว่า “เขลางค์” ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ให้ความเห็นว่าเป็นภาษามอญ มาจาก ฮฺลา ง หรือ ขฺลา ง แปลว่า ชัน หรือ โอ ที่มาของชื่อนี้คือชื่อดอยเขลางค์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมือง จากชื่อในภาษามอญทำให้เชื่อกันว่าราชวงศ์ผู้สร้างเมืองเขลางค์นครคงเป็นเม็งหรือมอญ อย่างไรก็ตาม เขลางค์นครคงใช้กันมาตั้งแต่เริ่มต้นสร้างเมือง และในสมัยพญามังรายคงใช้อยู่ เมืองเขลางค์นครเริ่มตัดให้สั้นเหลือเพียง “เมืองนคร” ใน พ.ศ.2019 ดังหลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 65 กล่าวว่า “เจ้าหมื่นคำเพชรมากินเมืองนคร มาเล็ก (บุรณะ) ศาสนาพระธาตุเจ้าในลำปาง” แสดงว่า “เมืองนคร” ได้ใช้อย่างน้อยสมัยพระเจ้าติโลกราชแล้ว และสืบมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้ทั้งนครและละคอน หลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 78 พ.ศ.2339 เป็นหลักฐานท้องถิ่น เรียกเมืองนครว่า “เมืองนครเขลางค์” ซึ่งถูกต้องแล้ว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2394-2411) ในช่วงปลายรัชกาล ตามเอกสารตัวเขียนในหอพระสมุดว่า นอกจากจะใช้ “เมืองนคร” “เมืองละคอน” แล้ว ยังได้ใช้ “เมืองนครลำปาง” ด้วย ลักษณะการใช้ปะปนกัน ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้เมืองนครลำปางตลอดมา จนในที่สุดเมื่อจัดหน่วยการปกครองเป็นจังหวัดจึงตัด “นคร” ออก เนื่องจากเห็นว่านครแปลว่าเมืองอยู่แล้ว เพื่อไม่ให้เกิดการซ้ำกันจึงตัดนครออกไป กลายเป็น

จังหวัดลำปาง ส่วนเหตุที่ใช้ว่าเมืองนครลำปาง เข้าใจว่าเพราะคำว่า นคร หมายถึงเมือง เป็นคำทั่วไป จึงใส่ชื่อเฉพาะ ซึ่งแทนที่จะใช้นครเขลางค์กลับใช้นครลำปาง แท้จริงแล้วเมืองลำปางเป็นชุมชนเก่าแก่ อยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง มีความสำคัญรองจากชุมชนเวียงเขลางค์ ศิลาจารึกหลักที่ 65 เขียนเป็น “ลำปาง” ออกเสียงเป็นลำปาง ชุมชนลำปางนี้ในตำนานพระธาตุลำปางหลวงเรียก “ลัมพกัปปนคร” ศิลาจารึกหลักที่ 78 ใช้ “ลัมพะกะบุรี”...

จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของ สรัสวดี อ๋องสกุล (ศาสตราจารย์สรัสวดี อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. 2552. 660 หน้า) ดังกล่าวมานี้ ปรากฏข้อมูลของจังหวัดลำปางในอดีตในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับ “ลัวะ” การดำเนินชีวิตของมนุษย์ใน “ยุคสังคมนายพราน” ยุคสังคมเกษตรกรรม” และ “ยุคสังคมโลหะ” ในยุค “แวนแคว้น-นครรัฐ” ในดินแดนล้านนา มีข้อมูลความสัมพันธ์กับตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า พุทธศาสนา วัชรบุรุษ วีรสตรี เช่น พระนามจามเทวี และตำนาน “การสร้างบ้านแปงเมือง” ที่เกี่ยวข้องกับ “ตำนานพระธาตุ” ในวัดต่าง ๆ ของจังหวัดลำปาง ที่ยังคงมีชื่อเหมือนที่ปรากฏในยุค “แวนแคว้น-นครรัฐ” รวมทั้งจังหวัดลำปางเมื่อครั้งยังเป็นเมืองประเทศราชของสยามประเทศ หรือเมื่อเป็นมณฑลพายัพ เมื่อได้ร่วมอยู่ในเหตุการณ์ของความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน คือ มอญ พม่า จีน อินเดีย หรือประเทศทางตะวันตก เช่น ประเทศอังกฤษ ในความสัมพันธ์ร่วมกันกับ “การเปลี่ยนแปลง...สร้างบ้านแปงเมือง” พร้อมกับวันเวลา วิถีชีวิต เศรษฐกิจ การศึกษา และเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น ยูววิจัยผู้ร่วมกระบวนการเรียนรู้กับชุมชนท้องถิ่นและโรงเรียนจึงได้นำเสนอข้อค้นพบในประเด็น “บ้านเก่าเมืองเก่า” ที่มีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานลุ่มน้ำ ที่ราบ ภูเขา กลุ่มชาติพันธุ์ เช่น “ลัวะ” “ลื้อ” “กำพงเมือง” “เมือง...วัด...โรงเรียน...ตลาด” และความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับ “ตำนาน” “พระพุทธเจ้า” “วัชรบุรุษ” “วีรสตรี” รวมทั้ง “ความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตและถิ่นฐานผู้คนในชุมชน” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“บ้านเก่าเมืองเก่า” ในมุมมองยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง

ยูววิจัยจากโรงเรียนในจังหวัดลำปาง 31 โครงการย่อยที่มีความทรงจำร่วมกันในประเด็น “บ้านเก่าเมืองเก่า” เป็นยูววิจัยจากโรงเรียนในอำเภอเมือง อำเภอองาว อำเภอแม่ทะ อำเภอเกาะคา อำเภอสบปราบ อำเภอเถิน อำเภอเมืองปาน อำเภอแจ้ห่ม และอำเภอวังเหนือ ดังนี้

“บ้านแก่เมืองเก่า”

ลำดับ	ชื่อโครงการ	โรงเรียน
1	ย้อนรอยเมืองวัง	วังเหนือวิทยา อ.วังเหนือ
2	โบราณสถานน่ารู้ คู่สมัย “เจ้าพ่อหอคำ”	วังเหนือวิทยา อ.วังเหนือ
3	อดีตลุ่มน้ำสอย ย้อนรอยเกษตร	แจ้ห่มวิทยา อ.แจ้ห่ม
4	แอ่ววัดคอย กอยวัดผาแดง แง่ววิถีชุมชน	แจ้ห่มวิทยา อ.แจ้ห่ม
5	ยุววิจัยน้อยย้อนรอยพระพุทธบาท	แจ้ห่มวิทยา อ.แจ้ห่ม
6	ย้อนรอยถอยอดีต วิถีชีวิตชาวบ้านนายาง	สบปราบพิทยาคม อ.สบปราบ
7	น้ำตกแม่ไซ้ในความทรงจำที่เลือนราง	สบปราบพิทยาคม อ.สบปราบ
8	ตาน้ำห้วยน้ำอุ่นกับความศรัทธาของชุมชน	แม่มอกวิทยา อ.เถิน
9	เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : สืบสานประวัติศาสตร์ วัดพระธาตุจอมก้อย	ทุ่งอุดมวิทยา อ.เมืองปาน
10	ตามรอยวิหารชุมชนเมืองปาน	เมืองปานวิทยา อ.เมืองปาน
11	ตวยสอย คอยเต่าคำ	เมืองปานวิทยา อ.เมืองปาน
12	สืบสานตำนานพระธาตุคอยซาง	เมืองปานวิทยา อ.เมืองปาน
13	ป่าเวียงความทรงจำถิ่นวัฒนธรรมลุ่มน้ำจาง	สุนทรศึกษา อ.แม่ทะ
14	“คอยศักดิ์สิทธิ์” กับจิตศรัทธาชาวบ้านหนองผ้องคำ	สุนทรศึกษา อ.แม่ทะ
15	พระพุทธศีกากับวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของชุมชนบ้านคำ - ชุมชนบ้านปลายนา	โป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก อ.เมือง
16	ตามรอยวิถีชีวิตของชุมชนบ้านหนาคำ ในอดีต มาถึงบ้านเอี่ยมในวันนี้	โป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก อ.เมือง
17	สะพาน โยงกับวิถีชีวิตของคนเมืองจาว	ประจักษ์รัฐธรรมคุณ อ.จาว
18	แกะรอยวัดแห่งแรกในอำเภोजาว	ประจักษ์รัฐธรรมคุณ อ.จาว
19	แม่ถอดวิทยาสถานศึกษาศูนย์รวมของชุมชน	แม่ถอดวิทยา อ.เถิน
20	วัดไหล่หินหลวง...จากปัจจุบันสู่ความทรงจำ...วิถีชุมชนไหล่หิน	ไหล่หินวิทยา อ.เกาะคา
21	สืบค้นประวัติโรงเรียนวิชานารี	วิชานารี อ.เมือง
22	กูก กูก ไก่ สู่การเรียนรู้ชุมชนลำปาง เขตอำเภอเมือง	วิชานารี อ.เมือง
23	ย้อนรอย อดีต...ปัจจุบัน ณ กำแพงเมืองเขลางค์	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
24	วัดพม่าในเขตเทศบาลนครลำปาง	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
25	ทำไมถึงวงเล็บ (บ้านเชียงราย)	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
26	3 หมู่ย้อนรอยตลาดมืดสู่ตลาดบริบูรณ์ปราการ	เทศบาล 4 (บ้านเชียงราย) อ.เมือง
27	วิถีชีวิตคนประดู่มา จากอดีต...ปัจจุบัน	เขลางค์นคร อ.เมือง
28	ปูน! ปูน! สถานีนครลำปาง...สู่...กุฎกฐนกร	บุญวาทย์วิทยาลัย อ.เมือง
29	แก้วจาว ถนนแห่งชีวิต	บุญวาทย์วิทยาลัย อ.เมือง
30	“ย่านตลาดจีน” ความเจริญในความทรงจำ	ลำปางกัลยาณี อ.เมือง
31	“ตามรอยคุ้มเจ้าหลวงลำปาง”	ลำปางกัลยาณี อ.เมือง

จากการสังเคราะห์ข้อค้นพบของยูวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำปาง 31 โครงการย่อย ดังกล่าวนี้นี้ พบว่ายูวิจัยได้รับข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลจากคำบอกเล่าของบุคคลในชุมชน สามารถแบ่ง ยุคตามความทรงจำร่วมกันที่มีทั้งความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของผู้ให้ข้อมูลและบรรพบุรุษของผู้ให้ ข้อมูล เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตและความเปลี่ยนแปลงแห่งวิถีชีวิต ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และความสัมพันธ์กับบุคคลในชุมชนอื่น รวมทั้งชาวต่างชาติ มีร่องรอยแห่งความทรงจำร่วมกันจาก ข้อค้นพบของยูวิจัยดังนี้

1. ยุคสร้างบ้านแปงเมือง...ความผูกพันกับวีรบุรุษในตำนานของชุมชน

(ก่อน พ.ศ. 1700-2300)

“บ้านแก่งเมืองเก่า” ในจังหวัดลำปางที่ยูวิจัยมีความทรงจำร่วมกันในยุคนี้ มีความสัมพันธ์ กับความเลื่อมใสศรัทธาและความผูกพันกับ “ความภาคภูมิใจ” ในเรื่องราวที่เล่าสืบต่อกันมาภายใน ชุมชน จากรุ่นสู่รุ่น กล่าวถึง บรรพบุรุษในตำนานที่เป็นวีรบุรุษทั้งในลักษณะของ บุคคลที่มีอำนาจ เหนือธรรมชาติ และบุคคลที่มีความเป็นมนุษย์ ทว่ามีความเก่งกล้าสามารถในการสงคราม รวมทั้ง วีรบุรุษที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา พระภิกษุสงฆ์ในชุมชน

ในเขตอำเภอแม่ทะ ยูวิจัยจากกลุ่มความสนใจ “คอยศักดิ์สิทธิ์กับจิตศรัทธาบ้านหนองม่วงคำ” โรงเรียนสุนทรศึกษา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง นำเสนอข้อค้นพบจากความสนใจในชุมชนของ ตนเอง คือ การก่อตั้งของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับ “พญาลัวะ” ซึ่งมีความสอดคล้องกับข้อค้นพบของ นักวิชาการทางประวัติศาสตร์ล้านนาที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นของบทนี้ ซึ่งปรากฏการสร้างบ้าน แปงเมืองที่มีความสัมพันธ์กับตำนานพระธาตุและวัดต่าง ๆ

วิทวัส ประเสริฐศักดิ์, นรา ศรีปินตา และสุทธิพงษ์ สายเครือมอย (2552. ยูวิจัยโรงเรียน สุนทรศึกษา) นำเสนอความทรงจำร่วมกับ พ่อหนานปวง วงศ์ษา (สัมภาษณ์. 2552) ผู้เฒ่าผู้แก่ของ หมู่บ้านหนอง อายุ 72 ปี ท่านมีความรู้เกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน และความเป็นมาของคอยพระธาตุ ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นพี่เคารพริกของชาวบ้าน และท่านได้ใช้ชีวิตอยู่ที่หมู่บ้านหนอง ซึ่งอยู่ห่างจาก โรงเรียนสุนทรศึกษาประมาณ 10 กิโลเมตร มาตั้งแต่วัยเด็ก ชาวบ้านในชุมชนเรียกท่านว่า “พ่อหลวง”

พ่อหลวงเล่าให้ฟังว่า ในสมัยอดีตยังไม่มีชื่อหมู่บ้าน เดิมเรียกกันว่า “บ้านป่าเหล่า” สาเหตุ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “บ้านป่าเหล่า” เพราะชาวบ้านเห็นพื้นที่นั้นมีแต่ป่ารกชัฏ จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านป่าเหล่า” เพื่อให้เข้ากับสภาพของคนในหมู่บ้าน แต่ต่อมาภาษาที่เรียกเพี้ยนกันไปเป็น บ้านป่าเลา ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น บ้านป่าเลาตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งมีหลักฐานของวัดเก่าปรากฏ อยู่เช่น อิฐ และดินโป ซึ่งชาวบ้านมักเรียกกันติดปากว่า “บ้านเหนือ” ส่วนทางทิศใต้ของบ้านป่าเลานั้น ยังไม่มีชุมชน มีเพียงไร่ สวน ของชาวบ้านเท่านั้น ต่อมา มี “ลัวะ” อพยพลงมาอาศัยอยู่ทางทิศใต้ของ

หมู่บ้าน และมีความรุ่งเรืองด้วยอำนาจบารมีของ “พญาลัวะ” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พญาแก้วน้ำพุ” ขณะนั้นกลุ่มชนลัวะได้สถาปนาตนเองให้เป็นใหญ่ ชาวบ้านคนใดที่ยากจนและมีความปรารถนาที่จะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ก็ได้ไปอาศัยอยู่กับพญาลัวะ ชาวบ้านในชุมชนนี้จึงมีเชื้อสายลัวะมาจนถึงปัจจุบัน

ชาวบ้านมีห้องลูกหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่มาก มีความกว้างประมาณความยาวของแขนบุคคล 5 คนเมื่อโอบห้องนั้น เวลาตีห้องจะมีเสียงดังกังวาน ห้องนี้มีสีทองอร่ามและทำมาจากทองคำ เมื่อมีข้าศึกมารุกราน พญาลัวะเกรงว่าห้องทองคำอาจจะถูกแย่งชิงไป จึงปรึกษากับชาวบ้านและนำห้องทองคำไปทิ้งลงในหนองน้ำแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของลำน้ำจาง เป็นหนองน้ำเก่าแก่โบราณมีความกว้างใหญ่และลึกมาก

สาเหตุที่พญาลัวะไม่ต่อสู้กับข้าศึก เนื่องจากพญาลัวะมีกำลังคนน้อย หากต่อสู้อาจทำให้มีคนต้องล้มตายเป็นจำนวนมาก พญาลัวะจึงพาชาวบ้านหลบหนีข้าศึกไปก่อน เมื่อข้าศึกเดินทางออกไปจากที่ตั้งของชุมชนแล้ว พญาลัวะจึงรวบรวมกำลังชาวบ้าน นำห้องทองคำที่ได้ทิ้งไว้ในหนองน้ำขึ้นมา ทว่าไม่สามารถค้นหาห้องทองคำได้เนื่องจากหนองน้ำทั้งลึกทั้งกว้างใหญ่มาก ชาวบ้านค้นหาเท่าไรก็ไม่พบห้องทองคำ ในเวลาต่อมาคนในชุมชนจึงเรียกชื่อที่ตั้งของชุมชนว่า “บ้านหนองห้องคำ” และมีเรื่องเล่าขานเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติว่า

ณ ที่ตั้งของชุมชนนั้น มีต้นแก้วซึ่งเคยเป็นต้นไม้ที่ใส่แขวนห้องคำมาก่อน ในเวลาต่อมาคนในชุมชนได้ตัดชื่อ “ห้องคำ” ออก เนื่องจากไม่มีห้องคำปรากฏให้เห็นอีกแล้ว จึงเรียกชื่อหมู่บ้านที่ตั้งของชุมชนว่า “บ้านหนองแก้ว” ต่อมาได้ตัดชื่อคำว่า “แก้ว” ออก ปัจจุบันจึงมีชื่อเรียกหมู่บ้านว่า “บ้านหนอง” มาจนถึงปัจจุบัน

ยิววิจัยกลุ่ม “คอยศักดิ์สิทธิ์กับจิตศรัทธาชาวบ้านหนองห้องคำ” (วิทวัส ประเสริฐศักดิ์, นรา ศรีปินดา และสุทธิพงษ์ สายเครื่องมือ, 2552. ยิววิจัยโรงเรียนสุนทรศึกษา) ได้ถ่ายทอดความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชนในยุคบ้านแก่วัดเมืองเก่าที่มีความสัมพันธ์กับการก่อตั้งของชุมชนและตำนานวีรบุรุษ เพิ่มเติมจากคำบอกเล่าของ พ่อหน้อยสวน ใจวัน (อายุ 85 ปี, 2552. สัมภาษณ์) ดังนี้

...ในชุมชนนี้มี “คอยพระธาตุศักดิ์สิทธิ์” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “คอยแก้ว” คอยแห่งนี้มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกรู้สึกผูกพัน ความศรัทธา และความเชื่อมั่นที่คนในชุมชนมีต่อ “ดวงวิญญาณของพญาแก้วน้ำพุ” ที่สามารถดลบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาลได้ คนในชุมชนหากปรารถนาสิ่งใดก็จะได้รับสิ่งนั้น “พญาแก้วน้ำพุ” คือผู้ที่ปกครองอาณาเขตของพวกลัวะในช่วงเวลานั้นที่ได้เสียชีวิตบนยอดคอย สาเหตุที่พญาแก้วน้ำพุเสียชีวิตนั้นมีเหตุเกิดมาจากพญาแก้วน้ำพุได้ไปสู้รบกับข้าศึกที่มารุกรานหมู่บ้านเพื่อที่จะแย่งชิงอาณาเขต ก่อนที่พญาแก้วน้ำพุจะออกไปรบนั้น ได้กล่าวกับภรรยาของท่านให้นำชาวบ้านที่เป็นสตรีขึ้นไปหลบภัยที่บนยอดคอย และมีคำกล่าวสั่งเสียไว้ว่า “ถ้าเรารบแพ้ ธงของเรา

จะล้มและหักลง แต่ถ้ำรับชนะ เราก็จะสูงขึ้น” จากนั้นพญาแก้วน้ำปูได้ไปสู้รบโดยใช้ทุ่งปะนันเป็นสนามรบจนได้รับชัยชนะ ภรรยาของพญาแก้วน้ำปูซึ่งอยู่บนยอดคอยมองเห็นธงล้ม ก็เข้าใจว่าพญาแก้วน้ำปูพ่ายแพ้ในการต่อสู้และเสียชีวิต จึงปลิดชีพตนเองที่บนยอดคอยแห่งนั้น แต่แท้ที่จริงแล้วพญาแก้วน้ำปูได้รับชัยชนะ ภรรยาของพญาแก้วน้ำปูเมื่ออยู่บนคอยข้างบนแล้วมองลงไปข้างล่างก็จะเห็นธงที่ตั้งอยู่นั้นเหมือนกับล้มเพราะลมพัดและเป็นมุมหักด้วย ทำให้ภรรยาของพญาแก้วน้ำปูเข้าใจผิด พญาแก้วน้ำปูได้ขึ้นไปหาภรรยาของท่านที่อยู่บนยอดคอย และได้พบภาพอันน่าสลดใจด้วยความรักที่มีต่อภรรยา พญาแก้วน้ำปูจึงได้ปลิดชีพตนเองตามไปด้วย ชาวบ้านที่มีความจงรักภักดีต่อพญาแก้วน้ำปูไม่รู้ว่าจะตอบแทนพระคุณของท่านอย่างไร จึงได้นำ รูป เทียน เครื่องเช่นสักการบูชาหัวหมู และสัตว์ต่าง ๆ นำขึ้นไปถวายการบวงสรวงดวงวิญญาณของท่าน จึงก่อให้เกิดความเชื่อว่าเป็นคอยแห่งนี้มีผีหลายตนสิงสถิตอยู่ รวมทั้งมีความศักดิ์สิทธิ์ควรค่าแก่การเคารพสักการะของคนในชุมชน จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความเชื่อมั่น ความศรัทธา ทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงสู่การเคารพสักการะ “ผี” “ดวงวิญญาณ” ของบรรพบุรุษ

(ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ.2504 ด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนาและพระภิกษุสงฆ์ที่สร้าง ความศรัทธาให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน ชาวบ้านได้ลงความเห็นร่วมกันส่วนหนึ่งว่า จะสร้างพระธาตุ และนำพิธีทางพุทธศาสนามาแทนการเซ่นไหว้บูชาบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยการไ้สัตว์เป็นของเซ่นไหว้ และใช้การทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แทน อย่างไรก็ตามในปัจจุบันในชุมชนของยูวิจัยกลุ่ม “คอยศักดิ์สิทธิ์กับจิตศรัทธาชาวบ้านหนองซ้องคำ” ยังมีคนในชุมชนที่สามารถอยู่ร่วมกันได้แม้จะมีแนวคิดในเรื่องของความศรัทธา ความเชื่อมั่น ในดวงวิญญาณของบรรพบุรุษเป็น 2 แนวคิด คือ แนวคิดตามความเชื่อในเรื่องการเซ่นไหว้ดวงวิญญาณบรรพบุรุษแบบเดิม และแนวคิดการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับดวงวิญญาณของบรรพบุรุษตามแนวทางพุทธศาสนา)

ในชุมชนของยูวิจัยนั้น ถึงแม้จะมีแนวคิดและแนวทางในการปฏิบัติที่แตกต่างกัน คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้ด้วยมีความสำนึกและความตระหนักในบุญคุณของบรรพบุรุษที่เป็นวีรบุรุษ “พญาลัวะ” ของชุมชนชาวลัวะ ในหมู่บ้านหนอง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง ในปัจจุบัน ผ่านเรื่องเล่าขาน ตำนานที่ผูกพันดวงใจของคนในชุมชนให้มีความใจร่วมกัน หวนนึกไปถึงความทรงจำในอดีตที่ผูกพันร่วมกันของคนในชุมชน... “กลุ่มชนลัวะได้แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของชุมชนลัวะ ชาวบ้านที่ยากจน เมื่อไปอาศัยอยู่กับพญาลัวะ ก็มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ชาวบ้านในชุมชนจึงมีเชื้อสายลัวะมาจนถึงปัจจุบัน”

ในช่วงระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน บนผืนแผ่นดินของอำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง ในปัจจุบัน อนิรุจน์ อวดแรง, ตริภพ ต่อสนิท และลีลาวดี มีเหลียม (2552). ยูวิจัยโรงเรียนวังเหนือ

วิทยา) จากการศึกษาค้นคว้าด้วยการสัมภาษณ์และวิเคราะห์ข้อมูลจากประวัติศาสตร์บอกเล่า โดยบุคคลในชุมชน คือ พ่อหลวงตา อวดแรง, พ่อหลวงพุท ศิริบาล, พ่อหลวงคำ พะย้า, นายชัยศ จันเลอร์ และ ยายเมียะ วังแง ทำให้มองเห็นอดีตของจังหวัดลำปางในช่วงเวลาเดียวกับการก่อตั้งชุมชนในบ้านหนองจากชุมชนของ “พญาลัวะ” แต่ใน “เมืองวัง” หรือ “อำเภอวังเหนือ” ในปัจจุบัน ตามที่ปรากฏในธรรมพุทธาริก ซึ่งโบราณจารย์ได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ว่า “เมืองวัง” เคยเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ ทรงทอดพระเนตรเห็นหญ้าซึ่งมีลักษณะเหมือนกับต้นข้าว จึงนำมา ตำ ผัด สอน ด้วยความหวังว่าจะเป็นข้าว จึงได้ตั้งชื่อหญ้านี้ว่า “หญ้าหวัง” และตั้งชื่อเมืองนี้ว่า “เมืองหวัง” ต่อมาในภายหลังผู้คนพูดกันผิดเพี้ยนจาก “เมืองหวัง” เป็น “เมืองวัง” และเรียกว่า “วังเหนือ” จนถึงปัจจุบัน

หญ้าข้าวหวัง

เมืองวัง มีหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนขนาดเล็ก ในระยะแรก ๆ ของดินแดนล้านนา ในช่วงระยะเวลาระหว่าง พ.ศ.1700-1800 ปรากฏขอบเขตของเมืองวังในอดีต เป็นกำแพงก่ออิฐ ตั้งอยู่บนคันดิน ซึ่งปัจจุบันหลักฐานต่าง ๆ ในอดีตได้สลายหายไปมากแล้ว พื้นที่ของเมืองวังมีลักษณะพื้นที่ที่แสดงให้เห็นร่องรอยของชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ตามสันเขาฝิ่ป็นน้ำและภูเขาทั่วไป โดยเฉพาะหลักฐานที่เป็นเครื่องมือหินขัด ขวานสำริด และการแกะสลักรูปวงกลมบนหินทราย

ร่องรอยบนภูเขาพุทธบาท บ้านสบสัน ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง แสดงให้เห็นว่า บริเวณนี้เคยรุ่งเรือง อุดมสมบูรณ์ และเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์

มีร่องรอยแสดงให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น การดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์ การปลูกพืชผัก และการหาของป่า เป็นต้น

ในหนังสือประวัติศาสตร์อำเภอวังเหนือ เรียบเรียงโดย พระมหาสุทัศน์ หล็กแน่น (สมณศักดิ์ในปัจจุบัน คือ พระเทพรัตนมุนี) และ วัลลพ เสียงกึก ได้กล่าวถึงอำเภอวังเหนือไว้ว่า (อนิรุจน์ อวดแรง, ศรีภพ ต่อสนิท และลีลาวดี มีเหลี่ยม. “ย้อนรอยเมืองวัง”. 2552. ยูววิจัยโรงเรียนวังเหนือวิทยา)

“อำเภอวังเหนือในประวัติศาสตร์ เดิมเรียกว่า เมืองวัง หรือ เวียงวัง สันนิษฐานว่าเมืองวังมีมาตั้งแต่ พ.ศ.500-599 เป็นต้นมา”

ประวัติการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ของ “เมืองวัง” นี้ เริ่มตั้งแต่สมัยก่อนเจ้าพ่อพญาวัง (ก่อน พ.ศ.1700) สมัยเจ้าพ่อพญาวังปกครองเมืองวัง (พ.ศ.1700-1800) สำหรับยุคนั้น เริ่มตั้งแต่ยุคเจ้าพ่อพญาวังปกครองเมืองวัง ยุคที่ 2 เป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุด มีการติดต่อค้าขายและการผลิตชิ้นเครื่องปั้นดินเผา ส่งขายต่างเมือง และยุคที่ 3 คือพวกเราในปัจจุบันนี้ ตั้งแต่ พ.ศ.2373-2544 โดยสมัยแรกสุดพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จากเครื่องมือหินทั่วไปในสันเขาฝิ่ปันน้ำและภูเขาทั่วไปในอำเภอวังเหนือ โดยเฉพาะบนภูเขาพุทบาทบ้านสบลิ้น ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง ได้พบขวานหิน ขวานสำริด และมีอ่างน้ำบนหินกว้าง 1 เมตร ยาวประมาณ 1.80 เมตร บริเวณอ่างจะมีรอยแกะสลักรูปวงกลมเท่าฝ่าบาตรทั่วบริเวณ เมืองวังมีสถานที่ตั้งและภูมิประเทศที่มีทั้งภูเขาและบริเวณที่ราบลุ่มมีแม่น้ำวังไหลผ่านตรงกลาง

จากการศึกษาผ่านทางคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนอำเภอวังเหนือในปัจจุบัน และจากเอกสารหลักฐานแผนภูมิปฏิบัติการประจำปี 2541 สำนักงานศึกษาธิการอำเภอวังเหนือ และเอกสารประวัติอำเภอวังเหนือซึ่งรวบรวมและเรียบเรียงโดย พระมหาสุทัศน์ หล็กแน่น (อนิรุจน์ อวดแรง, ศรีภพ ต่อสนิท และลีลาวดี มีเหลี่ยม. “ย้อนรอยเมืองวัง”. 2552. ยูววิจัยโรงเรียนวังเหนือวิทยา)

...มีพระประยูรญาติพระองค์หนึ่งของพระเจ้าไชยศิริขณะหนีภัยสงครามหลังจากเสียเมืองให้แก่พระเจ้าเสือขวานฟ้าแห่งอาณาจักรเมาะ ได้้นำข้าราชการบริพารหลีกออกจากขบวนมาตั้งถิ่นฐานและครอบครองเมืองวังจนสถาปนาตนเองเป็น “พญาวัง” ...

จากการศึกษาประวัติบ้านใหม่ วัดบ้านใหม่ เรียบเรียงโดย พระครูนิวศธรรมารักษ์ หรือ หลวงพ่ออินทร์ วัดบ้านใหม่ และจากการเก็บข้อมูล “คำบอกเล่า” จากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน (อนิรุจน์ อวดแรง, ศรีภพ ต่อสนิท และลีลาวดี มีเหลี่ยม. “ย้อนรอยเมืองวัง”. 2552. ยูววิจัยโรงเรียนวังเหนือวิทยา) มีรายละเอียดดังนี้

...เจ้าพ่อพญาวังผู้ทรงครอบครองเมืองวังเป็นผู้คงกระพันชาตรี การสิ้นพระชนม์ของพระองค์มีกล่าวถึงไว้เป็น 2 นัย คือ

นัยที่ 1 กล่าวว่า เมืองวังถูกโจรห้าร้อยบุกปล้นสะดม เจ้าพ่อพญาวังในฐานะผู้ปกครองเมืองวังจึงนำไพร่พลออกต่อสู้ ณ ท่งนาบ้านกวาง ตำบลวังใต้ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง แต่เจ้าพ่อพญาวังเสียที ถูกพวกโจรล้อมจับได้และจับพันธนาการไว้อย่างมั่นคงและนำตัวมาที่ตงเวียง หรือคุ่มวังของพระองค์ พวกโจรคิดว่า หากปล่อยเจ้าพ่อพญาวังไว้จะเป็นภัยในภายหน้า สมควรนำไปกำจัด พวกโจรจึงนำเจ้าพ่อพญาวังไปประหารชีวิตด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ใช้ดาบฟัน จับใส่มองคำข้าว (ครกไม้ตำข้าวขนาดใหญ่) เมื่อสากลงกระทบจนตัวพระองค์เด็น ก็ไม่สามารถทำอันตรายเจ้าพ่อพญาวังได้ ในที่สุดพวกโจรจึงใช้ไม้ไฟ (ไม้รวก) ปลายแหลมแทงเข้าที่ทวารหนักจนสิ้นพระชนม์

นัยที่ 2 กล่าวว่า เจ้าเมืองเชียงใหม่มีรับสั่งให้เจ้าพ่อพญาวังเข้าเฝ้า ณ เมืองเชียงใหม่ และขอความร่วมมืออย่างใดอย่างหนึ่งจากเจ้าพ่อพญาวัง แต่เจ้าพ่อพญาวังเป็นผู้ถือวาจาสัตย์ ตรัสแล้วไม่คืนคำ พระองค์ไม่ทรงให้ความร่วมมือด้วย จึงทำให้เจ้าเมืองเชียงใหม่กริ้วมากและคิดว่าเมื่อเกลี้ยกล่อมไม่สำเร็จ หากปล่อยไว้จักเป็นภัยภายหลัง จึงรับสั่งให้นำเจ้าพ่อพญาวังไปประหารชีวิต แต่ถึงแม้ว่าจะใช้อาวุธใด ๆ ก็ไม่สามารถทำอันตรายเจ้าพ่อพญาวังได้ สุดท้ายจึงให้จับพระองค์มัดไว้แล้วโยนลงแม่น้ำปิงจนสิ้นพระชนม์

จากเหตุการณ์แห่งการสิ้นพระชนม์ของเจ้าพ่อพญาวังอาจมีความเป็นไปได้ทั้ง 2 นัย นัยที่ 1 นั้นไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะเมืองวังไม่น่าจะเป็นเมืองที่มีขนาดเล็กจนโจรสามารถปล้นได้ แต่หากจะปล้น จะต้องมียานไพร่พลโจรจำนวนมาก แต่ที่มีความเป็นไปได้มากคือ มีกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่งมาแย่งชิงเมืองและใช้ยุทธวิธีแบบกองโจรและทำกิริยาเยี่ยงโจร เพื่อขู่ขวัญชาวเมืองและทำให้ชาวเมืองเข้าใจว่า เจ้าพ่อพญาวังไม่สามารถให้ความคุ้มครองกับคนในชุมชนได้ ก่อให้เกิดความศรัทธาและไม่ให้ความช่วยเหลือเจ้าพ่อพญาวังหากมีเมืองใดมาแย่งชิงเมือง จึงมีความเป็นไปได้ที่เหตุนี้ทำให้เมืองวังถูกตีแตกได้ง่าย และแม้แต่เจ้าเมืองก็ยังถูกจับจองจำและประหารชีวิตจนสิ้นพระชนม์

นัยที่ 2 ไม่น่าจะเป็นไปได้ เนื่องจากเจ้าพ่อพญาวังเป็นพระประยูรญาติพระองค์หนึ่งของพระเจ้าไชยศิริ ขณะหนีภัยสงครามหลังจากเสียเมืองให้แก่พระเจ้าเสือขวานฟ้าแห่งอาณาจักรมาตรากับ พ.ศ.1702 ซึ่งในขณะนั้น เจ้าพ่อพญาวังน่าจะมีพระชนมายุอยู่ในวัยกลางคน เพราะสามารถแยกตัวออกมาตั้งหลักตั้งเมืองได้ และนครเชียงใหม่ในขณะนั้น ใน พ.ศ.1702 ยังไม่ได้เรื่องอำนาจและสร้างเมือง เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ น่าจะเกิดขึ้นได้กับผู้ครอบครองเมืองวังพระองค์ต่อมา

ยู่วิจักกลุ่ม “ย้อนรอยเมืองวัง” สรุปเหตุการณ์ที่ปรากฏในอำเภอวังเหนือ แล้วแบ่งยุคออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

ยุคที่ 1 สมัยเจ้าพ่อพญาวังครองเมืองวัง ประมาณ พ.ศ.1700-1800 โดยเทียบรัชกาลเจ้าพระยามังราย และขุนครามเข้ายึดนครลำปาง การสถาปนากรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.1893 และดูจากหลักฐานจากแนวกำแพงเมืองและอื่น ๆ ประกอบ ซึ่งไม่กว้างขวางและมั่นคงนัก

ยุคที่ 2 ยุคหลังจากสิ้นเจ้าพ่อพญาวัน เมืองวังจึงกลายเป็นเมืองร้าง ระยะต่อมาก็มีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้งหนึ่ง และได้เป็นพืชนาหนึ่งของแคว้นแพะเยาในปี พ.ศ.1881 ยุคนี้ถือว่าเมืองวังรุ่งเรืองมากที่สุดที่สามารถผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้ มีการส่งสินค้าประเภทถ้วยชามเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนที่สำคัญกับเชียงใหม่ เชียงแสน นครเขลางค์ พะเยา เป็นต้น ปรากฏร่องรอยชิ้นส่วนถ้วยชามที่ผลิตจากเตาเผาสันกำแพง ชิ้นส่วนถ้วยชาม ผางประทีปที่ผลิตมาจากเตาเผาพาน และบางส่วนมาจากเตาเผาวังเหนือ-เวียงกาหลง การค้นพบร่องรอยดังกล่าวนี้ค้นพบได้จากวัดร้างในอำเภอวังเหนือและบริเวณศาลเจ้าพ่อพญาวัน (วัดในอำเภอวังเหนือส่วนใหญ่จะมีมาตั้งแต่ยุคที่ 2 หรือสร้างในยุคที่ 2 นี้เป็นส่วนใหญ่)

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าถึงความทรงจำในเรื่องเมืองวังสู้รบกับพม่า ซึ่งมีการเล่าสืบต่อกันมาของผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านสบสัน ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง ดังนี้

“...ครั้งหนึ่งนครลำปางหรือเขลางค์มีสงครามกับพม่า เมืองวังจึงระดมกำลังและไพร่พลเข้าร่วมรบกับพม่า ณ ท่งนาข้าวตอก จังหวัดลำปาง ก่อนออกรบ ชาวบ้านช่วยกันนึ่งข้าวเหนียวให้สุกแล้วทำเป็นแผ่นเล็ก ๆ ตากแห้ง ผู้มีฐานะก็นำมาค้าผสมกับข้าวเหนียวด้วย หลังจากตากแห้งแล้วก็บรรจุใส่ย่ามเพื่อเตรียมพร้อมออกรบ เพราะในขณะที่รบกันอยู่ ไม่มีเวลาพักผ่อน จึงอมข้าวเหนียวแผ่นตากแห้งไปด้วย รับประทาน การทำข้าวเหนียวตากแห้งนี้อาจเป็นต้นแบบการทำข้าวแต๋นในปัจจุบันก็ได้ และก่อนจะออกรบจริง ๆ นั้น กลุ่มวัยฉกรรจ์ก็พาพระภิกษุ ผู้เฒ่า ผู้แก่ และผู้หญิง ตลอดจนถึงทรัพย์สินของที่มีค่านำเข้าไปในถ้ำจำปุดิน แต่ยังไม่แน่ใจจึงนำก้อนหินปิดปากถ้ำและออกรบ ต่อสู้กันมีเลือดแห่งกรงติดมือจนไม่สามารถแกะมือออกจากค้ำคานได้ หลังจากสู้รบกันเสร็จแล้ว หนุ่มวัยฉกรรจ์ต่างรีบกลับบ้าน เมื่อมาถึงบริเวณปากถ้ำ ก็ไม่สามารถนำก้อนหินออกมาจากปากถ้ำได้ เพราะบางส่วนยังบาดเจ็บและล้มตายกัน จึงสูมไฟโดยคิดว่าหลังจากก้อนหินถูกความร้อนก็จะแตกเป็นชิ้นเล็ก ๆ และสามารถนำออกได้ แต่คาดการณ์ผิดพลาดเนื่องจากขณะที่ไฟกำลังไหม้ นั้น ลมได้พัดมาอย่างรุนแรง ผู้คนที่อยู่ในถ้ำสำลักควันไฟและเสียชีวิตทั้งหมด...”

ยุคที่ 3 ยุคหลังจากสงครามระหว่างเมืองวังกับพม่าจนถึงเมืองวังอยู่ในระบบเทศาภิบาล หลังจากภาวะสงครามระหว่างกองทัพทหารพระยาเจ้าบ้าน (บุญมา) ร่วมกับกองกำลังทหารพระเจ้ากรุงธนบุรีสู้รบกับม่านหรือพม่าใน พ.ศ.2317 เมืองวังได้กลายเป็นเมืองร้างอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาใน พ.ศ. 2373 เมืองวังมีการพัฒนาการด้านการเกษตร การปกครอง ศาสนามีความรุ่งเรือง และใน พ.ศ.2435 มีการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค เมืองวังซึ่งแต่เดิมเป็นเมืองขนาดเล็กอยู่ในการปกครองระบบเทศาภิบาล เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง และต่อมาใน พ.ศ.2481 ได้รับการยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอ ต่อมาได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอวังเหนือ ใน พ.ศ.2500 มาจนถึงปัจจุบัน

ความทรงจำร่วมกันของยูวิจัยและครูที่ปรึกษาโรงเรียนแจ้ห่มวิทยา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง จากโครงการ “แอ่ววัดคอย กอยวัดผาแดง แยงวิถีชุมชน” (นายอรรถพล วรรณารักษ์, กฤษดา หน้าผ่อง, วสุรัตน์ บุตรประสะ และคลยา เมฆอุตสาห์) โครงการ “ยูวิจัยน้อยย้อนรอยพระพุทธรูป” (ณัฐพัฒน์ คำทุย, วริศรา หน้านวล, จันทรัตน์ วรรณวัฒน์ และเพ็ญญา แต้มคัม) โครงการ “อดีตลุ่มน้ำสอย ย้อนรอยเกษตร” (ศิริชัย จิตชุม, นายวีรพงษ์ ริยะกาศ, นางสาวศิรินทร์ทิพย์ ฟังเพราะ และณัชริยา ปัญญาดี) สรุปข้อค้นพบจากการสืบค้นข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่และบุคคลในชุมชน ทำให้มองเห็นถึงความผูกพันของคนในชุมชนที่มีต่อ “บ้านเก่าเมืองเก่า” ณ ดินแดนอำเภอแจ้ห่มในปัจจุบันว่ามีความผูกพันใกล้ชิดกับความศรัทธาในพุทธศาสนาควบคู่กับวีรบุรุษที่มีอำนาจ มีคุณความดี ดังนี้

“...ดินแดนแห่งอารยธรรมที่เก่าแก่ เมืองแห่งอดีตที่มีอาจลึมหลับ กาลครั้งนั้นได้เกิดแผ่นดินยุบตัว ฟ้าคำรามเลื่อนลั่น ฝนห่าใหญ่กระหน่ำอย่างไม่ปราณีผู้ใด อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการรับประทานไข่เจือกของชาวเมือง ตามตำนานเมืองลุ่ม กล่าวหาว่า ชาวบ้านได้พบไข่ประหลาด ขนาดเท่ากระบุงจึงนำไข่ไปนั้นขึ้นถวายเจ้าเมือง เจ้าเมืองมีพระดำรัสตรัสสั่งให้นำไข่ไปนั้นไปทอดเพื่อเสวย แต่เกิดอัศจรรย์ไข่ไปนั้นยิ่งทอดยิ่งฟู เจ้าเมืองจึงแจกให้ชาวเมืองได้รับประทานทุกคน ยกเว้นแม่หม้ายนางหนึ่งซึ่งผู้แจกไข่ไม่ยอมแจกให้ เนื่องจากชาวเมืองเกลียดผู้ที่เป็นหม้าย เพราะเชื่อว่าเป็นกาลกิณีกินผี

ตกเย็นวันเดียวกัน มีชายหนุ่มพเนจรได้เดินทางมาเยี่ยมทุกหลังคาเรือนเพื่อขอดื่มน้ำรวมทั้งบ้านของหญิงหม้ายผู้นั้นด้วย ชายหนุ่มทราบทันทีว่าหญิงหม้ายไม่ได้ทานไข่เหมือนบ้านอื่นเนื่องจากไม่มีกลิ่นคาวไข่ ชายหนุ่มผู้นั้นจึงบอกกับหญิงหม้ายว่าหากเกิดพายุ ฝนฟ้าคะนองอย่างหนัก ลมพัดแรงจนต้นมะพร้าวข้างบ้านโน้มเอียงถึงพื้นดินให้รีบเกาะต้นมะพร้าวไว้ ว่าแล้วชายหนุ่มก็จากไป

คืนนั้นเป็นคืนแห่งวิปโยคชาวเมืองที่กำลังหลับไหลต่างตกตะลึงเมื่อมีพายุลมแรงกรรโชกฟ้าร้อง ฝนตกหนักและอากาศมืดมิด แผ่นดินเลื่อนลั่น เสียงฟ้าร้อง และผ่าเปรี้ยง ๆ ไม่ขาดสาย นำสะพรั่งกลัว ลมพัดแรงหญิงหม้ายจำคำพูดของชายหนุ่มได้เมื่อลมพัดต้นมะพร้าวล้มลงถึงเกือบพื้นดินหญิงหม้ายจึงเกาะก้านมะพร้าวทันที ทันใดนั้นเกิดเสียงอีกทีก็ แผ่นดินถล่มทรุดตัว เวลาผ่านไป ความเจ็บเข้ามาเยือน เมืองที่อุดมสมบูรณ์ คลาคล่ำไปด้วยผู้คน บัดนี้เหลือแต่ความว่างเปล่า ทุ่งน้ำเว้งว้าง และเกลื่อนกลาดไปด้วยท่อนไม้ เสาเรือน และไม้ฟ้านบ้านที่กระจัดกระจายเกลื่อนกลาด หญิงหม้ายผู้รอดชีวิตแต่เพียงผู้เดียว ค่อย ๆ พยายามไต่ขอนไม้เข้าสู่ฝั่ง ด้วยหัวใจที่หดหู่ ขาดเพื่อนบ้าน และที่หมายเดียวที่พักใจนั้นคือ ริมปิ่นขึ้นไปยังสถานที่แห่งเดียวที่ยังคงเหลือ ไม่ถล่มเหมือนบ้านเรือน นั่นคือ วัดอักษะชัยคีรี

เป็นที่น่าอัศจรรย์ใจ เหตุใดบ้านเมืองที่ล่มสลาย น้ำท่วมหนัก แผ่นดินถล่มบ้านเมืองจมหาย แต่วัดอักษิณชัยคีรีกลับตั้งตระหง่านไม่ล่มสลายตาม วัดอักษิณชัยคีรี เป็นวัดเก่าแก่คู่เมืองแจ้ห่มมานานนับร้อย ๆ ปี แต่ไม่มีหลักฐานบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร นอกจากแผ่นจารึกที่จารด้วยอักษรล้านนาจำนวน 2 หลัก ซึ่งอดีตเจ้าอาวาสรูปที่ 1 (ครูบาเจ้าสิทธิวัง) เป็นผู้ก่อสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2459 และ พ.ศ. 2474

วัดอักษิณชัยคีรีตั้งอยู่บนคอย (ภูเขาเตี้ย ๆ) สูงจากระดับพื้นถนนสายแจ้ห่ม – วังเหนือ ประมาณ 35 เมตร บริเวณวัดร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่ขนาดนาพันธุ ทางด้านทิศตะวันออกสามารถใช้เป็นจุดชมวิวของอำเภอแจ้ห่มได้ ทางด้านทิศตะวันตกเป็นป่าไม้ธรรมชาติร่มรื่น วัดอักษิณชัยคีรีมีทางขึ้นวัดได้ 2 ทาง คือทางรถยนต์ ซึ่งไต่เรียบเขาทางด้านทิศใต้ มีความยาวประมาณ 350 เมตร และทางบันไดนาถ ซึ่งมีจำนวน 227 ขั้น เท่ากับศีลของพระภิกษุสงฆ์

วัดอักษิณชัยคีรี ก่อนหน้าปี พ.ศ. 2459 สภาพของวัดเป็นป่ารกชัฏ ไม่มีกุฏิสงฆ์หรือที่พักแต่อย่างใด คงมีแต่เพียงวิหารพระยืน ซึ่งเป็นวิหารไม่มีเสาสูงเพียง 4 ต้น หลังคาหน้าจั่ว มุงด้วยกระเบื้องไม้สัก (แป้นเกล็ด) ส่วนเจดีย์สันนิษฐานว่า คงสร้างขึ้นมาที่หลังในช่วงที่พระปัญญาสาโร (หลวงพ่อบ๊อง) เป็นเจ้าอาวาส เมื่อ พ.ศ. 2495-2511 โดยอาศัยหลักฐานแผ่นจารึกทั้ง 2 หลัก

ปี พ.ศ. 2466 ครูบาเจ้าศรีวิชัย เจ้าอาวาสวัดบ้านปาง เมืองลี้ (อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน) ได้เมตตาเป็นประธานสงฆ์ในอำเภอแจ้ห่ม ทำการสร้างวิหารพระยืน (วิหารพระศากยมุนี) และบูรณะพระพุทธรูปยืนจนสำเร็จจุล่งไปด้วยดี และเป็นพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ที่สุดในอำเภอแจ้ห่ม นอกจากนี้ วัดอักษิณชัยคีรี ยังมีพระพุทธรูปปางไสยาสน์ (พระนอน ประดิษฐาน ณ วิหารพระนอน บริเวณหน้าอนุสาวรีย์เจ้าพ่อพญาคำลือ เป็นพระพุทธรูปก่อด้วยอิฐฉาบปูนเก่าแก่คู่กับพระพุทธรูปยืน และไม่ปรากฏหลักฐานการก่อสร้างพระพุทธรูปทั้งสององค์นี้ อาจเป็นไปได้ว่า วัดอักษิณชัยคีรีเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองร่วมสมัยกับวัดผาแดงหลวงซึ่งสร้างเมื่อราว พ.ศ.1861 โดยมีพญาคำแดง กษัตริย์แห่งเมืองพะเยา ร่วมกับเจ้าเมืองแจ้ห่มและไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทำการก่อสร้าง

จากการสันนิษฐานและข้อเปรียบเทียบลักษณะพระพักตร์ของพระพุทธรูปยืนของวัดอักษิณชัยคีรีและวงพระพักตร์ของ (พระเจ้าตนหลวง วัดผาแดงหลวง) จะเห็นว่ามีลักษณะอิมเอบเหมือนกัน คือพระพุทธรูป (พระเจ้าตนหลวง วัดผาแดงหลวง) กับพระพุทธรูปยืน (พระศากยมุนี วัดอักษิณชัยคีรี) จะมีความใหญ่โตเหมือนกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นคนโบราณ (ก่อน พ.ศ. 2459) จะสร้างพระพุทธรูปยืนต้องอาศัยผู้มีอำนาจทางบ้านเมือง (เจ้าเมือง) เป็นประธานหรือเป็นผู้อุปถัมภ์ในการก่อสร้าง จึงจะสามารถทำการก่อสร้างได้ ด้วยภูมิปัญญาของคนโบราณและความศรัทธาในพระบรมพุทธานุภาพ วัดอักษิณชัยคีรีจึงเป็นวัดที่โดดเด่น มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ยากที่วัดในอำเภอแจ้ห่มและ

อำเภอใกล้เคียงจะมีได้ กล่าวคือ ภายในวัดอักษิณชัยคีรีจะมีพระพุทธรูปประดิษฐานถึง 3 พระอิริยาบถ (ยืน นั่ง นอน) ล้วนแล้วแต่เป็นพระพุทธรูปที่เก่าแก่ของอำเภอแจ้ห่ม

เหตุที่วัดไม่ล่มสลายไปด้วย คงจะเนื่องมาจากความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปศาสนานั่นเอง วัดอักษิณชัยคีรี ยังมีสิ่งมหัศจรรย์ที่ยังรอการพิสูจน์อยู่อีกอย่างหนึ่งคือ “เงาพระธาตุ หรือเงาพระเจดีย์” ซึ่งเงาพระธาตุหรือเงาพระเจดีย์นี้จะปรากฏอยู่ในวิหารพระยืน ในช่วงสายถึงเวลาพลบค่ำ ลักษณะของเงาพระธาตุจะปรากฏให้เห็นชัดอยู่ในทิศทางด้านตะวันออกเสมอ ถึงแม้ว่าพระอาทิตย์จะเคลื่อนคล้อยไปแนวใดก็ตาม เงาของพระธาตุก็ยังคงปรากฏอยู่ทางด้านทิศตะวันออกไม่มีการเคลื่อนย้ายตามพระอาทิตย์แต่อย่างใดเลย ชาวบ้านในอำเภอแจ้ห่มและอำเภอใกล้เคียงถือว่าเป็น “เงาพระธาตุศักดิ์สิทธิ์” และกาลต่อมา เมื่อพระองค์ทรงปรินิพพาน ความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาหาเสื่อมตามไม่ ในกาลก่อนนั้นแม้จะสิ้นพระองค์ไปแล้วแต่ราบไคที่ยังคงเหลือรอยพระพุทธรูปบาท แม้จะประทับตรงไหนพุทธศาสนิกชนย่อมเชื่อมั่นว่าพระองค์ทรงประทับ ณ สถานที่แห่งนั้น และพร้อมที่จะนมัสการพระองค์ท่านทุกเวลาและทุกสถานที่

ห่างจากวัดไปประมาณ 20 กิโลเมตร ที่หมู่บ้านสาปะพะ หมู่ 7 ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มีรอยพระพุทธรูปประทับบนแผ่นศิลาขนาดใหญ่ 5 รอยทับซ้อนกันอย่างเป็นศิลปะ และสถานที่แห่งนี้มีชื่อว่า ห้วยหลูด (หลูด เป็นภาษาถิ่นเหนือ หมายถึง หลุด)

ตามคำบอกกล่าวสืบต่อกันมา ประวัติห้วยหลูด มีเรื่องเล่าขานมาว่า พญาช้างใหญ่เห็นว่าป่าแถบนี้มีผู้บุกรุกจากชาวเขมร ชาวขมุ (เขมร) ชาวบ้านบ้างจึงเกรงว่าจะบุกรุกทำลายรอยพระพุทธรูป จึงรีบใช้งาช้อนก้อนหินหนี พอมายังห้วยนี้พญาช้างทำหินหลุดจากงา ดังนั้นจึงเรียกว่าห้วยหลูด รอบ ๆ บริเวณ รอยพระพุทธรูป เป็นภูเขาสูง และมีถ้ำที่มีหินงอกหินย้อยที่เป็นธรรมชาติสวยงาม มีผู้ทรงศีลใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญภาวนา รอยพระพุทธรูปแห่งนี้เป็นสถานที่ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านสาปะพะ และหมู่บ้านใกล้เคียง ทุกเพ็ญเดือนเก้า ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจจัดพิธีบูชารอยพระพุทธรูป เพื่อสักการบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยการแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การขอ และสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน อีกทั้งเป็นการรณรงค์ให้ชุมชนรักน้าด้วย นับว่าเป็นความผูกพันที่แนบแน่นจากการบูชารอยพระพุทธรูป และการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ชาวบ้านเชื่อว่า ความอุดมสมบูรณ์จะกลับมาเยือนชุมชนอีกครั้ง เหมือนดังอดีตกาล เนื่องจากผลบุญกุศลที่ได้กระทำต่อ ศาสนสถาน ชุมชนแจ้ห่มภายใต้ลุ่มลำนน้ำสอย ประกอบสัมมาอาชีพที่สุจริตด้านการเกษตร ปลูกพืชผัก ทำนาหากินตามลำนน้ำสอย ด้วยความผาสุก ท่ามกลางบรรยากาศที่อบอุ่นไปด้วยขุนเขาและลุ่มน้ำสอยที่อุดมสมบูรณ์มานั่นนาน

จากวันเป็นเดือน จากเดือนเป็นปี วิถีชีวิตที่มีแต่ความพอเพียงเริ่มเปลี่ยนแปลง ชุมชนเริ่มหนาแน่น ความเจริญต่าง ๆ มาเบียดบังความเจริญทางด้านจิตใจ เทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาแทนที่

จิตใจผู้คนเริ่มเห็นแก่ได้ เห็นแก่ตัว ไม่มีเวลาที่จะเข้าวัดทำบุญ ไม่มีความสามัคคี มักได้ ไม่มีความเสียสละ เวลาเป็นเงินเป็นทอง ความศรัทธาทางศาสนาตกลง ประกอบอาชีพด้านอุตสาหกรรมมากขึ้น การเกษตรทำเพื่อการค้า มุ่งหวังกำไร ไม่มีคุณธรรม หนุ่มสาวละทิ้งพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ทิ้งบ้านเรือนเข้ากรุงเพื่อหางานทำ

(นับระยะเวลาการเปลี่ยนแปลงไปของจิตใจผู้คน ประมาณ 50 ปีให้หลังเท่านั้น สามารถเปลี่ยนวิถีชีวิตชาวบ้านได้มากขนาดนี้ หากช่วงต่อไปเยาวชนคนแจ้ห่มยังหลงระเริงอยู่กับสิ่งใหม่ ๆ ที่ล่อใจ อยู่อย่างนี้ บรรยากาศอันรื่นรมย์สมดังเพลงเที่ยวแจ้ห่มที่ว่า “ถิ่นเหนือ ณ แดนแจ้ห่ม ธรรมชาติชวนชม งามสุดสมคำอ้าง แนวนาป่าดงพงกว้าง แลเหลียวไปทุกทางทิวทัศน์หว่าภูผา เทือกเขาลำเนาแมกไม้ คารคายคั่นไปมวดดอกไม้ในป่า ลมโชยกลิ่นรยนาสา ธารน้ำเซาะซัดซ่า เป็นสัญญาณเพลงไพร ลำแม่มอญล่องลอยร่วมแม่สอยเซาะดินคอยหลังรินไหล ไหลลงแม่วังเรียบฝั่งสองข้าง วิไล วัดคอยม่อนอกโขชัย มิ่งขวัญใจของชาวแจ้ห่ม หนุ่มสาวก็งามเหลือเอ๋ย ชวนพิศน่าชมเชย สุดเฉลยคำชม ปวงประชาถิ่นานิยม งามเหลือแดนแจ้ห่ม ชมแล้วพาเพลินใจ” คงจะเหลือไว้เพียงในเนื้อหาเพลงในอดีตเท่านั้น)

วัดผาแดงหลวง อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เดิมมีชื่อว่า วัดนาคโก จากการบอกเล่าของเจ้าอาวาส วัดผาแดงหลวงเดิมมีชื่อว่า วัดนาคโก คำว่า (โก) หมายถึง ลักษณะการโผล่ศีรษะขึ้นมาเหนือน้ำของพญานาคราชในอดีตกาล ตามตำนานเรื่องเล่าว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ที่วัดแห่งนี้ พญานาคราชทราบข่าว จึงคืบคั้นมาเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในครานั้นด้วย

สำหรับคำว่า ผาแดง มาจากอะไรนั้น ท่านเจ้าอาวาสอธิบายต่อว่า ผาแดง คือ หน้าผาที่เป็นแอ่งคอดกวางตัวหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลบริเวณวัดแห่งนี้เป็นป่าใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์มาก สรรพสัตว์ต่าง ๆ น้อยใหญ่อาศัยอยู่อย่างมีความสุข อยู่มาวันหนึ่ง มีพรานป่ามาล่าสัตว์บริเวณวัดแห่งนี้ และได้ยิงกวางตัวหนึ่งตาย จึงถลกหนังและชำแหละเนื้อกวางบริเวณหน้าผาแห่งนี้ ทำให้เลือดกวางเกาะติดหน้าผาเป็นสีแดง ดังนั้นจึงเรียกหน้าผาแห่งนี้ว่า ผาแดง

ท่านเจ้าอาวาส ยังคงเล่าถึงเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตด้วยใบหน้าที่เปี่ยมด้วยความสุข จนพวกเราบางคนผล่อกำนับท่าน เพราะอากาศช่วงบ่ายช่างเย็นสบายเสียจริง ๆ รู้ตัวกันอีกครั้งพระอาทิตย์เกือบลับขอบฟ้า จึงพากันนมัสการลาพระคุณเจ้ากลับบ้าน”

อิมเอบนบุญของทีมยูววิจัยในวัดบ้านสาแพะ

เจ้าอาวาสวัดบ้านสาแพะ อธิบายหินประหลาดที่มีลักษณะเหมือนหมูที่อยู่ข้างทาง
ก่อนถึงรอยพระพุทธรูป

อิมเอบุญของทีมยูวิจัยในวัดบ้านสาแพะ

บริเวณห้วยหลุด สถานที่ประทับรอยพระพุทธรบาทห้ารอยซ้อนแห่งเดียวในจังหวัดลำปาง

ภาพการดำนาของชุมชนลุ่มน้ำสอย

การปลูกผักกาด และข้าวโพด

ของฝากจาก แม่หลวงจันทรดี ตัวละมูล

อายุ 82 ปี ชาวบ้านสบฟ้า

ฮักจ่าย	ลื้มจัน
ฮักจัน	ลื้มต่าย
ฮักก้าย	ลื้มแก๋
ฮักเมีย	ลื้มแม่
แก๋แล้ว	อย่าลื้ม

ณ ดินแดนที่เป็นอำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ในปัจจุบัน ยูวิจัยโรงเรียนทุ่งอุดมวิทยา และ ยูวิจัยโรงเรียนเมืองปานวิทยา ได้นำเสนอการศึกษาค้นคว้าความทรงจำร่วมกันในประเด็น “บ้านแก๋เมืองเก่า” ที่มีความสัมพันธ์กับความภาคภูมิใจและความผูกพันกับเรื่องราวของวีรชนที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติร่วมกับความศรัทธาในพุทธศาสนา การก่อสร้าง “บ้านแก๋เมืองเก่า” จากวีรชน ร่วมกับการก่อเกิด “วัด” ปุชนิยสถานที่รวมจิตใจของชุมชนคู่กับความภาคภูมิใจใน “บ้านแก๋เมืองเก่า” ของชุมชน โครงการ “เปิดตำนานถิ่นฐานตำบลบ้านขอ : สืบสานประวัติศาสตร์วัดพระธาตุจอมก้อย” (คณิตคนคม, พิมพ์ร เครือลาว, สุพัตรา วงศ์ราช และกรรภิรมย์ เชื้อชมพู่, ยูวิจัยโรงเรียนทุ่งอุดมวิทยา อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง) สรุปข้อค้นพบของทีมยูวิจัยจากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่และคนในชุมชนตำบลบ้านขอ อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ดังนี้

ตำนานของตำบลบ้านขอ เกี่ยวกับ
เรื่อง ประวัติของวัดพระธาตุจอมก้อย วิธีชีวิตและ
ความเป็นมาของคนในชุมชนตำบลบ้านขอ และ
ความเชื่อในเรื่องของหมอเมี้ย ซึ่งเรื่องราวแต่ละ
เรื่องราวทางทีมขุววิจัยได้ไปสืบเสาะค้นหาจาก
ผู้รู้หลาย ๆ ท่าน เช่น เรื่องราวของพระธาตุจอมก้อย
พวกเราได้ไปสัมภาษณ์กับพระบรรจง ปุณฺณกาโม
ซึ่งท่านได้เล่าถึงประวัติวัดพระธาตุจอมก้อย ในอดีต
เมื่อพระอัญญาโกณฑัญญะพร้อมทั้งสองตายาย
ที่ถือศีล 8 และพระอินทร์เป็นผู้นำทางได้โปรด
เวไนยสัตว์ และได้มาถึงพระธาตุจอมก้อยซึ่งแต่ก่อน
ยังเป็นสถานที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้หลากหลาย

ชนิดและเป็นที่ยอมรับของสัตว์หลายชนิด ที่อาศัยอยู่ในบริเวณวัดพระธาตุ ซึ่งพระอัญญาโกณฑัญญะ
ได้วางรากฐานพระพุทธศาสนา ณ ที่แห่งนี้และมีจิตใจที่เมตตาเพื่อเป็นที่สักการบูชาจึงได้ตั้งจิตอธิษฐาน
ตัดเล็บนิ้วก้อยของพระองค์ไว้ในสถูปเจดีย์นี้ ที่สองตายายสร้างขึ้นจนถึง พ.ศ. 2459 ได้มี ครุบาศรีวิชัย
ได้บูรณะเจดีย์องค์นี้ขึ้นให้ถาวรมั่นคงยิ่งขึ้น

จากคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้านคือพ่อหลวงจันทร์ โกเมฆ และพ่อหลวงสุรค์แก้ว
ศักดิ์ดี ได้เล่าให้นอกเหนือจาก พระบรรจง ปุณฺณกาโม ว่าท่านครุบาศรีวิชัยเดินธุดงค์ผ่านมา แล้ว
ปักกลดพักแรม ณ ที่วัดพระธาตุจอมก้อยแล้ว ได้พบจอมปลวก พบว่า

มีรูกว้างลึกมากไม่สามารถมองเห็นกันรู้ได้ท่าน
ได้ทดลองโดยเอามะนาวหย่อนลงไปในหลุม
ลูกมะนาวหายไปลับตา และไปโผล่ที่หนองม่วง
(ปัจจุบันเป็นทุ่งนาของชาวบ้านม่วงซึ่งใช้ในการ
ปลูกข้าวและทำการเกษตร) ท่านครุบา
ศรีวิชัยได้สร้างและบูรณะพระธาตุเอาไว้
จากนั้นก็เดินธุดงค์ไปที่อื่นต่อ ในวันขึ้น 15 ค่ำ
ชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียงนั้นมักจะเห็นแก้วที่มี
ลักษณะสีเขียวมรกต ออกจากบริเวณพระธาตุ

จอมก้อยไปยังดอยม่อนจุก จากนั้นก็เลื่อนลับหายไป

ทุก ๆ วันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ชาวบ้านตำบลบ้านข่อยต่างพร้อมใจกันประกอบพิธีสงฆ์บูชาพระธาตุ ก่อนถึง วันสงฆ์บูชาพระธาตุชาวบ้านก็จะนำขนม และอาหารเพื่อเตรียมไปทำบุญในวันสงฆ์บูชา ในวันสงฆ์บูชาพระธาตุจอมก้อย ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ คนหนุ่มคนสาวต่างก็พากันมาทำบุญตักบาตร ฟังพระธรรมเทศนา สวดภาวนา และมีการแข่งวิ่งไฟ พอตกคำ กลุ่มคนหนุ่มสาวต่างพากันมาฟังธรรม และเวียนเทียนบางคนก็ได้พบรักกันในการทำบุญหรือพิธีเวียนเทียนก็มี บางคู่ก็ตกลงครองรักกันเป็นสามีภรรยา เพราะบุญที่ได้ทำร่วมกัน วิถีชีวิตของชาวบ้านตำบลบ้านข่อยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันส่วนใหญ่ดำรงชีวิตโดยการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำไร่ ทำนา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เลี้ยงไก่ เลี้ยงกบ และอื่น ๆ การทำการเกษตร ชาวบ้านอาศัยจากขุนน้ำแม่สาย แม่บอม มาใช้ในการทำการเกษตร ยามว่างชาวบ้านจะจักตอก เพื่อนำมาจักสานตะกร้า ไช สวง สุ่มไก่ ไม้กวาด และอื่น ๆ เพื่อเอาไว้ใช้เองในครัวเรือน บางครอบครัวก็จะนำไปส่งขายตามท้องตลาดเพื่อเป็นรายได้เสริมของแต่ละครอบครัว

ยูววิจัยโรงเรียนเมืองปานวิทยา อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ดำเนินการวิจัยโครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น 3 โครงการ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการก่อตั้งของชุมชนควบคู่กับวัดและความศรัทธาในพุทธศาสนา ความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษของคนในชุมชน ดังโครงการ “ตามรอยวิหารชุมชนเมืองปาน” (นายตรัย กาไว, เจนจิรา กันทะยศ, จิตยา แด้มคม และศิริพรรณ งามสม) โครงการ “ตวยสอย คอยเต่าคำ” (เอกพันธ์ การเร็ว, จีรวัดน์ ยอดดี, ทินภัทร คอนโด และวสันต์ แปดเหลียม) สืบสานตำนานพระธาตุคอยซาง (วุฒภูมิ จำหลัก, กัลย์สุดา กองคำ, พรณทิพา แก้วขัด และสุกัญญา ตาเร็ว) ดังนี้

ชุมชนเมืองปานเป็นชุมชนเล็ก ๆ มีการประกอบอาชีพส่วนใหญ่คือทำนาทำไร่ จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในอดีตนั้น เมื่อคนในชุมชนมีเวลาว่าง หลังจากทำงานอย่างเหน็ดเหนื่อยจากการทำนาทำไร่ ก็จะพาครอบครัวไปวัด ฟังเทศน์ ฟังธรรม ฟังเรื่องเล่า ฟังนิทาน เพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสารเรื่องราว เนื่องจากในอดีตนั้น วัดเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของคนในชุมชน และเป็นสถานที่ศึกษาของคนในชุมชน นอกจากนี้วัด สิ่งปลูกสร้างภายในวัด และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวัดในชุมชนเมืองปานมีความสัมพันธ์ ผูกพันกับการก่อตั้งชุมชนและจิตใจของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นพระธาตุคอกยเต่าคำ ที่เป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านในชุมชน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านดินดำ บ้านสบลิ และบ้านคอนแก้ว คนในชุมชนมีความทรงจำร่วมกันว่า ชุมชนกับวัดเป็นสิ่งที่อยู่คู่กันมาตั้งแต่สมัยโบราณ เช่นเดียวกับวิหารในชุมชนเมืองปาน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ที่ในอดีตนั้นมีเรื่องราวการก่อสร้างวิหารผูกพันกับความศรัทธาในพุทธศาสนา รวมทั้งวัดพระธาตุคอกยชาง ที่เดิมนั้นเป็นเพียงคอกยลูกหนึ่ง แต่ด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนา จึงก่อให้เกิดศาสนสถานที่เป็น “บ้านแก่มืองเก่า” ของคนในชุมชนเมืองปาน

“...จากคำเล่าขานของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนเกี่ยวกับประวัติพระธาตุคอกยชาง ได้เล่าว่าในอดีตพระธาตุคอกยชางยังเป็นแค่เขาลูกหนึ่งซึ่งเต็มไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิดและมีป่าไม้ที่ร่มรื่นจนกระทั่งมีสาวกของพระพุทธเจ้ารูปหนึ่ง ชื่อว่า พระอัญญาโกณฑัญญะได้เสด็จมาพักแล้วได้นำหน่อไม้ขางพร้อมกับพระเกศาไว้บนเขา ต่อมาพระนางจามเทวีได้เสด็จมายังเขาลูกนี้แล้วได้ทอดพระเนตรเห็นแสงประหลาดพุ่งขึ้นจากยอดคอกยและกลายเป็นพญานาคพระนางจึงได้นำพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้บนนั้นและได้สร้างสถูปครอบไว้แล้วต่อมาครุบาทวีชัยนิมิตว่าคอกยลูกนี้เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงสร้างขึ้น จากความเชื่อและความศรัทธาของชาวบ้านจึงได้จัดงานบุญประเพณีสงกรานต์พระธาตุคอกยชางในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 ของทุกปี

“พระธาตุคอกยชางแต่ก่อนมันยังบ่เป็นพระธาตุ มันเป็นแค่คอกยลูกหนึ่ง เป็นเล่ากันว่าในสมัยแต่ก่อนมีพระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นได้เดินทางมาโปรดเวไนยสัตว์มาถึงคอกยนี้ก็มีอุบาสกอุบาสิกามาพบก็เลยให้เป็นพักอยู่ที่นั่น แล้วก็ได้อาหน่อไม้ขางมาถวายให้เป็นฉัน แล้วเป็นฉันบ่หมดเป็นก็เลยเอาหน่อไม้ที่เป็นฉันบ่หมดให้พระอินทร์ที่เฝ้าประจำการอยู่ ณ ที่นั้น ต่อมาพระนางจามเทวีก็ได้สร้างเจดีย์ครอบไว้แล้วได้อาเพชนิลจินดาใส่ไว้ด้วย ต่อมาครุบาทวีชัยก็ได้มาบูรณะซ่อมแซมในภายหลัง คนแต่ก่อนเดินข้ามน้ำไปบางคนที่ไม่มีล้อมีเกวียนเป็นก็เอาเกวียนเอาล้อไป ในสมัยแต่ก่อนมันบ่มีหนทางอย่างนี้หรอก หนทางที่เล็กๆเห็นแต่ก่อนมันเป็นแพเป็นป่า มันจะเป็นย้อม (ทางดินแคบ ๆ ไว้เดิน) ไว้ให้เราเดิน ข้างจะเป็นป่าทึบหมดเลย ถ้าจะไปแจ่ม ไปเวียงต้องเดินเท้าไป ออกเดินทางตั้งแต่ตีสี่ตีห้า แล้วก็แะไปไหว้เจ้าแม่ตะเคียนกับศาลเจ้าพ่อข้อมือเหล็กเพื่อให้เดินทางโดย

สวัสดิกภาพ พอไปถึงที่หมายก็บอกว่าเดินทางมาถึงอย่างปลอดภัยแล้ว แล้วเราก็ทำธุระของเราให้เสร็จ” (แม่หลวงบัวจันทร์. 2552. สัมภาษณ์โดยยูววิจัยโรงเรียนเมืองปานวิทยา)

“เมื่อนั้นได้ยินแม่หลวงพูดกับพวกเราคิดว่าเราได้คำตอบมาอีกข้อแล้วนั่นก็คือความเชื่อ ความศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อพระธาตุซึ่งในปัจจุบันนี้มีถนนตัดผ่านสิ่งที่ฉันสังเกตได้ก็คือหากมีรถคันไหนแล่นผ่านวัดพระธาตุคอยซางก็จะมีเสียงของแตรรถยนต์ที่แต่ละคันวิ่งผ่าน หากมีผู้โดยสารนั่งร่วมด้วยแต่ละคนก็จะพนมมือไหว้ตั้งจิตอธิษฐานของพรให้เกิดสิริมงคลแก่ชีวิตและครอบครัวและหันหน้ามายังทิศที่พระธาตุคอยซางตั้งอยู่ นี่ก็คือความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระธาตุคอยซางแม้ว่าเวลาเปลี่ยนไปความเจริญก้าวหน้าเข้ามาแทนที่เป็นถนนที่ตัดผ่านมีความสะดวกรวดเร็วในการขนส่ง การรับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป แต่ความศรัทธาของผู้คนที่มีต่อพระธาตุคอยซางยังคงอยู่ ตราบใดก็ตามที่มีผู้คนรุ่นหลังอย่างเราได้มองเห็นคุณค่าและนำวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตมาสืบสานประเพณีปฏิบัติกัน หลังจากนั้นเราก็นั่งคุยกันอย่างเป็นกันเอง ฉันได้สังเกตเห็นรอยยิ้มและแววตาที่มีความสุขของแม่หลวงบัวจันทร์ พลอยทำให้ฉันมีความสุขไปด้วย” (ยูววิจัยโรงเรียนเมืองปานวิทยา อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง. 2552)

“ตามตำนานเล่าบอกว่ามีพระอรหันต์เจ้าชื่อว่าพระอัญญาโกณฑัญญะได้เดินทางมาถึงในดินแดนโยนก มีอุปาสกและอุบาสิกาคู่หนึ่งผ่านมาเห็นเข้า พอรุ่งเช้าก็พากันเอาน้ำเอาข้าวและหน่อไม้ซางมาถวายพร้อมทั้งได้นำใบไผ่ใบซางมาปูให้พระอัญญาโกณฑัญญะประทับพอพระอัญญาโกณฑัญญะฉันเสร็จก็นำเอาเศษหน่อไม้และใบไผ่ใบซางพร้อมทั้งเส้นเกสาของพระองค์ให้เทวดาที่ปกปักษ์รักษาบริเวณนั้นเพื่อต่อไปภายภาคหน้าสถานที่แห่งนี้จะเป็นสถานที่ที่หมู่พวกลมณุษย์จะกราบไหว้และสักการบูชา ซึ่งก็คือวัดพระธาตุซางในอดีตและเป็นพระธาตุคอยซางในปัจจุบันนี้ ที่วัดพระธาตุคอยซางมีแม่น้ำ 6 สายไหลมาบรรจบกัน ได้แก่ 1. น้ำแม่กา 2. น้ำแม่น้อย 3. น้ำแม่แวน 4. น้ำแม่ปาน 5. น้ำแม่ตวม 6. น้ำแม่มอญ คำว่าภูซางมาจากคำว่าปูใบซางที่นำมาปูให้พระอัญญาโกณฑัญญะประทับแต่คนสมัยก่อนไม่รู้จักภาษากลางกันจึงพูดผิดจากคำว่าปูซางเป็นภูซางแต่พอมาถึงปัจจุบันคำว่า ภูมีความหมายอีกอย่างหนึ่งคือคำว่าภูเขาซึ่งคำว่าภูเขาในภาษาเหนือเค้าเรียนกว่าดอยจึงเปลี่ยนจากภูซางมาเป็นดอยซางจนถึงปัจจุบันนี้

แต่ก่อนไม่มีสะพานข้ามใช้เท้าเดินขึ้นไปชาวบ้านจะใช้จอบขุดทำเป็นขั้นบันไดขึ้นไปต่อมาก็ช่วยกันสานไม้ขึ้นทำเป็นสะพานแต่สะพานไม้สานไม่มีความคงทนพอน้ำพัดมาสะพานก็จะเสียหาย ต่อมา วันที่ 22 เมษายน 2535 ทหารบกกองทัพบกภาคที่ 3 ร่วมกับรพช.มาสร้างสะพานคอนกรีตให้และสร้างบันไดขึ้นพระธาตุไปด้วย

ในสมัยก่อนชาวบ้านในอำเภอเมืองปานจะเก็บเหมียงไปขายที่แจ้ห่มและในเมืองกันเพื่อแลกเงิน พ่อหลวงบอกว่าในสมัยก่อนอำเภอเมืองปานเป็นป่าเหมียง และในการเดินทางในแต่ละครั้ง

จะต้องใช้เท้าหรือเกวียนในการเดินทางเพราะถนนจะเป็นทางเท้าและสองข้างทางจะเป็นป่าทึบ” (พ่อหลวงหนานคำ บ้านช่วงกอม และพ่อหลวงหนานตัน บ้านคอนแก้ว. 2552. สัมภาษณ์โดยยูววิจัย โรงเรียนเมืองปานวิทยา)

“ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุจะจัดขึ้นในเดือน 8 ขึ้น 8 ค่ำ ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุมีมานานมาก ผู้คนมีความเคารพนับถือพระธาตุเนื่องจากมีครุบาศรีวิชัยมาพำนักอยู่ที่นั่น ในสมัยก่อนพระธาตุไม่มีถนนตัดผ่านจะเป็นเขาสองลูกชนกันและได้มีเจ้าหน้าที่มาวางระเบิดเขาลูกหนึ่งที่ไม่มีพระธาตุอยู่ ผู้คนในสมัยก่อนจะเดินทางโดยเท้าเปล่าจะเดินตามทางถนนลูกรังโดยสองข้างทางเป็นป่าทึบและเกวียนจะข้ามน้ำไป ในสมัยนั้นการเดินทางจะยากลำบากมาก การค้าขายในสมัยนั้นส่วนมากเป็นการค้าขายเหมียงเพราะในสมัยก่อนอำเภอเมืองปานจะเป็นป่าเหมียง ในด้านความเชื่อนั้นในสมัยก่อนชาวบ้านแถบนี้มักจะได้อินเสียงกลอง เสียงฆ้องและเสียงสวดมนต์ในวันศีลใหญ่และจะมีลูกแก้วจากพระธาตุต่างๆลอยมาหากัน ตามตำราบัดดา(ตำราใบลาน)เขียนไว้ว่า มีเงินมีทองหลายต่างข้างอยู่ในพระธาตุ แต่ตอนนี้ตำราบัดดาได้หายสาบสูญไปแล้วและในการเดินทางนั้นเวลาจะเดินทางไปต้องกราบไหว้ศาลเจ้าแม่ตะเคียนทองและพระธาตุคอยช้างเพื่อให้ปราศจากโรคภัย มีบุญและเพื่อเคารพในน้ำธรรมคำสอนของพระสารีริกธาตุ ในสมัยก่อนการสงฆ์น้ำพระธาตุคอยช้างจะมีผู้คนจากต่างถิ่นมากจะมาตามลำรับ(ถวายเป็นสังฆทาน) ส่วนเรื่องการก่อสร้างพระธาตุคอยช้างจะอยู่ที่ศรัทธาของแต่ละคนมาช่วยกันขุดดิน ขนทรายขึ้นไปก่อสร้างพระธาตุ ดังนั้นบนพระธาตุจึงมีการขุดบ่อเพื่อใส่น้ำให้ชาวบ้านได้ดื่มตอนขุดดิน ขนทรายขึ้นมา การทำสังฆทานก็คล้ายกับปัจจุบันนี้แต่สังฆทานจะเปลี่ยนจากถังเป็นแก้ว(ไม้ไผ่สาน)และที่อยู่ในสมัยก่อนเป็นผาม(ใช้ไม้ไผ่และ ใบคาหรือตองติงมาบุง)แต่ในปัจจุบันเป็นเต็นท์และความเชื่อความศรัทธาของคนในชุมชนก็เริ่มสูญหาย จากสมัยก่อนมีผู้คนมาช่วยกัน แต่ในปัจจุบันมีแต่คนในชุมชนบ้านช่วงกอม ในสมัยก่อนการขึ้นพระธาตุจะมีการจุดบั้งไฟ เพื่อเป็นการสักการบูชาพระธาตุและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าคนใดมีส่วนร่วมในการทำบั้งไฟคนผู้นั้นจะได้บุญ แต่ในสมัยนี้จะเป็นการจุดเพื่อแข่งขันกันและให้ความสนุกสนานเท่านั้น ในสมัยนี้มีถนนตัดผ่านแต่ผู้คนที่เดินทางไปมาก็ยังมีความศรัทธาในพระธาตุ เพราะเวลาเดินทางผ่านพระธาตุผู้คนที่ขับเบรต 3 ครั้งเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง การเดินทางโดยสวัสดิภาพและเป็นการเคารพสถานที่ แต่ก่อนไม่มีสะพานข้ามใช้เท้าเดินขึ้นไปชาวบ้านจะใช้จอบขุดทำเป็นขั้นบันไดขึ้นไป ต่อมาก็ช่วยกันสานไม้ขึ้นทำเป็นสะพานแต่สะพานไม้สานไม่มีความคงทนพอน้ำพัดมาสะพานก็จะเสียหาย ต่อมา วันที่ 22 เมษายน 2535 ทหารบกกองทัพบกภาคที่ 3 ร่วมกับรพช.มาสร้างสะพานคอนกรีตให้และสร้างบันไดขึ้นพระธาตุให้ด้วย” (หลวงพ่อดาม สิริมงคล เจ้าอาวาสวัดช่วงกอม. 2552. สัมภาษณ์โดยยูววิจัย โรงเรียนเมืองปานวิทยา)

ยุววิจัยโรงเรียนเมืองปานวิทยาได้แสดงทักษะจากการศึกษาค้นคว้าจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเกี่ยวกับพุทธศาสนสถานและความศรัทธาในบรรพชนของชุมชนไว้ดังนี้

“พระธาตุคอยช้างแต่ก่อนยังเป็นเพียงภูเขาสูงหนึ่ง พระอัญญาโกณฑัญญะอัครสาวกของพระพุทธเจ้าได้ตรึงค้อนผ่านมาและพำนักอยู่ที่แห่งนี้ พอรุ่งเช้าอุบาสก และอุบาสิกาได้นำข้าว น้ำ และหน่อไม้ข่างมาถวายพร้อมทั้งได้นำใบไผ่ใบขางมาปูให้พระอัญญาโกณฑัญญะประทับพอพระอัญญาโกณฑัญญะฉันเสร็จก็นำเอาเศษหน่อไม้และใบไผ่ใบขางพร้อมทั้งเส้นเกสาของพระองค์ให้เทวดาที่ปกปักรักษาบริเวณนั้น ต่อไปภายภาคหน้าสถานที่แห่งนี้จะเป็นสถานที่ที่หมู่มวลมนุษยจะกราบไหว้และสักการบูชา ซึ่งก็คือวัดพระธาตุคอยช้าง ต่อมาพระนางจามเทวีได้เสด็จมาบำเพ็ญเพียรแล้วเห็นแสงประหลาดพุ่งขึ้นบนท้องฟ้า รุ่งเช้าจึงได้สร้างสถูปครอบไว้พร้อมทั้งนำเพชร ทองคำ ใส่ไว้ด้วย เมื่อมีคนทราบข่าวว่าพระนางจามเทวีเอาทองคำและสิ่งมีค่าใส่ไว้ในสถูปจึงมีคนคิดขโมยแต่ไม่มีใคร

สามารถนำไปได้ ผู้คนจึงมีความเชื่อความศรัทธาในตัวพระธาตุว่าพระธาตุคอยช่างเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ เวลาเดินทางก็จะมีผู้คนไหว้ขอพรเพื่อให้เดินทางปลอดภัย

ต่อมาครอบครัววิชัยนัคนบุญแห่งล้านนาได้มาปฏิสังขรณ์พระธาตุคอยช่างเพราะได้นิมิตเห็นแสงเรืองรองของพระธาตุจึงคิดว่าสถานที่นี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาจึงได้มีประเพณีสงฆ์พระธาตุขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ในสมัยก่อนการขึ้นสงฆ์พระธาตุแต่ละครั้งผู้คนในชุมชน และต่างถิ่นจะมาร่วมงานบุญกันอย่างมากมาย ร่วมกันสร้างผาม (ห้องสี่เหลี่ยมโถงปิดด้วยใบคา หรือใบตองตึง) และช่วยกันทำอาหาร ผู้คนมีความสามัคคีและช่วยเหลือกันเสมอ มีการจุดไฟเพื่อเป็นการสักการบูชาพระธาตุ ชาวบ้านจะทำขึ้นเองเพราะเชื่อว่าถ้าใครทำคนนั้นจะได้รับบุญ ดังนั้นชาวบ้านในสมัยก่อนจึงมีความร่วมแรงร่วมใจกันทำด้วยศรัทธาที่แรงกล้า

ความเปลี่ยนแปลงจากการมีถนนตัดผ่านมีการสร้างสะพานข้ามน้ำเพื่อเดินทางไปยังพระธาตุคอยช่างเริ่มสะดวกขึ้น ผู้คนที่มาร่วมงานสงฆ์พระธาตุก็เริ่มลดลง จากเคยมีชาวบ้านต่างถิ่นมาร่วมงานบุญ เหลือชาวบ้านในชุมชน จากที่เคยร่วมแรงร่วมใจสร้างผามทำที่พักเพื่อป้องกันแสงแดด กลับกลายเป็นทางเดินที่เพื่อความสะดวกสบายและประหยัดเวลา จากที่เคยร่วมแรงร่วมใจทำอาหาร กลับกลายเป็นการสั่งทำอาหาร การจุดไฟเพื่อสักการบูชาพระธาตุกลับกลายเป็นการแข่งขันเพื่อความสนุกสนาน

ในปัจจุบันการร่วมงานขึ้นสงฆ์พระธาตุคอยช่างคงเหลือเพียงผู้คนที่มีความต่างของอายุ เพียงแค่สองวัยเท่านั้น คือวัยชราและวัยเด็ก

สิ่งที่พวกเราได้เรียนรู้จากการสืบค้นข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทำให้พวกเราได้ตระหนักถึงคุณค่าของสถานที่สำคัญของบ้านเกิดเมืองนอนของพวกเรา มีวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นพ่อหลวงแม่หลวง ทำให้เรารักบ้านเกิดของเรามากขึ้น พวกเราได้เห็นวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตผ่านการเล่าเรื่องที่มากด้วยประสบการณ์ของท่าน แต่จะมีสักกี่คนที่นำเรื่องเล่ามาถ่ายทอดบอกต่อถึงสภาพความทรงจำที่ดี เราขอเป็นพลังกำลังหนึ่งที่จะอนุรักษ์โบราณสถานแหล่งยึดเหนี่ยวพลังความเชื่อและความศรัทธา สืบสาน สืบต่อเรื่องราวความประทับใจถ่ายทอดเป็นหนังสือเล่มเล็กเพื่อให้ชุมชนในท้องถิ่นได้ศึกษาและภาคภูมิใจในถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเอง”

“ความทรงจำร่วมกันและความรู้สึกผูกพันกับเรื่องราวของชุมชนเมืองปานที่ยุววิจัยภาคภูมิใจ”

ยุววิจัยโรงเรียนสบปราบพิทยาคม อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง โครงการ “ย้อนรอยถอยอดีต วิถีชีวิตชาวบ้านนายาง” โครงการ “น้ำตกแม่ไซ้ในความทรงจำที่เลือนราง” ยุววิจัยโรงเรียนไหล่หินวิทยา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง โครงการ “วัดไหล่หินหลวง...จากปัจจุบันสู่ความทรงจำ...วิถีชุมชนไหล่หิน” ยุววิจัยโรงเรียนประชารัฐธรรมคุณ อำเภองาว จังหวัดลำปาง โครงการ “แกะรอยวัดแห่งแรกในอำเภองาว” ยุววิจัยโรงเรียนแม่มอกวิทยา อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง โครงการ “ตาน้ำห้วยน้ำอุ่นกับความศรัทธาของชุมชน” ยุววิจัยโรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง โครงการ “พระพุทธศีกากับวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของชุมชนบ้านคำ – ชุมชนบ้านปลายนา” และโครงการ “ตามรอยวิถีชีวิตของชุมชนบ้านหาดคำ ในอดีต มาถึงบ้านเอื้อมในวันนี้” ยุววิจัยโรงเรียนเทศบาล 4 บ้านเชียงราย อำเภอเมือง จังหวัดลำปางโครงการ “ย้อนรอยอดีต...ปัจจุบัน กำแพงเมืองเขลางค์” และยุววิจัยโรงเรียนเขลางค์นคร โครงการ “วิถีชีวิตคนประตู่มา จากอดีต...ปัจจุบัน” ได้รับข้อค้นพบจากการเดินทางบนเส้นทางสายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในยุคของการก่อร่างสร้างบ้านแก่มืองเก่าควบคู่กับศาสนสถานและความศรัทธาของคนในชุมชนในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน หากแตกต่างกันในรายละเอียดย่อย ๆ ในแต่ละชุมชน

"วัดไหล่หินหรือวัดเสลารัตนปีพพะตาราม (ไหล่หินหลวงแก้วช้างยืน) ชาวบ้านมักจะเรียกสั้น ๆ ว่า วัดไหล่หิน หรือวัดหลวงนั่นเอง ซึ่งตั้งอยู่บนเนินเขาเล็กๆ เกะหนึ่ง ในท้องที่หมู่ที่ 2 ตำบลไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ห่างจากที่ว่าการอำเภอเกาะคาไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 6 กม. เศษมีเนื้อที่ธรณีสงฆ์ประมาณ 50 ไร่เศษสร้างปี พ.ศ. 218 จากความทรงจำของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน เล่าว่า สมัยหนึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งยังทรงพระปรมาภิไธยอยู่ในเขตเวทวันวิหารมีคืนวันหนึ่งยามใกล้รุ่งพระองค์ทรงรำพึงว่าตั้งแต่เกิดตกตะได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณมาถึงบัดนี้นับได้ 25 พรรษา แล้วต่อเมื่อภูมิพระชนมายุได้ 80 พรรษา เมื่อใดตกตะก็จะได้เสด็จเข้าสู่ปรินิพพานแล้วควรที่จะอธิษฐานธาตุให้ย่อยเพื่อให้คนทั้งหลายและพระอรหันต์ได้นำไปบรรจุไว้เป็นที่บูชาเสมอเหมือนดังกุดตากตะยังทรงมีพระชนอยู่ทรงรำพึงดังนี้แล้ว พอพระองค์ดับขันธปรินิพพานไปแล้วได้ 218 ปี ยังมีพระยา องค์หนึ่งทรงพระนามว่า ศรีธรรมโศกราชได้ทรงชนะข้าศึกทั้งหลายแล้วได้อาศัยเจ้านิโครธสามเณรอยู่ได้เลิกถอยความเลื่อมใสต่อพวกเดียรฉัตรทั้งหลายเสียแล้วจึงบังเกิดปสาทศรัทธาอันแก่กล้าต่อบรรพบุรุษพุทธศาสนาอยากจะทำเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีจำนวน 84,000 องค์พระธรรมขันธ ต่อมาพระองค์ทรงพิจารณาหาพระสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ดังกล่าวก็พบที่เมืองราชคฤห์นครแล้วพระองค์ก็อัญเชิญมาสู่เมืองปาตลีบุตรนคร พระองค์ทรงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุมอบให้พระเถระเจ้าทั้งสองพระองค์คือ พระกุมารกัสสปะและพระเมฆิยะเถระเจ้า ท่านได้นำพระอัฐิของพระพุทธองค์บรรจุทุกหลังช้างมาจากประเทศอินเดีย เพื่อนำไปบรรจุไว้ที่ วัดพระธาตุลำปางหลวง พอขบวนอัญเชิญมาถึงม่อนหินแห่งนี้ ขบวนช้างเชือกนั้นก็ไม่วอนเดินทางต่อถึงเจ้าจะขบจะใสอย่างไร ช้างก็ไม่ยอมเดินทางต่อ อันเป็นเหตุที่น่าอัศจรรย์ยิ่งนัก องค์พระอรหันต์ผู้เป็นประมุขของขบวนนั้น จึงพร้อมด้วยผู้คนที่ติดตามได้ปรึกษารื้อกันว่าจะสมควรที่จะสร้างองค์พระเจดีย์องค์หนึ่งเพื่อเป็นอนุสรณ์และได้อัญเชิญพระอัฐิของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุเอาไว้ด้วย โดยก่อพระเจดีย์สูง 4 ศอก พระอรหันต์ทั้งสองพระองค์ทรงทำนายพยากรณ์เอาไว้ว่า สถานที่แห่งนี้จักได้ชื่อตามเหตุการณ์ที่ผ่านมาว่า "วัดเสลารัตนปีพพะตาราม" (วัดไหล่หินหลวงแก้วช้างยืน) เพื่อให้สมกับที่เป็นมาของวัด แล้วพระอรหันต์ทั้งสองพระองค์พร้อมด้วยผู้คนที่ติดตามก็นำขบวนช้างไปได้ อย่างน่าอัศจรรย์ก็ไปบรรจุไว้ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง ฉะนั้นท่านผู้เฒ่าผู้แก่เล่า สืบ ๆ กันมาว่า วัดไหล่หิน เป็นพี่ของวัดพระธาตุลำปางหลวงเพราะว่าพระบรมธาตุนำมาบรรจุที่หลัง ต่อมาราวประมาณ จ.ศ. 1000 เศษ (ตรงกับพุทธศักราชได้ 2181) โดยสร้างเป็นอารามเล็ก ๆ สถานที่แห่งนี้มีพระภิกษุสามเณรมาอาศัยบวชเรียนเป็นจำนวนมาก และมีสามเณรน้อยองค์หนึ่งได้เดินทางมาจากวัดหลวงป่าซางเมืองหริภุญชัย (ตอนนี้ยังไม่แน่และไม่ปรากฏชัด) ได้มาอาศัยร่วมกับสามเณรวัดนี้ สามเณรน้อยองค์นี้เป็นผู้สันโดษยินดีด้วยของมีอยู่ใช้ผ้าจีวรสีกล้า และไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะบนศีรษะมีแต่โรคเรื้อรัง (โรคขี้โจกขี้ซาก) ไม่มีใครจะสนใจและนับถือ พระเณร

ในวัดเดียวกันที่โตกว่าก็ชอบรังแก อีกประการหนึ่งก็ไม่ชอบท่องบ่น เล่าเรียน เขียนอ่าน ตามสมภารวัด ท่านสั่งเท่าไรนัก ไม่เอาใจใส่มักเก็บตัวอยู่แต่ผู้เดียวปลีกตัวออกจากหมู่คณะ มีวันหนึ่ง ครั้นใกล้เข้าฤดูเข้าพรรษา พระอาจารย์ที่ท่านได้มอบธรรมบาลาน มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มหาพลให้ไปท่องเล่าเรียนเพื่อจะได้แสดงโปรดคณะศรัทธาฟังเสียงท่านองเณรน้อย พอวันเข้าพรรษา แต่สามเณรน้อยของคณีนี้อีกหาได้ท่องบ่นเล่าเรียนไม่ คล้ายกับไม่สนใจใยดีอะไรเลยถึงกับท่านอาจารย์ไม่พอใจหาว่าเป็นผู้เกียจคร้าน ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนพอถึงวันเข้าพรรษานั้นท่านอาจารย์ก็เรียกสามเณรน้อยของคณีนี้นั้นไปแสดงธรรมให้ศรัทธาชาวบ้านฟังแต่เณรน้อยของคณีนี้นั้นเมื่อกราบพระรัตนตรัยและท่านอาจารย์แล้ว จึงได้วางธรรมบาลานผูกนั้น ไว้หน้าพระประธานตนเองก็ขึ้นไปนั่งบนธรรมาสน์ด้วยมือเปล่า แสดงโดยปฏิภาณปากเปล่า ท่านอาจารย์ก็นึกสงสัย จึงหยิบธรรมบาลานผูกนั้นมาตรวจดูตามไปด้วย แต่ปรากฏว่าสามเณรเทศนาได้ดีไม่มีผิดพลาดแม้แต่ตัวเดียวตลอดทั้งกัณฑ์เมื่อท่านอาจารย์ทดสอบความรู้ความสามารถของเณรน้อยนี้แล้วท่านอาจารย์จึงเก็บธรรมบาลานทั้งหมดที่มีอยู่ในวัดมาตัดเชือกออกทุกผูกทุกกัณฑ์มากองปนกันเป็นกองเดียวกันแล้ว ให้เณรน้อยเป็นผู้เรียงให้ได้เป็นผูกใดผูกนั้น ปรากฏว่าสามเณรน้อยของคณีนี้นั้นเรียงได้เป็นอย่างดีใช้เวลาไม่ถึงชั่วโม่งก็เสร็จเรียบร้อยไม่มีผิดพลาดให้เหมือนเดิมทุกอย่างแม้แต่ใบเดียวต่อจากนั้นมาจึงมีผู้เลื่อมใสในตัวสามเณรน้อย และมีผู้ทรงขามเลื่องลือในตัวท่าน

ต่อมา จ.ศ. 1012 (พ.ศ. 2193) ท่านได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ นามฉายาตามที่พระอุปัชฌาย์ท่านตั้งไว้ว่า "มหาเกสระปัญโญภิกขุ" และได้ตำแหน่งเจ้าอาวาส ทำให้วัดไหล่หินหลวงเจริญรุ่งโรจน์ เพราะท่านเป็นผู้เลื่องลือและก็ได้เล่าสืบ ๆ กันมาดังนี้ ท่านพระมหาเกสระปัญโญ เป็นพระนักปฏิบัติ นักศึกษาสาสนธรรมคำสั่งสอนอันยืนยงปรากฏว่าท่านมีความรู้แตกฉานสามารถแต่งและเขียนธรรม (จาร) ได้วันละมาก เล่ากันว่าท่านเขียนอักขระพื้นเมืองเหนือลงในใบลานด้วยเหล็กจารวันหนึ่ง ๆ ได้มูลเหล็กจารเต็มกะลามะพร้าว (มะพร้าวเต่า) ซึ่งหาใครเสมอเหมือนมิได้เลย นอกจากนี้ท่านยังได้ประพฤติปฏิบัติสมณธรรมอย่างจริงจังโดยปฏิบัติอยู่ที่ถ้ำสูง (ถ้ำสูงคา) ซึ่งอยู่ใกล้บ้านทุ่งขาม หมู่ที่ 5 ต.ไหล่หิน (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นตำบลใหม่พัฒนา) จนจิตเป็นสมาธิได้ฌานสมาบัติมโนมินิหาร เป็นอัจฉริยะสามารถเหาะเบี่ยงบนหนอากาศได้เพราะท่านพระมหาเกสระปัญโญ มีมโนมินิหารดังกล่าวแล้วนี้เอง จึงเลื่องลือท่านว่า ท่านไปบิณฑบาต โปรดสัตว์ให้ศรัทธาสาธุชนถึงที่ไกล ๆ ได้ เล่ากันว่าท่านจำวัดอยู่ที่วัดไหล่หินต้นเข้าไปบิณฑบาต ศรัทธาถึงหมู่บ้านไทยใหญ่ แคว้นเชียงตุง (เป็นเขตของสหภาพพม่าเดิมนั้น) ทุกเช้าจนวันหนึ่งอุบาสกไทยใหญ่ (เงี้ยว) ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในตัวท่านได้มนัสการถามท่านว่า "ท่านพระคุณเจ้าจำพรรษาอยู่วัดใดพระคุณเจ้า" ฝ่ายท่านพระมหาเกสระปัญโญ จึงตอบเป็นคำปริศนาว่า "เจริญพรอาตมาอยู่วัดกัศไม์แตก" (ขบไม่แตก) เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงได้ฟังดังนั้น แล้วได้สั่งให้เสนาอำมาตย์เที่ยวค้นวัดชื่อดังกล่าวจนทั่วเมืองเชียงตุง ก็ไม่พบวัดชื่อดังกล่าวแห่งใดด้วยแรงศรัทธา

เลื่อมใสในตัวท่านเป็นล้นพ้น อยู่มาวันหนึ่งเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงก็สั่งให้เสนาอำมาตย์เอามะพร้าวลูกหนึ่ง มาปอกเปลือกออกแล้วชุบให้เกลี้ยงแล้วผ่ากะลาออกเป็นสองซีกแล้วให้เก็บรักษาเอาไว้ซีกหนึ่ง อีกซีกหนึ่งเอาไปใส่บาตรพระเถระเจ้า ขณะเมื่อมาบิณฑบาตในตอนเช้าพร้อมกับนมัสการว่า ขออาราธนาพระคุณเจ้าฉันเนื้อมะพร้าวแล้วเก็บกะลาไว้ด้วย ข้าพเจ้าจะได้ไปรับเอากะลาที่หลัง จากนั้น อุบาสกไทยใหญ่ ได้สั่งให้บริวารออกติดตามหาวัดของพระเถระเจ้า และกะลามะพร้าวดังกล่าวโดยแรงศรัทธาแรงกล้า ในองค์พระเถระต่อมาเป็นเวลา 7 เดือน เสนาอำมาตย์พวกหนึ่งได้เดินทางมาทางเขาลงคันคร ได้ถามสืบ ๆ กันมาก็ได้พบวัดใหญ่แห่งหนึ่ง จึงได้แวะนมัสการพระเถระก็เกิดความปริดาปราโมทย์ยิ่งนัก พวกเสนาอำมาตย์จึงนมัสการถามท่านว่า กะลามะพร้าวที่ท่านเจ้าฟ้าเชียงตุงได้ถวายพระคุณเจ้ามีอยู่หรือเปล่า พระมหาเถระปัญโญเจริญพรตอบว่า ยังมีอยู่พร้อมกับหีบกะลามะพร้าวออกมาจากใต้เตียงนอน ยื่นให้เสนาอำมาตย์ของเจ้าฟ้าเชียงตุงก็ได้ตามความประสงค์ที่ได้เที่ยวตามหาเป็นเวลาแรมปี อย่างนี้ก็ได้เอาซีกกะลามะพร้าวของท่านพระมหาเถระปัญโญและซีกของตนมาประกบคู่ก็ใช้คู่กันจริง จึงกราบลาท่าน มหาเถระปัญโญ กลับไปแจ้งความให้เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงได้รับทราบแล้ว จึงได้พาข้าทาสบริวารเดินทางมาทางจังหวัดเชียงรายได้ผ่านคอยมันหมูมาจึงได้ให้เสนาอำมาตย์ตัดไม้มันหมูมาเป็นเสาพระวิหารที่นำมาจากคอยมันหมูนั่น มีอยู่ตรงหน้าพระประธานทางทิศใต้ต้นที่หนึ่ง เดียวนี้ได้อาปนหล่อครอบเสาต้นนี้ปรากฏว่าเมื่อฝนจะตกน้ำจะท่วมบ้าน จะปรากฏว่ามีน้ำมันซึมออกมาให้เห็นเป็นข้อสังเกตเอาไว้ นับว่าเป็นที่น่ายอัศจรรย์ยิ่งนัก” (ฉัฐสิทธิ์ ชำนาญการ, กนิคนันท์ ปัญญาไว และยลดา เทพหาร, 2552. ยูววิจัยโรงเรียนไหล่หินวิทยา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง)

จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับพ่อหลวงหนานมี สมวัน อายุ 82 ปี แม่หลวงบัวคำ สมวัน อายุ 82 ปี พ่อหลวงจันทร์คำ หนันชัย อายุ 75 ปี ยายบุญเจือ ผาเวียงจันท์ อายุ 63 ปี ป้าสันทศ ฌ ลำปาง อายุ 50 ปี พ่อบุญเสริม ลุงแก้วมูล อินคำเชื้อ ป้าหลั่น อินคำเชื้อ และชาวบ้านชุมชนบ้านเอื่อม (เวรูกา ทามูล, กนกพร อินตะเอี้ย และพัชรินทร์ อินตายวง, 2552. ยูววิจัยโรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง) ทำให้ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการสร้าง “บ้านแก่งเมืองเก่า” ของชุมชนบ้านเอื่อม นับแต่อดีตในช่วงเวลาที่คนในชุมชนมีความทรงจำถึงบรรพชนและความศรัทธาจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

“บ้านเอื่อมอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอเมืองลำปางเป็นระยะทางประมาณ 28 กิโลเมตร โดยไปตามเส้นทางหลวงหมายเลข 1157 สายลำปาง-ห้วยเป้ง ซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งในอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ดำเนินหมู่บ้านเล่าสืบต่อกันมาว่า แต่เดิมบริเวณแถบนี้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า ผู้คนส่วนใหญ่ยังสัญจรไปมาทางเท้า บรรทุกสิ่งของต่างๆ ด้วยล้อเกวียน สภาพภูมิประเทศของบ้านขนาดคำและชุมชนบ้านเอื่อม ปัจจุบันเป็นแอ่งที่ราบโดยมีทิวเขาและภูเขาวางตัวอยู่ทางทิศตะวันตก มีลำธารแม่น้ำ

ตุ้ยไหลผ่านจากทางทิศเหนือลงไปทางทิศใต้ของชุมชน พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีสภาพทางภูมิอากาศที่เหมาะสมไม่ร้อนเกินไปหรือหนาวเกินไป มีสภาพภูมิอากาศ 3 ฤดูกาล คือ

ฤดูหนาว มีระยะเวลา ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน – กุมภาพันธ์

ฤดูร้อน มีระยะเวลา ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม

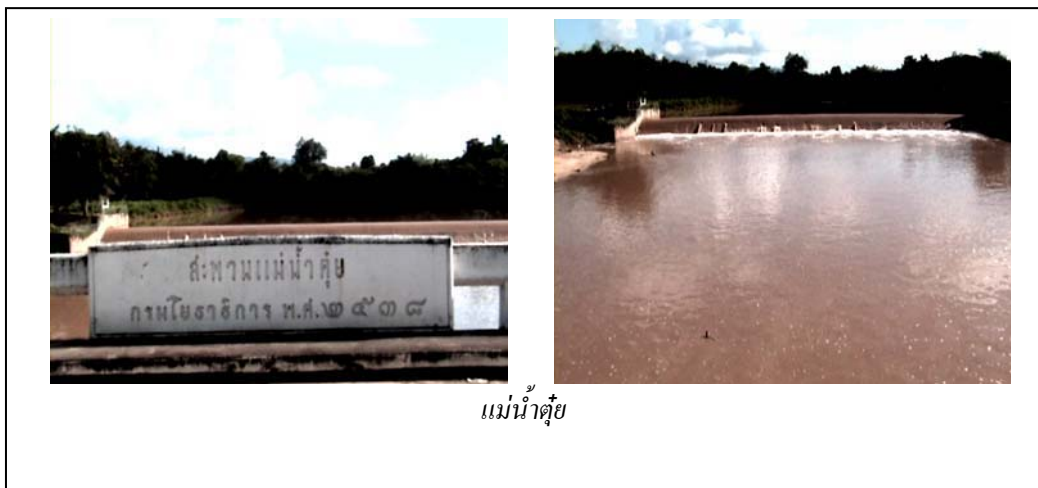
ฤดูฝน มีระยะเวลา ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม – ตุลาคม

บ้านเอี่ยมมีความสมบูรณ์และความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์ มีพรรณไม้นานาชนิด ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นป่าเบญจพรรณ มีไม้สำคัญ ได้แก่ ไม้สัก ไม้เหียง ไม้ประดู่ ไม้เฒ่า เป็นต้น จากคำบอกเล่าของผู้คน ได้มี

บริษัทสัมปทานป่าไม้ คือ บริษัทลำปางวันชัย ได้รับสัมปทานเข้ามาตัดไม้ โดยใช้ช้างลากซุงไปลงที่ท่าแม่น้ำแม่ตุ้ยไปยังโรงเลื่อยที่สบตุ้ย เพื่อแปรรูป

สายน้ำในแม่น้ำตุ้ยไหลมาจากที่สูงทางตอนเหนือลงที่ต่ำ ซึ่งมีต้นน้ำมาจากป่าในเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล จากทางทิศเหนือซึ่งไหลผ่านทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านบ้านเอี่ยม เป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญมากต่อการเกษตรของชาวบ้าน

ลักษณะความเป็นอยู่โดยทั่วไปเป็นระบบครอบครัวใหญ่กล่าวคือ สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วยคนหลายรุ่น นับตั้งแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย สามี ภรรยา และลูกหลาน ทุกคนในครอบครัวที่อยู่ในวัยทำงานจะช่วยกันทำงานในไร่สวน และออกไปหาของป่า ลำสัตว์ หาปลาตามห้วย หนอง บึง เพื่อยังชีพต่อไป

แม่น้ำตุ้ย

ชาวบ้านเอี่ยม มีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันกับประชาชนคนพื้นเมืองของภาคเหนือโดยทั่วไป กล่าวคือเป็นผู้มีนิสัยรักสงบ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

บ้านเรือนและความเป็นอยู่ของคนในชุมชน

ทีมยูววิจัยเข้าไปสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนบ้านเอี่ยม

ป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์

ลักษณะบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของคนในชุมชนบ้านเอื้อม ยังคงเหลือลักษณะของบ้านสมัยเก่าเป็นบ้านไม้ชั้นเดียวมีเสาบ้านสูงประมาณ 3 เมตร มีชานบ้านที่กว้างและโล่ง เหมาะสำหรับการถ่ายเทอากาศให้เย็นสบาย บางบ้านมีโถงน้ำไว้ที่บันไดเพื่อล้างเท้าก่อนขึ้นบ้าน

เมื่อชาวบ้านว่างจากการทำไร่ ทำนา หรือถึงช่วงที่มีของป่า เช่น ช่วงฤดูฝนจะมีเห็ดป่า หน่อไม้ และดั่งไม้ไผ่ หรือที่เรียกกันว่า รสควน ชาวบ้านจึงเข้าป่าไปเก็บเห็ด บางคนก็ไปหาหน่อไม้ รวมถึงหาดั่งไม้ไผ่ไปด้วย พอถึงช่วงฤดูร้อนมดแดงก็จะทำรังกันมาก ชาวบ้านก็พากันไปสอย ไข่มดแดง ส่วนมากรังมดแดงมักจะอยู่สูง ตรงปลายยอดของต้นไม้ ชาวบ้านจึงต้องตัดไม้ไผ่สูงๆ ที่มีอยู่ในป่ามาสอยไข่มดแดง โดยมีแป้งข้าวเหนียว หรือแป้งข้าวเจ้าก็ได้ มาโรยใส่ไข่มดแดงที่สอยได้เพื่อให้ แม่มดแดงตาฟาง ไม่กัดไข่มดแดง ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งจะทำอาชีพค้าขาย เพราะในชุมชนบ้านเอื้อม

มีพื้นที่ตลาดนัดที่มีแม่ค้าซึ่งเป็นคนในชุมชนมาตั้งร้านขายกับข้าว และพืชผักต่างๆ เช่น ส้มตำ ไก่ทอด ลูกชิ้นทอด ปลาจ่อมหรือปลาต้ม (ปลาน้ำจืด เช่น ปลาดูที่ชาวบ้านทำขึ้นเองโดยการนำมาลวกกับเกลือและข้างเหนียวแล้วหมักดองไว้เป็นเวลาประมาณ 1 เดือน) เมี่ยง (เป็นหมากที่ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนนิยมเคี้ยว) ปลาแห้ง หน่อไม้ดอง อ้อย กล้วย ผักกาด ผักคะน้า ผักบุ้ง ถั่วงอก มะเขือเทศ หน่อไม้ เป็นต้น

การรับประทานอาหารของชาวบ้าน นิยมนานข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก กับข้าวเป็นอาหารพื้นเมือง เช่น แกงแค ที่มีน้ำผักต่างๆมีแกงรวมกัน เช่น ผักเผ็ด ผักชะอม ถั่วฝักยาว มะเขือดอกแค เห็ด ยอดผักทอง เป็นต้น แกงอ่อม แกงผักกาด โดยมีขันโตกเป็นที่วางถ้วยกับข้าว ส่วนข้าวเหนียวก็ใส่ในกล่องข้าวที่ทำด้วยใบลาน มีวัฒนธรรมการกินแบบเรียบง่าย สมาชิกในครอบครัวนั่งล้อมวงกันกินข้าว ขณะที่กินข้าวนับว่าเป็นช่วงเวลาของครอบครัวที่จะพูดคุยปรึกษาหารือกัน

ชุมชนบ้านเอื้อน

ศาลเจ้าพ่อทิพย์ช้าง

ปัจจุบันบ้านหาดคำเป็น
ที่รกร้างว่างเปล่าไม่มีคนอยู่อาศัย

ชาวบ้านเข้าป่าเพื่อเก็บเห็ด

หารสควน

หาหน่อไม้

บ้านเอื้อมแต่เดิมชื่อว่าบ้านสะเปา มีคำบอกเล่ากันว่า มีฝูงรังใหญ่มาติดต้นไม้สักที่บ้านสัก ชาวบ้านเอื้อมจึงพากันไปดู คนในชุมชนอื่น ๆ จึงเรียกว่าบ้านเอื้อมต่อมาจึงเรียกเพี้ยนเป็นบ้านเอื้อม บ้านเอื้อมและบ้านหนาคำเป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดต่อกันและตั้งอยู่ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบ้านเอื้อม ซึ่งปัจจุบันบ้านเอื้อมและบ้านหนาคำได้รวมเป็นหมู่บ้านเดียวกัน เพราะบ้านหนาคำไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ เป็นที่รกร้างว่างเปล่า เหลือแต่ศาลเจ้าพ่อทิพย์ช้างที่มีคำบอกเล่าว่าเป็นบ้านของเจ้าพ่อทิพย์ช้างที่เคยอยู่อาศัยกับภรรยาชื่อว่าแม่นางปิงปาหรือแม่นางปิมปา แม่นางปิงปามีความสามารถในการทอผ้าที่มีฝีมือประณีตงดงาม ซึ่งชาวบ้านให้ความสรัทธา โดยนับถือศาลเจ้าพ่อทิพย์ช้างเป็นผิบรรพบุรุษที่ปกป้องคุ้มครอง ให้ผู้คนในชุมชนพ้นภัย อันตรายต่าง ๆ และขอพรให้สมดังหวัง เจ้าพ่อทิพย์ช้างที่ชาวบ้าน เรียกว่า ปู่أيยต๊ีบจ้าง หรือ ปู่أيยทิพย์จักร มือแม่น เป็นนายพรานป่าศรัทธาวัดบ้านเอื้อม ขณะที่เมืองลำปางเกิดสงครามกับพม่า กับพม่า ทั้งเจ้าเมือง เจ้านาย ก็แตกตื่นสงคราม จึงไม่มีผู้นำต่อต้านศึกสงคราม ในระหว่างนั้นท้าวมหยศบุตรของแม่นางจามเทวี มาตั้งทัพพม่าอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง สังฆราชชมพู ราชครูแสงเมืองมา และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ปรึกษากันเพื่อหาทางกอบกู้เมืองลำปาง ได้ใช้สถานที่บ้านหนาคำเป็นที่ระดมกองกำลัง โดยมีปู่أيยทิพย์ช้างเป็นผู้นำ ซึ่งกว่าจะได้ ปู่أيยทิพย์ช้างมาเป็นผู้นำกองทัพ ปู่أيยทิพย์ช้างได้หนีไปถึงประตูผา เพราะไม่อยากเป็นผู้นำกองทัพ ที่สังฆราชทั้งหลายจึงได้ให้คนไปติดตาม ให้ปู่أيยทิพย์ช้างรับหน้าที่เป็นผู้นำกองทัพเพื่อต่อต้านศึกสงครามพม่า ปู่أيยทิพย์ช้างได้ตั้งสัจจะอธิษฐาน พรางหยิบปืนไล่ลูกกระสุนหนึ่งเม็ดมองไปเห็นค้างคาวของภรรยาที่นั่งทอดผ้าอยู่ แล้วยกปืนขึ้น พูคว่า ถ้าข้าจะกินบ้านกินเมือง (ครองเมือง) ขอให้ลูกปืนนี้ไปลูกคัมพูเมียของข้าด้วย ว่าแล้วก็ไปขึ้นออกไป ลูกปืนก็ไปลูกต่างหู (คัมพู) ของภรรยาที่กำลังทอดผ้าอยู่จริงๆ ต่อมาหนานทิพย์ช้างก็ไปออกศึกรบกับพม่าขณะที่ท้าวมหยศกำลังเล่นหมากรุกหมากสักกาอยู่ในวิหารวัดลำปางหลวง ปู่أيย ต๊ีบจ้างนำโบริมาขดเป็นวง เพื่อทำหนังสือปลอมของแม่นางจามเทวี โดยมีปู่หนานตา บ้านนาหยาบ ปู่ต๊ีบปะละ บ้านสามขา และพักพวกข้าศึกไปด้วยกัน เพื่อไปหาท้าวมหยศ เมื่อปู่أيยทิพย์ช้างไปถึง ท้าวมหยศจึงถามว่า “ไครมาที่นี่ ” ปู่أيยต๊ีบจ้างก็ตอบว่า “ข้าพเจ้ามาหาท้าวมหยศ” มาทำไม ปู่أيยต๊ีบจ้างจึงตอบว่า “แม่เจ้าจามเทวีใช้ข้าเอาน้ำส้มมาให้เพื่อเรียกเจ้ากลับ”แล้วก็นำหนังสือมาให้ท้าวมหยศ ปู่أيยต๊ีบจ้าง ปู่หนานตา และ ปู่ต๊ีบปะละ ทั้งสามคนก็เข้าไปอิงท้าวมหยศที่หลังวิหารวัดพระธาตุลำปางหลวง เมื่อยังแล้วก็ไปหลบซ่อนตัวอยู่หลังพระพุทธรูป ส่วนพวกข้าศึกก็รบราฆ่าฟันกันจนตายเกือบหมด โดยที่ปู่أيยทิพย์ช้างเป็นฝ่ายชนะ สังฆราชเจ้าทั้งหลายจึงพร้อมใจกันยกเมืองให้ปู่أيยต๊ีบจ้างเป็นเจ้าเมืองปกครอง

ศาลเจ้าพ่อพิชัยช้าง

ปู่ยายตื๋บจ้างตอบว่า “ข้าไม่รู้จักหนังสือสักตัว หนังสืออย่างไรข้าก็ไม่รู้” สัตว์ราชเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า “แล้วแต่ลุงอ้ายจะทำอย่างไรก็ทำเถอะ” ปู่ยายตื๋บจ้างเข้าเวียงมาเป็นเจ้าเมือง สัตว์ราชเจ้าทั้งหลายก็ยกบ้านยกเมืองให้ปู่ยายตื๋บจ้าง ปกครอง สัตว์ราชเจ้าได้ยกชื่อปู่ยายตื๋บจ้างว่า ท้าวสุลวะลือไชย ปกครองเมืองนครลำปาง ปู่ยายตื๋บจ้างมีลูก 7 คน ปกครองเมืองเชียงใหม่ 2 คน ปกครองเมืองลำพูน 2 คน ปกครองเมืองลำปาง 2 คน ไปอยู่บางกอก 1 คน

หนานทิพย์ช้างเป็นเจ้าครองเมืองนครลำปาง หลังจากได้ชัยชนะเหนือพม่า เมื่อปีพุทธศักราช 2275 ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาสุลวะลือชัยสงคราม ครองเมืองนครลำปางอยู่ 27 ปี จึงถึงแก่พิราลัย

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อมและชาวบ้านเอื้อม รวมทั้งตระกูลของเจ้านายฝ่ายเหนือ เมื่อมีโอกาสจะเข้ามาไหว้ สักการะเพื่อทำความเคารพและแสดงความนับถือแก่เจ้าพ่อทิพย์ช้าง เมื่อชาวบ้านหวังสิ่งใดหรือต้องการอะไรก็จะนำดอกไม้ธูปเทียนและข้าวปลาอาหาร ผลไม้ต่างๆ มาถวาย แล้วขอพร บ้างครั้งก็มาบนบานศาลกล่าว เพื่อขอให้ตนเองประสบความสำเร็จในเรื่องที่ขอ เมื่อสำเร็จชาวบ้านจะนำของที่บนไว้มาถวาย เช่น สุรา ไก่ หมู วัว ควาย รวมถึงเสื้อผ้า เป็นต้น”

ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง กลุ่มยุววิจัยโรงเรียนเขลางค์นคร ประกอบด้วย นุชาชัยรุ่งเรือง, นายสิทธิพร มีมานะ และวัชรดา ดันแก้ว (2552. ยุววิจัยโรงเรียนเขลางค์นคร) กลุ่มยุววิจัยโรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก ประกอบด้วย จากการศึกษา “วิถีชีวิตคนประดู่มา จากอดีต... ปัจจุบัน” ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับการก่อตั้งของชุมชนและความเชื่อในเรื่องของ “ผี” และตำนานวีรบุรุษ ประดู่มาห์เป็นประดู่เมืองทางทิศเหนือของเมืองเขลางค์นครถูกสร้างขึ้นราวพุทธศักราช 1223 สมัยพระเจ้าอานันทยศราชบุตรของพระนางจามเทวีปฐมกษัตริย์แห่งเมืองหริภุญชัย ประดู่มาห์เพี้ยนมาจากคำว่า “ประดู่มาน” ซึ่งก็คือประดู่เมืองที่พม่าผ่านเข้าออกเมือง

เขलगันครันเอง ต่อมาจึงเพี้ยนมาเป็น “ประตุม้า” ภายหลังเจ้าประเวทย์ ณ ลำปางได้นำม้าขาวไปไว้บนกำแพงเมืองจึงทำให้เพี้ยนมาเป็น “ประตุม้า” ในที่สุด

วิถีชีวิตของคนเมืองชุมชนประตุม้า..ประตุม้า มีความเชื่อ ความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับผีมาตั้งแต่สมัยโบราณกาลโดยเฉพาะผีบรรพบุรุษและมีการสืบทอด อนุรักษ์ รักษากันมาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การนับถือผีปู่ผีย่าของคนประตุม้า...ประตุม้า มีความเข้มข้นไม่น้อยไปกว่าพื้นที่อื่นๆ ของจังหวัดลำปาง ดังปรากฏหอผีปู่ย่าเกาะกลุ่มกันมากบริเวณ ช่างแต้ม-ประตุม้า ซึ่งมีความเชื่อมโยงกันทางวงศ์ตระกูล

ผีเป็นสัญลักษณ์แทนความกลัว พลังเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะพิสูจน์ได้และยังเป็นสิ่งที่ผู้คนเคารพ กราบไหว้ ยำเกรงและเกรงกลัว ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะสามารถดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ หรือเรื่องร้าย เรื่องดีได้ วิถีชีวิตของคนล้านนามีความสัมพันธ์ ผูกพัน เชื่อมโยงกับผีเป็นอย่างมาก จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับผี อีกทั้งยังเกิดความเชื่อเรื่องการรักษาโรคภัยไข้เจ็บกับผี “ผีดี” หมายถึง ผีที่คอยปกป้องรักษา คุ้มครองลูกหลาน เช่นผีปู่ย่า ผีผดผีเม็ง เสือบ้าน อารักษ์ที่ต่างๆ ซึ่งผีดีนี้จะเป็นผี

ที่มักจะสืบทอดกันมาทางวงศ์ตระกูลกันมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน “ผีร้าย” เช่นผีตายโหง ผีกระสือ ซึ่งเหล่านี้จะคอยหลอกหลอนผู้คนให้หวาดกลัว และมักจะรบกวนผู้คนเพื่อเอาสิ่งที่ตนเองต้องการ เช่นข้าวปลาอาหาร หรือที่เรียกว่า ผีตัก (ผีทัก)

การนับถือผีนั้น ปัจจุบันนี้จะนับถือกันทุกคนหรือทุกครอบครัวเหมือนในอดีต ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบแท้จริงจะไม่นับถือผี แต่การนับถือผียังมีการนับถือกันเป็นส่วนมาก และส่วนมากคนที่นับถือก็นับถือศาสนาพุทธปนกับไสยศาสตร์ เพราะพิธีกรรมบางอย่างก็มีพุทธศาสนาเข้ามาแทรก การนับถือผีกับศาสนาพุทธจึงไม่ค่อยแยกออกจากกัน

วิถีชีวิตของคนเมืองชุมชนประตู่มาห์...ประตู่มาห์ มีความเชื่อ ความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับผีมาตั้งแต่สมัยโบราณกาล โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษและมีการสืบทอด อนุรักษ์ รักษากันมาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

การนับถือผีปู่ผีย่าของคนประตู่มาห์...ประตู่มาห์ มีความเข้มข้นไม่น้อยไปกว่าพื้นที่อื่นๆของจังหวัดลำปาง ดังปรากฏหอผีปู่ย่าเกาะกลุ่มกันมาบริเวณชุมชนช่างแต้ม- ประตู่มาห์ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกันทางวงศ์ตระกูล

คนประตู่มาห์...ประตู่มาห์มีความเชื่อเรื่องการเลี้ยงผีนับจากยุคแห่งความศรัทธาในอำนาจเหนือธรรมชาติมาจนถึงปัจจุบัน พิธีกรรมที่สำคัญของคนในชุมชน แม้ว่าการดำเนินชีวิตราบรื่นไม่ประสบปัญหาน้อยใหญ่ใด ๆ แต่จิตสำนึกของคนประตู่มาห์...ประตู่มาห์ ไม่อาจลืมวิญญาณของผีบรรพบุรุษได้ที่เคยได้ช่วยเหลือพวกเขาให้มีชีวิตที่สงบสุข มาตั้งแต่รุ่นสมัยปู่ย่าตายาย แม้เวลาจะเปลี่ยนไปแค่ไหน เปลี่ยนไปอย่างไร เขาก็ยังไม่อาจจะลืมเลือนได้และยังคงรักษาสืบไปต่อยังรุ่นลูก รุ่นหลาน

การสืบทอด “ฟ่อนผีมด-ผีเม็ง” ประเพณีรื่นเริงของเครือญาติก่อให้เกิดความสามัคคี รักษากฎระเบียบของสังคมคือการ ไม่ผิดผี ผู้ที่น้อยนับถือผู้ใหญ่ สะท้อนภาพตามคติความเชื่อของคนประตู่มาห์...ประตู่มาห์ เชื่อว่าผีมด ผีเม็งจะเป็นผีที่คอยปกป้องรักษาลูกหลาน ไม่ให้มีการผิดผีหรือการผิดจารีต ประเพณี เวลาลูกหลานในบ้านจะเดินทางไปยังที่ต่างๆหรือไปทำมาหากินถิ่นอื่นจะต้องบอกกล่าวผีให้ไปคุ้มครองรักษา การฟ่อนผียังแฝงการจรรีบบังคับสังคมที่อยู่นอกกฎหมายบ้านเมือง เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในตระกูลนั้นๆและควบคุมความประพฤติให้เป็นคนดีและยังสอดแทรกการทำมาหากิน และการละเล่นในสมัยโบราณ เช่น การชนไก่ ไ้ดั่งฟ้า ยิ่งเสือ ทอดแห ถ่อเรือถ่อแพ เป็นต้น

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีอีกพิธีกรรมหนึ่งที่ปัจจุบันกำลังจะสูญหายไป เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีและการรับเอาวัฒนธรรมจากต่างชาติเข้ามาใช้ในสังคมพิธีกรรมนั้นคือ “ผีหม้อหนึ่ง” ซึ่งเป็นพิธีกรรมโบราณของคนประตู่มาห์...ประตู่มาห์ที่สืบทอดกันมานับร้อย ๆ ปี การลงผีหม้อหนึ่งส่วนใหญ่มักจะถามเรื่องการเจ็บป่วยและการทำนาของนาคน “ผีหม้อหนึ่ง” เป็นวิญญาณที่

สถิติประจำอยู่เครื่องครัว หม้อหนึ่ง ไหข้าว ที่คอยดูแลทรัพย์สิน และปกป้องคุ้มครองคนในครอบครัว ให้อยู่เย็นเป็นสุข และแผ่ด้วยคติ ความเชื่อในการดำรงชีวิตประจำวัน สร้างความสามัคคี ความกลมเกลียว ในครัวเรือน พิธีกรรมเช่นนี้ยังคงมีให้เห็นอยู่ในชุมชนประจวบ

บ้านหรือที่อยู่อาศัยล้วนเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานอย่างหนึ่งในปัจจัยสี่ของมนุษย์ที่ปรารถนา หรือต้องการนอกจากอาหาร ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม ชาวบ้านประจวบก็ทำให้พบเห็นว่าผู้ที่ผ่านช่วงเวลาตั้งแต่สมัยตอนเป็นเด็กๆ จนมาถึงเป็นผู้ใหญ่ได้ผ่านเรื่องราวหรือประสบการณ์ต่าง ๆ อย่างมาก ซึ่งทำให้เห็นว่าเมื่อย้อนไปในด้านการสร้างบ้าน และรวมไปถึงความเชื่อที่ได้ปฏิบัติสืบทอด กันมาทำให้ผู้คนมีการสร้างบ้านเป็นบ้านไม้ฟาก ไม้สานมุงด้วยคา กระตอมหรือบ้านไม้ โดยมีความ เชื่อมาจากบรรพบุรุษ เช่น การสร้างบ้านจำเป็นที่จะต้องหาฤกษ์ยามในการสร้างบ้านขึ้นจะเป็น ความเชื่อต่าง ๆ ที่ได้ปฏิบัติกันมา หรือตำราพื้นบ้านที่ได้มีการเขียนบอกไว้ ผู้คนสมัยก่อนมีลูกมาก หน้าบ้านก็จะมีจาน (ชาน) หรือเรียกว่าระเบียงหน้าบ้าน ประตูของบ้านก็จะไม่สร้างตรงทางเข้าออก หน้าบ้าน ซึ่งเชื่อว่าถ้าใครสร้างบ้านให้ประตูตรงทางเข้าออกหน้าบ้านจะถือเป็นสิ่งที่ไม่ดีเป็นทางผีผ่าน และไม่เป็นสิริมงคลแก่ผู้อาศัย อีกทั้งผู้คนจะไม่ค่อยจะทำรั้วบ้าน เนื่องจากบ้านใกล้เคียงรักกัน เหมือนพี่เหมือนน้อง อีกทั้งในสมัยนั้นยังไม่มียโมย อีกทั้งมีการสร้างศาลเจ้าบ้านหรือเจ้าที่ ซึ่งเชื่อว่า ท่านจะปกปักรักษาคุ้มครองให้สมาชิกในครอบครัวอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังนั้น ทำให้เห็นว่าบ้านที่อยู่ อาศัยล้วนเป็นสถานที่สำคัญของผู้ที่อยู่อาศัยไม่ว่าจะเป็นสถานที่พักผ่อน ศูนย์รวมความรักความ ผูกพันในครอบครัว รวมถึงเป็นศูนย์สถาบันครอบครัวที่จะปลูกฝังขัดเกลาจิตใจของสมาชิกใน ครอบครัวให้เป็นคนดีไม่เป็นปัญหาของสังคม ซึ่งอาจเหมาะสมกับคำที่ว่า “อยู่ที่ใดไม่สุขใจเท่ากับอยู่ บ้านเรา”

เมื่อความเจริญยังเข้าไม่ถึงผู้คนยังคงต้องช่วยเหลือกันตามญาติพี่น้องซึ่งการไปมาหาสู่กับ คนในชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ใกล้หรือไกลก็ยังคงยากและล่าช้ากว่าที่จะได้พบเจอกัน ซึ่งผู้คนส่วนใหญ่จะมี ฐานะยากจน เมื่อเวลาต้องการที่จะพบกับผู้อื่นที่อยู่ชุมชนอื่นๆ ส่วนมากก็จะใช้วิธีเดิน บางครั้งก็ฝาก ขาวไปบอกต่อ ๆ กัน บ้างก็จะนั่งเกวียน และบ้านหลังไหนมีเงินก็จะจ้างกรยานยนต์ ซึ่งในสมัยก่อน สะพานที่สร้างจากปูนซีเมนต์ไม่มี มีแต่ขัวแตะหรือสะพานที่สร้างจากไม้ไผ่สาน การสร้างขัวแตะเกิด จากการรวมใจรวมพลังความสามัคคีที่จะร่วมกันสร้างทางเดินข้ามน้ำและแม่น้ำในสมัยนั้นก็ลืกล้วย ในเวลาต่อมาไม่นานบ้านเมืองมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมากขึ้นความเจริญก็เข้าสู่ชุมชนประจวบผู้คนมี หน้าที่การงานที่ดีขึ้นทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่เกิดการพัฒนามาขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งในตอนนั้นก็เริ่มมีรถสองแถว และรถประจำทางที่โดยสารผู้คนไปในสถานที่ต่าง ๆ ที่ต้องการรวมถึงทำให้ผู้คนมีความคิดและจิตใจที่ เปลี่ยนไปทำให้มีความเอื้อเฟื้อต่อกันน้อยลงไป

มนุษย์ทุกคนไม่ว่าผ่านมาก็ยุคสมัยก็ย่อมต้องการสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต หรือแม้กระทั่งความสะดวกสบายให้แก่ตนเองเพื่อให้ตนเองอยู่อย่างสุขสบายตามใจในสิ่งที่ต้องการแต่ผู้คนที่ย้ายอยู่ในชุมชนประตู่มาห์...ประตู่มาห์ ในสมัยก่อนเทคโนโลยีและความเจริญก็ยังเข้าไม่ถึง ทำให้หลายคนใช้ชีวิตอยู่กับความลำบาก อีกทั้งผู้คนก็ยังไม่ได้รับการศึกษาหรือคนที่ได้รับการศึกษานี้อยู่ ทว่าความศรัทธาร่วมกันในเรื่อง “ผีบรรพบุรุษ” ก็เป็นความทรงจำร่วมกันที่สร้างความสามัคคี ความเข้มแข็งให้แก่คนในชุมชน

ตะเกียง อุปกรณ์ที่ใช้ให้ความสว่าง เมื่อก่อนจะเป็นตะเกียงที่มีน้ำมันก๊าดและมีสายชนวนเพื่อจุดไฟ ต่อมาไม่นานก็เป็นตะเกียงที่ใช้หลอดลม บ่อน้ำถือเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญที่สุดที่ใช้ในการอุปโภคบริโภคอีกทั้งทำให้เกิดการสัมพันธ์ไมตรีที่ดีระหว่างเพื่อนบ้านและการถือเพื่อเพื่อแผ่เพราะเมื่อก่อนน้ำบ่อไม่มีทุกบ้าน จะมีเป็นบางบ้านแต่ในปัจจุบันก็ได้เลิกใช้หันมาใช้น้ำประปาแทนหมอน้ำหน้าบ้านก็ถือเป็นหมอน้ำที่ความชุ่มชื้นใจเมื่อที่ผู้ผ่านไปมากระหายน้ำก็สามารถที่ดื่มน้ำได้และยังแสดงความมีน้ำใจกว้างขวางของคนสมัยนั้น เกวียนเป็นพาหนะที่ใช้บรรทุกสิ่งของได้ไม่น้อยทีเดียวถ้าเปรียบเทียบกับรถยนต์ในสมัยนี้ซึ่งเกวียนจะไม่ต้องใช้น้ำมันเหมือนรถยนต์และรถจักรยานบ้านที่มีฐานะก็จะซื้อข้าว การนำผัก ผลไม้หรือสินค้าต่างๆ ไปขายที่ตลาดผู้คนก็จะนิยมใช้วิธีหาบ เช่น ใส่ตะกร้าใส่กระบุงแล้วหาบไปขาย เป็นต้น ซึ่งทำให้ไม่ต้องถือของเป็นจำนวนมาก

เมื่อวันเวลาผ่านไปได้มีการพัฒนาบ้านเมืองขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความเป็นอยู่ในด้านต่างๆ ทำให้ผู้คนก็ใช้ชีวิตอย่างไม่ต้องลำบากโดยเริ่มจะมีไฟฟ้า เทคโนโลยีต่างๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ เข้ามามีบทบาทอย่างมากในวิถีชีวิตของคนประตู่มาห์...ประตู่มาห์

ฟ้อนผี ประเพณีรื่นเริงของเครือญาติ ก่อเกิดความสามัคคี รักษากฎระเบียบของสังคมด้วยการไม่ผิดผี ผู้น้อยนับถือผู้ใหญ่ที่ให้คุ้ม ชีวิตที่มีความเอื้ออาทร สะท้อนภาพความงดงามของวิถีชีวิตชาวชนบทล้านนามาตั้งแต่อดีตกาล วิถีชีวิตชาวชนบทล้านนาในอดีตผูกพันเชื่อมโยงกับธรรมชาติในทุกขั้นตอนของการดำเนินชีวิต ผู้คนมีความเชื่อและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องจิตวิญญาณ ว่าเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นพลัง ซ่อนเร้นที่สามารถคล้อยตามเหตุการณ์ดีร้ายต่างๆ ให้เกิดขึ้นได้ พลังเร้นลับเหล่านี้รวมเรียกว่า ผี

ผีร้าย ได้แก่ ผิดายโหง ผีพราย ผีป่า ผีนางไม้ ผีปกกะโหล่ง ผีกองกอย ผีกะ ผีโพง ผีกระสือ เป็นต้น ผีเหล่านี้จะคอยหลอกหลอนให้ผู้คนหวาดกลัว บางครั้งรบกวนหรือเข้าถึงคนขอสิ่งที่ตนต้องการ เช่น อาหาร หรือที่อยู่อาศัย เรียกว่า ผีทักจนผู้นั้นเจ็บไข้ได้ป่วย จะต้องนำข้าวปลาอาหารและเหล้าสังเวจ จึงจะหาย

ส่วนผีดี ได้แก่ ผีบรรพบุรุษ มีผีปู่ย่า ผีผด ผีเม็ง ผีอารักษ์ มีผีเสื้อวัด ผีเสื้อเมือง ผีเจ้าบ้าน ผีนา ผีเจ้านาย ผีเจ้าพ่อต่าง ๆ ที่คอยปกป้องรักษาป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร จะมีชื่อเรียกตามสถานที่นั้นๆ เช่น ผีห้วยหลวง ผีห้วยทราย ผีดงฮัก เป็นต้น ผีเหล่านี้จะเป็นผีที่มีฤทธิ์เดชมาก ถ้าใครไม่นับถือหรือลบหลู่ จะทำให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา หรืออาจทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย รักษาไม่หาย จนกว่าจะทำพิธีขอขมาลาโทษ ภาชนะเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันยังมีผีสิงสถิต เช่น ผีกระดัง ผีหม้อหนึ่ง ผีปากวัก (อุปกรณ์ใช้พันด้าย) ผีดีเหล่านี้จะคอยช่วยเหลือให้ความคุ้มครองผู้คน ผีจะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนชาวล้านนาเสมอมา

เสียงดนตรีปี่พาทย์บรรเลงเร้าใจ ผู้คนมีทั้งหญิงผู้เฒ่าผู้แก่หญิงสาวแต่งตัวสวยงาม นุ่งโสร่ง ลายโตดาหมากรุก ใส่เสื้อคล้ายเสื้อหม้อห้อมสีต่างๆ โปกศิริษะด้วยผ้าหลากสี มีผ้าสะหว่าน (สไบ) ใช้คล้องคอ ท่าเดินมองดูคล้ายผู้ชาย บ้างใช้สไบห่มเฉียงพาดไหล่บ้างนุ่งโสร่งเหมือนกัน แต่ไม่โปกศิริษะท่าทางคล้ายผู้หญิง กำลังร่ายรำด้วยลีลาสนุกสนานตามจังหวะเสียงดนตรี สีหน้าจริงจังไม่สนใจสิ่งใดๆ รอบกาย นอกจากท่วงทำนองจังหวะการร่ายรำ บางครั้งจากคนที่เอียงอาย เรียบร้อย ไม่กล้าแม้แต่จะตะโกนแหกปากหรือเปล่งเสียงหัวเราะดัง กลายเป็นท่าทางขึงขัง เอาจริงเอาจัง เหมือนนักแสดงที่ได้รับการบพิทบาทและแสดงตามบทนั้นได้อย่างดี ต่างพากันร่ายรำโดยไม่รู้สีก่อนล้ำ ตั้งแต่เช้าจนถึงบ่ายจวนจะเย็นย่ำ ผู้คนสนุกสนานอิมเอบกับงานบุญยิ่งใหญ่ ในการทดแทนบุญคุณ บรรพบุรุษในประเพณีที่เรียกว่า ฟ้อนผี

ประเพณีการฟ้อนผีของชาวล้านนา เป็นประเพณีที่คล้ายกับการลงผีหรือลงเจ้าพ่อของคนในท้องถิ่นอื่น บางครั้งเรียกว่าฟ้อนผิดผีเม็ง ผีผด หมายถึง ผีชาวบ้าน หรืออาจหมายถึงชนเผ่าอื่น เช่น เงี้ยว ไทยใหญ่ ผีเม็ง เป็นผีพวกแม่ทัพนายกอง หรืออาจเป็นผีชาวมอญ

ตามคติความเชื่อของชาวล้านนา คนเรามีเจ้าของมาตั้งแต่ในอดีตชาติ ผู้เป็นเจ้าของตัวเรา คือ ปู่ ย่า ตา ยาย บิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว จะนับถือตระกูลเครือญาติเดียวกันว่า ฝิเดียวกัน หรือฝิมค ฝิเม็ง เป็นฝิใจดี คอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานที่รักษาจารีตประเพณี ส่วนผู้ใดที่ทำผิดจารีตประเพณีที่ เรียกว่า ผิดฝิ จะต้อง เสียฝิ คือทำพิธีขอขมาบอกกล่าวฝิบรรพบุรุษ หากไม่ทำจะทำให้ป่วยไข้ จะต้องใช้ เครื่องสังเวท เช่น เหล้าไห ไก่คู่เพื่อขอขมา ลูกหลานในบ้านเมื่อจะเดินทางไปยังที่ต่างๆ หรือไปทำมาหา กินถิ่นอื่นจะต้องมีการบอกกล่าวให้ฝิบรรพบุรุษได้รับทราบเพื่อคอยไปปกป้องรักษา คนที่นับถือฝิ เดียวกันจะมีความรักความผูกพัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในยามปกติและทุกข์ร้อน จะมีข้อห้ามไม่ให้คนฝิ เดียวกันแต่งงานกัน

ลูกหลานจะทำให้สังคีตของฝิบรรพบุรุษ เรียกว่า หอฝิ ไว้ที่ทิศหัวนอน หรือมุมใดมุมหนึ่ง ของบ้านผู้เป็นเจ้าฝิ ซึ่งหมายถึงผู้หญิงที่เป็นผู้ใหญ่ที่สุดของวงศ์ตระกูล หรืออาจสร้างหอฝิไว้ตามจุด ที่เห็นว่าสมควร หอฝิกลายเป็นบ้านรับรองฝิอื่นๆ ที่จะมาเยือนในวันงานพือนฝิ จะปลูกเป็นเรือนไม้ หลังเล็กไม่มีฝา กว้าง 4-5 เมตร ยาว 5-6 เมตร มีหิ้งวางเครื่องบูชา เช่น พานดอกไม้ รูปเทียน น้ำดื่ม วางไว้เพื่อเช่นฝิปู่ย่า ฝิเฮี้ยฝิเรือน

ฝิประจำตระกูลนี้ จะมีการซื้อขายฝิ ชาวบ้านเรียกว่า ซื่อเข้าและซื่อออก ซื่อเข้า หมายถึง สมาชิกใหม่เข้ามาอยู่ในครอบครัว เช่น ผู้ชายเข้ามาแต่งงานกับสาวในบ้านนั้น ต้องซื่อฝิเพื่อเข้ามาเป็น สมาชิกของตระกูล หรือลูกหลานที่ออกไปสร้างครอบครัวใหม่ยังต่างถิ่น ก็จะมีการซื่อฝิเพื่อให้ไป คุ้มครองต่อที่บ้านตนเอง

ส่วนการซื่อออกหรือขายฝิ คือ เมื่อเครือญาติในตระกูลไม่ต้องการหรือไม่มีความพร้อม ในการ เลี้ยงฝิอาจเพราะอยู่ห่างไกลจะซื่อออกหมายถึงตัดความสัมพันธ์ ไม่มายุ่งเกี่ยวกับตระกูลฝิเดิม ไม่ว่าจะมีการเลี้ยงฝิ หรือทำพิธีใด ๆ ก็จะไม่มายุ่งเกี่ยวอีกต่อไป ราคาซื้อขาย จะใช้เงินไม่กี่บาท อาจเป็น 10 บาท 12 บาท ตามสภาพฐานะของตระกูล โดยมีการบอกกล่าวฝิพร้อมเครื่องสังเวทก็ถือว่า เป็นการเสร็จพิธีการซื่อขายฝิ

การพือนฝิมคฝิเม็ง จะทำกันช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน เป็นช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวนาปี ชาวบ้านจะว่างเว้นจากงานในไร่นาและสบายใจที่ได้ข้าวเก็บใส่ยุ้งฉางไว้กินได้ตลอดทั้งปี จะพือนฝิ ในผาม (ปะรำ) ขนาดผามแล้วแต่ตามจำนวนสมาชิกในตระกูลหรือจำนวนแขกที่เชิญ หลังคามุงด้วย ทางมะพร้าว หญ้าคา หรือใบตองตึง มีการตกแต่งประดับผามให้สวยงามโดยใช้ทางมะพร้าว ต้นกล้วย จี๊ฉิ่ง หม่อนน้ำ น้ำดื่ม มีผ้าขาวยาวถึงพื้นผูกตรงกลางผามสำหรับโพนเชิญฝิเข้าทรง ด้านหน้าผาม จะทำเป็น ยกพื้นสำหรับวางเครื่องเช่นต่างๆ ได้แก่ หัวหมูต้ม ไก่ต้มทั้งตัว เหล้า ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน ขนมหลิม กล้วย อ้อย มะพร้าว ถัดจากอาหารคาวหวานจะมีผ้าโสร่งผ้าโพกศีรษะ สีต่าง ๆ และเครื่องแต่งตัว สำหรับผู้ที่พือนนั่งทับลงไป

ประเพณีการฟ้อนผีจะจัด 2 วัน วันแรกเรียกว่า วันข้าว หรือป่าวข้าว เป็นการบอกให้ญาติพี่น้อง ในตระกูลเดียวกัน ไปร่วม ชุมนุมกันที่บ้านงานหรือเตรียมงานก่อนจะถึงวันงาน ส่วนอีกวันเป็นวันจริง ที่มีการเชิญผีเข้าทรงและมีการฟ้อนสังเวทยอดผีแต่ละหอ หรือตระกูลผีแต่ละตระกูลจะจัดงานฟ้อนผีไม่ให้ซ้ำวันกับงานของตระกูลอื่น จะมีการเชิญคนทรงและผีตระกูลอื่นมาร่วมงานด้วย ในวันงานจะเริ่มโดยมีการทำพิธีสักการบูชาผีบรรพบุรุษซึ่งอยู่บนแท่นบูชา ณ หอผีประจำบ้านก่อนนำโดยเจ้าผี มีการอธิษฐานขอให้ผีบรรพบุรุษคุ้มครองให้คนในตระกูลอยู่เย็นเป็นสุข ประกอบอาชีพเจริญก้าวหน้า จากนั้นจะกล่าวเชิญผีไปยังผามที่ทำพิธีเพื่อเข้าคนทรงของตระกูล การเข้าทรงของผีผดไม่ยุ่งยาก เพราะพออธิษฐานเสร็จผีก็จะเข้า ส่วนผีเม็งนั้นต้องโหนผ้าขาวที่อยู่กลางผามแล้วหมุนตัวไปรอบ ๆ ผีจึงจะเข้า แต่มีบางรายถึงจะทำอย่างไรผีก็ไม่ยอมเข้า ผีจะเข้าเจ้าผีก่อนเป็นคนแรก ต่อมาก็จะเข้าคนอื่น ๆ ในตระกูล บางคนพอผีเข้าแล้วจะฟุบลงกับพื้น จะมีคนนำเครื่องบวงสรวง มีขันข้าวตอกดอกไม้ รูปเทียน น้ำมันส้มป่อยและมะพร้าวอ่อนมาให้ ผีจะรับไว้ จากนั้นจึงลุกไปที่เสื่อผ้าเครื่องแต่งตัว และเลือกเสื่อผ้าที่ชอบสวมทับ จะมีการซักถามกันเล็กน้อย โดยมีล่ำซึ่งเป็นคนที่ชอบพูดคุยซักถาม ถ้าเป็นคำตอบที่ถูก ผีก็จะผงกหัวคำถามที่ใช้ เช่น เป็นใคร มาจากไหน มาด้วยวิธีใด เป็นต้น ภาษาที่ผีใช้ส่งเสียงพูดคุยกันไม่ใช่ภาษาพื้นเมืองเหนือ สำเนียงคล้ายภาษาพวกมอญ เงี้ยว หรือไทยใหญ่ จากนั้นจะเป็นการฟ้อนสังเวทย์ มีวงปี่พาทย์บรรเลง ใช้กลองเต่งเทิงให้จังหวะ มีการร้อง ฮิ้ว ๆ ประกอบการรำไปด้วย ผู้รำจะเป็นผู้หญิงส่วนใหญ่ ทุกคนแก่อายุเจ็ดสิบแปดสิบ และเด็กรุ่นสาวอายุสิบกว่า ถ้าเป็นผู้ชายรำจะรำดาบ รำทรงที่เป็นเจ้าผีหรือผู้อาวุโสผีจะเข้านานตลอดทั้งวัน และรำรำตลอดทั้งวันเช่นกัน โดยไม่มีท่าทางเหนื่อยอ่อน ส่วนผีเครื่องญาติที่อาจเป็นผีวัยรุ่นหรือผู้ที่อ่อนวัยกว่า ผีจะ เข้า ๆ ออก ๆ รำทรงบางคนพอผีออกจะอาย ไม่รู้ว่าตัวเองแต่งตัวหรือทำอะไรลงไปบ้างเหมือนตกอยู่ใน ภวังค์เด็ก ๆ จะชอบดูฟ้อนผีจะยืนดูอยู่ขอบผาม บางตัวเป็นผีชนจะเที่ยววิ่งไล่จับผู้คนในตระกูลเดียวกันให้มาโหนผ้าขาวกลางผามเพื่อให้ผีเข้า บางคนไม่ยอมจึงมีการวิ่งหนีไล่กันเป็นที่สนุกสนาน ผีจะเข้าเฉพาะ คนในตระกูล คนอื่นๆ ที่ไม่ใช่ตระกูลเดียวกันจะไม่เข้า แม้จะผ่านการโหนผ้าขาวกลางผามแล้วก็ตาม ผีแต่ละตัวจะมีเอกลักษณ์ในการฟ้อนรำที่แตกต่างกัน มีทั้งผีที่

ตามความเชื่อของชาวล้านนา ผีมีอำนาจในการคลั่งคลั่งให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และความ เจริญอกงามในการเพาะปลูกถ้าคนทำให้ผีพึงพอใจ จึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผี ได้แก่ การเลี้ยงผี เสียงดนตรีปี่พาทย์บรรเลงเร้าใจ ผู้คนมีทั้งหญิงผู้เฒ่าผู้แก่หญิงสาวแต่งตัวสวยงาม นุ่งโจงกระเบนใส่เสื้อคล้ายเสื้อหม้อห้อมสีต่างๆ โปกศิริษะด้วยผ้าหลากสี มีผ้าสะวั้น (สไบ) ใช้คล้องคอ ทำเดินมองคล้ายผู้ชาย บ้างใช้สไบห่มเฉียงพาดไหล่บ้างนุ่งโจงกระเบนเหมือนกัน แต่ไม่โปกศิริษะท่าทางคล้ายผู้หญิง กำลังรำรำด้วยลีลาสนุกสนานตามจังหวะเสียงดนตรี สีหน้าจริงจัง ไม่สนใจสิ่งใด ๆ รอบกาย นอกจากท่วงทำนองจังหวะการรำรำ บางครั้งจากคนที่เียงอาย เรียบร้อย ไม่กล้า

แม้แต่จะตะโกนหรือเปล่งเสียงหัวเราะดัง กลายเป็นท่าทางขึงขัง เอาจริงเอจัง เหมือนนักแสดงที่ได้รับ บทบาทและแสดงตามบทนั้น ได้อย่างดี ต่างพากันร่ายรำโดยไม่รู้สีก่อนล้า ตั้งแต่เช้าจนถึงบ่ายจนจะ เียนย่ำ ผู้คนสนุกสนานอิมเอบกับงานบุญยิ่งใหญ่ ในการทดแทนบุญคุณ บรรพบุรุษ ในประเพณีที่ เรียกว่า “ฟ้อนผี” ประเพณีการฟ้อนผีของชาวล้านนา เป็นประเพณีที่คล้ายกับการลงผีหรือลงเจ้าพ่อของ คนในท้องถิ่นอื่น บางครั้งเรียกว่าฟ้อนผีผดผีเม็ง ตามคติความเชื่อของชาวล้านนา คนเรามีเจ้าของมา ตั้งแต่ในอดีตชาติ ผู้เป็นเจ้าของตัวเราคือ ปู่ ย่า ตา ยาย บิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว จะนับถือตระกูล เครือญาติเดียวกันว่า ผีเดียวกัน หรือผีผดผีเม็ง เป็นผีใจดี คอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานที่รักษาจารีต ประเพณี ส่วนผู้ใดที่ทำผิดจารีตประเพณีที่เรียกว่า ผิดผี จะต้อง เสียผี คือทำพิธีขอขมาบอกกล่าว ผีบรรพบุรุษ หากไม่ทำอะไรทำให้ป่วยไข้ จะต้องใช้ เครื่องสังเวย เช่น เหล้า ไห่ กล้วย เพื่อขอขมา ลูกหลาน ในบ้านเมื่อจะเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ หรือไป ทำมาหากินถิ่นอื่นจะต้องมีการบอกกล่าวให้ผีบรรพบุรุษ ได้รับทราบ เพื่อคอยไปปกป้องรักษา คนที่นับถือผีเดียวกันจะมีความรักความผูกพัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในยามปกติและทุกขร้อน จะมีข้อห้ามไม่ให้คนผีเดียวกันแต่งงานกัน

ประเพณีการฟ้อนผีจะจัด 2 วัน วันแรกเรียกว่า วันข้าว หรือป่าวข้าว เป็นการบอกให้ญาติ พี่น้อง ในตระกูลเดียวกัน ไปร่วมชุมนุมกันที่บ้านงานหรือเตรียมงานก่อนจะถึงวันงาน ส่วนอีกวันเป็น วันจริง ที่มีการเชิญผีเข้าทรง และมีการฟ้อนสังเวยกลางผามที่ฟ้อนผีจะพลุกพล่านไปด้วยคนทรงผี ต่างฟ้อนรำกัน บางครั้งมีการกระทบกระทั่ง ชนกันบ้าง แต่จะไม่มี การโกรธหรือทะเลาะกันในวงฟ้อน รำนั้น บางครั้งจะมีการหามคนป่วยที่เป็นสมาชิกในตระกูลเข้าร่วมพิธีด้วย เพื่อให้ผีบรรพบุรุษช่วย รักษา ให้หาย จะมีการเป่าน้ำมนต์ พรหมไปที่ตัวของคนป่วย บางคนอาการดีขึ้นลุกเดินเหินได้สบาย อาจเป็นเพราะจิตใจที่ดีขึ้นจากการ ได้ฟังเสียงดนตรี ได้พบปะญาติพี่น้อง และได้กำลังใจจากบรรพบุรุษ ที่คอยรักษา ลูกหลานจะเล่าเรื่องราว เหตุการณ์ที่ตนประสบมา อาจเป็นว่าปีนี้ฝนไม่ตกต้อง ตามฤดูกาล ตนได้ทำซิด (สิ่งไม่ดี) ต่าง ๆ เช่น ทำห้วงนาพาดกับต้นไม้โดยไม่ขุดเสาะ เอาหม้อแกงไปตักน้ำกิน ปิดทางเดินของลำห้วย พุศลบหลู่ผีป่าอารักษ์ สิ่งเหล่านี้จะทำให้เจอโชคร้าย จะต้องขอให้ผีบรรพบุรุษ ช่วยแก้ไข หรือมีการ ขอพรขอโชคลาภให้แก่ตนเองและคนในตระกูล เป็นต้น

การเริ่มพิธีจะเริ่มตั้งแต่เช้า เวลาประมาณ 09.00 น. ไปจนกระทั่งเย็น จะมีการฟ้อนสังเวย ไปเรื่อย ๆ พอถึงเวลาพักเที่ยงจะหยุดพักรับประทานอาหาร จะมีการถวายอาหารให้ผีกินก่อน จากนั้น คนจึงกินต่อ เจ้าภาพจะถวายอาหารคาวหวานต่าง ๆ ที่เตรียมไว้ โดยจัดใส่ขันโตกเป็นชุด ๆ จากนั้นจะ มอบดาบให้คนทรงคนละอัน และจุดเทียนไขผูกปลายดาบ คนทรงจะรับดาบไปเวียนรอบ ๆ อาหารทุก จาน เมื่อครบแล้วถือว่าเสร็จพิธี ในการรับประทานอาหาร ผีผดจะรับประทานอาหารทุกชนิดทั้ง อาหารคาวและอาหารหวาน ส่วนผีเม็งจะเลือกรับประทานเฉพาะอาหารหวานและน้ำมะพร้าวเท่านั้น หลังจากฟ้อนมาตลอดทั้งวันแล้ว ได้เวลาที่ผีจะกลับคืนถิ่น คนตรีปี่พาทย์จะเจียบเสียงลง รำทรงจะเดิน

ไปที่หอผี จะมีการจับจ๊อยซอเป็นกลอนสวดเสียงโหยหวน จะมีขันดอกไม้ รูปเทียน พร้อมอาวูร เช่น คาบ จะพอนแบบโบราณเป็นจังหวะเนิบนาบอ่อนช้อยก่อนผีจะออกจะรับขันข้าวตอกดอกไม้ เสร็จแล้วจะล้มฟุบกับพื้น ถือว่าผีออก คนทรงก็เข้าสู่สภาพปกติ

หลังจากเสร็จพิธีแล้ว ผู้คนในตระกูลก็จะช่วยกันรื้อผามทำความสะอาดสถานที่และรับประทานอาหารเย็นร่วมกัน ต่างมีความสุขกับงานบุญใหญ่ที่มอบให้แก่บรรพบุรุษ ได้ตอบแทนผู้มีพระคุณ ได้รับพรและสิ่งดีงามจากท่าน อาการป่วยไข้ที่มีก็จะหายไป โชคลาภความเจริญจะเข้ามาแทนที่ สนุกกับการได้เจอเจอาตุมิตรต่างบ้านที่เป็นผีตระกูลเดียวกัน ได้ไต่ถามสารทุกข์สุขดิบเล่าขานปัญหาเรื่องราวในชีวิต ช่วยกันแก้ไขให้คำแนะนำ ความสัมพันธ์ฉันญาติมิตรแน่นแฟ้นเพิ่มขึ้น

การดำรงชีวิตของคนประตู่มาห์...ประตู่มาห์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีความเกี่ยวพันกับกับศาสนาและความเชื่อทางพิธีกรรม ที่มักจะอาศัยอำนาจลี้ลับเหนือธรรมชาติพิธีกรรมความเชื่อเช่นนี้ยังอยู่กับคนประตู่มาห์..ประตู่มาห์อย่างไม่มีวันสูญหาย

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีอีกพิธีกรรมหนึ่งที่ปัจจุบันกำลังจะสูญหายไป เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีและการรับเอาวัฒนธรรมจากต่างชาติเข้ามาใช้ในสังคมพิธีกรรมนั้นคือ “ผีหม้อหนึ่ง”

“ผีหม้อหนึ่ง”เป็นพิธีกรรมโบราณของคนประตู่มาห์...ประตู่มาห์ที่สืบทอดกันมานับร้อยๆปี การลงผีหม้อหนึ่งส่วนใหญ่จะถามเรื่องการเจ็บป่วยและการทำนาขอนาคด

“ผีหม้อหนึ่ง”เป็นวิญญานที่สถิตประจำอยู่เครื่องครัว หม้อหนึ่ง ไหข้าว ที่คอยดูแลทรัพย์สินและปกป้องคุ้มครองคนในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุขและแผ่ด้วยคติ ความเชื่อในการดำรงชีวิตประจำวัน สร้างความสามัคคี ความกลมเกลียวในครัวเรือน พิธีกรรมเช่นนี้ยังคงมีให้เห็นอยู่ในประตู่มา

ฟ่อนฝัด-ฝัดเม็ง ประเพณีรีนเริงของเครือญาติก่อให้เกิดความสามัคคี รักษากฎระเบียบของสังคม คือการไม่ผิดผี ผู้น้อยนับถือผู้ใหญ่ สะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนประทุมมาห์...ประทุมมาห์ได้อย่างดี ตั้งแต่อดีตวิถีชีวิตของคนประทุมมาห์...ประทุมมาห์ มีความผูกพันเชื่อมโยงกับธรรมชาติและสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติที่สามารถคลั่งคลั่งสิ่งต่าง ๆ ได้รวมเรียกว่า “ผี”

ผีคือผีที่คอยคุ้มครองลูกหลานไม่ให้ตกอยู่ในอันตรายเช่น ผีปู่ย่า ฝัดผีเม็ง ผีเจ้าผีนาย เป็นต้น ฝัดคือผีชาวบ้านธรรมดา ส่วนผีเม็ง คือผีแม่ทัพนายกอง ผีเจ้าผีนายหรือผีชาวมอญ

ตามคติความเชื่อของคนประทุมมาห์...ประทุมมาห์เชื่อว่าฝัดผีเม็งจะเป็นผีที่คอยปกป้องรักษาลูกหลาน ไม่ให้มีการผิดผีหรือการผิดจารีตประเพณี เวลาลูกหลานในบ้านจะเดินทางไปยังที่ต่างๆหรือไปทำมาหากินถิ่นอื่นจะต้องบอกกล่าวผีให้ไปคุ้มครองรักษา การฟ่อนผียังแฝงการจรรเบียบสังคมที่อยู่นอกกฎหมายบ้านเมือง เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในตระกูลนั้น ๆ และควบคุมความประพฤติให้เป็นคนดี

แม่เฮียนเป็นคนประทุมมาห์ตั้งแต่เกิดและอยู่ที่นี้ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน แม่เขียนหนังสือไม่ได้เพราะสมัยก่อนแม่ไม่ได้เรียน สมัยนั้นแม่ทำไก่สดขายที่ตลาดแถวท่านางลอย แล้วแม่ก็เล่าเรื่องผีย่าหม่องให้ฟัง

“**ผีย่าหม่อง**”เป็นผีที่จะลงมาอยู่ในหม่องหนึ่ง ให้ข้าวที่ใช้หนึ่งข้าวและมีการสืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายจนถึงรุ่นลูกหลาน เวลามีคนเจ็บป่วยก็จะไปถามผีย่าหม่องซึ่งมีที่บ้านยายมวลงบ้านด้า (ท่าคันเกียง) โดยจะเอาเสื้อผ้าของคนป่วยไปด้วย ข้าวตอกดอกไม้และเงินขันตั้ง24บาท ส่วนมากแม่จะไปถามเวลามีคนในครอบครัวเจ็บป่วยและเมื่อถามเสร็จแล้วก็กลับไปแก้ไขตามที่ผีย่าหม่องบอกไว้และเวลาขึ้นปีใหม่มาก็จะไปดำหัวผีย่าหม่อง (แม่เรือน (แม่เฮียน) ยอดปัญญา อายุ 78 ปี. สัมภาษณ์เรื่องผีย่าหม่อง. วันจันทร์ที่ 30 มีนาคม 2552)

จากการสัมภาษณ์ป้าอรพิน หอมนิม อายุ 63 ปี ร่างทรงเจ้าพ่อหลวงหาญ และ เจ้าพ่ออารักษ์ (บ้านเลขที่ 36 ถนนช่างแต้ม ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง วันจันทร์ที่ 20 เมษายน 2552 เวลา 10.00 น.)

คุณป้าอรพินให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยว่า “ผิมคตามที่ได้ยินปู่ตายายของป้าเล่ามาคือในอดีตไม่มีโรงพยาบาลการแพทย์ไม่ก้าวหน้า เวลาเจ็บป่วยก็จะพึ่งสมุนไพร เผอิญว่าช่วงนั้นมีคนหาบเอาฝึมาขายเป็นหม้อ ๆ เชื่อว่าฝึในหม้อนั้นสามารถรักษาโรคได้และยังช่วยปกป้องรักษาลูกหลานให้พ้นจากอันตรายต่าง ๆ ถ้าบ้านไหนอยากได้ก็ให้รับเอาไว้ในราคา 12 บาท(สมัยนั้นเป็นเงินเฟื้อง) แล้วนำมาไว้ในที่ที่เตรียมไว้หรือในห่อที่สร้างไว้ เวลาใครเจ็บป่วยก็จะจุดธูปอัญเชิญฝึลงมาประทับร่างทรง ซึ่งร่างทรงนั้นแล้วแต่ฝึจะเลือกเอง จากนั้นก็จะรักษาด้วยมนต์คาถาหรือวิธีต่าง ๆ แล้วแต่ฝึจะทำ บางครั้งก็จะลงมาประทับเพื่อบอกกล่าวเตือนถึงอันตรายหรือสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ที่จะเข้ามาในครอบครัวนั้น ๆ การฟ้อนผิมคนั้นมีการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน”

“การฟ้อนผิมคในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อเทียบกับในอดีต เช่น การทำผามหรือประรำพิธี ในอดีตมักจะทำด้วยไม้ไผ่เล่มใหญ่มีการขุดฝังเสาและมุงด้วยหญ้าคา แต่ในปัจจุบันมักจะทางเต็นท์หรือมุงเต็นท์ ในอดีตจะมีแค่ผิมค-ผิมะ แต่ในปัจจุบันจะมีองค์เทพต่าง ๆ เช่น เทพอินเดียวเทพจีน เป็นต้นและกุมาร ซึ่งการฟ้อนผิมคในปัจจุบันจะศักดิ์สิทธิ์และมีความขลังน้อยกว่าสมัยก่อนมาก”

การฟ้อนผิมค บ้านป้าอรพิน หอมนิคม
วันเสาร์ที่ 25 และวันอาทิตย์ที่ 26 เมษายน 2552

ยุววิจัยโรงเรียนเขลางค์นคร “วิถีชีวิตคนประตุม่า จากอดีต...ปัจจุบัน” ได้รับแรงบันดาลใจจากคำบอกเล่าถึงความศรัทธาใน “ผี” บรรพบุรุษที่มีความสัมพันธ์กับการก่อตั้งและรักษาชุมชน จึงได้สัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน จนได้รับข้อมูล “เค้าเหง้าฮิตฮอยปาเวณี” จากความเชื่อ ความศรัทธาในเรื่องผีและวิญญาณของบรรพบุรุษของคนในชุมชนซึ่งปรากฏในแต่ละท้องถิ่นของจังหวัดลำปาง

